

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988/2:XXII.

Tartalom

- 3 Konczek József: Káré Magdolna füveskönyvéből (vers)
5 Ádám Tamás: Harmatos vers tavasszal (vers)
6 Onagy Zoltán: Gyalogszeder (elbeszélés)
24 Handó Péter versei
26 Laczkó Pál: Kisfiam szerelmei (novella)
32 Csanády János: Fenn a harmadikon (vers)

VALÓSÁGUNK

- 33 Marschall Miklós–Nyilas György: Munkahelyi művelődés –
kérdőjelekkel
47 Halász Péter–Szijjártó András: A dél-nógrádi ingázók
59 A népi értelmiség útjairól (Gulay István interjúja
Kristó Nagy Istvánnal)
65 Szabó András: A Cifra nyomorúság népszemlélete

MŰHELY

- 69 Vasy Géza: Nagy László történelemszemlélete
77 Mezey Katalin: Napló helyett II.
80 Körössi P. József: Háy János versei elé
Háy János versei

MÉRLEGEN

- 85 Horpácsi Sándor: Magyarország felfedezése
91 Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség (Kapros Márta)
94 Orvosbiológiai kutatások a hazai cigányságról (Fügi Sarolta–
Kerékgyártó T. István)

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:

DR. HORVÁTH ISTVÁN

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Kapás József

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Dr. Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató,
88.50091 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ádám Tamás költő (Balassagyarmat);
Csanády János költő (Bp.), *Fügi Sa-
rolta* orvos (Szolnok); *Gulay István*
író (Bp.); *Handó Péter* villanyszere-
lő (Salgótarján); *Halász Péter* tudomá-
nyos főmunkatárs (Agrárgazdasági
Kutató Intézet, Bp.); *Háy János* költő
(Bp.); *Horpácsi Sándor* kritikus
(Miskolc); *dr. Kapros Márta* muzeo-
lógus (Balassagyarmat); *dr. Kerék-
gyártó T. István* művelődéskutató
(Jászberény); *Konczek József* költő
(Bp.); *Körössi P. József* költő (Bp.);
Laczkó Pál író (Salgótarján);
Marschall Miklós művelődéskutató
(Orsz. Közm. Központ, Bp.); *Mezey
Katalin* költő (Bp.); *Nyilas György*
művelődéskutató (Orsz. Közm. Köz-
pont, Bp.); *Szabó András* előadómű-
vész (Bp.); *Szijjártó András* tud. fő-
munkatárs (Agrárgazdasági Kutató
Intézet, Bp.); *Vasy Géza* irod. tört.
(ELTE, Bp.).

Képzőművész-alkotóink: *König Ró-
bert*: Pannon romantika III. (borító
1.); *Czinke Ferenc*: Lucifer (borító
2.); *Szabó Tamás*: A költő (23. o.);
El Kazovszkij: Sivatagi homokozó
III. (25. o.); *Muzsnay Ákos*: Zóna
(79. o.); *Prutkay Péter*: Erdélyi szá-
lonna (84. o.); *Unen Enkb*: Pirami-
sok legendája (90. o.); *iff. Szlávics
László*: Aradi vértanúk (93. o.).

Karé Magdolna füveskönyvéből

I. MACSKAFARKÚ VERONIKÁ

Rólad nem szól a krónika?
Macskafarkú veronika!

Én a réten, vízen jártam,
cj, rád mégse nem találtam.

Zengettem az erdőt-bokrot,
ahol a vadgerle kotlott.

Kerestelek égen-földön,
lila réten, kéken, zöldön,

te meg sziklatörmeléken
ágaskodtál égbe kéken.

Karcsún, mint a sóhajtások,
mondták a harmonikások.

Mit tudta azt harmonika,
merre virulsz, veronika?

Összefogtál nagyanyámmal,
szélet szedtél nagy nyalábbal.

Szelekbe szállt a kötényed,
arcod helyén nyírfakéreg.

Utánad a kánya károg,
nevetgélnek viráglányok.

Nevetgélnek viráglányok,
yacognak a viráglányok.

2. HÉJAKÚTMÁCSONYA

Én azt mondom, hogy nem nagyon csúnya
fickó e gaz héjakútmácsonya,
a zord szellővitéz, szikár szabadlegény,
mint ágas buzogány, itt leng az országot felén.

Bár szűk gallérja épp olyan szoros,
mint régen fönn, a széllel mámoros,
bokázó kedvű cimborák nyakán
a vármegyék kenderkötélhurokja volt talán.

Azért ő rá se ránt, hogy itt, a tikkadt csordakút
körül héják keringenek, s a bőgő barmok porba fúlt
sorsát, lelkét csak szelek zengetik,
éjszaka gyertyát gyújt magából, énekel nekik.

3. KÁNYABANGITA

Hát te, mért viselsz ilyen nevet?
talán azért, hogy elriassza
a mihaszna
kányanépeket?

Mondd csak, mondd csak, édes lelkem, kányabangita,
ki mondta rád, te szép virág, hogy „fránya bandita?”
A kánya?
A lánya?

Kányák népét bangítod?
Áruld el, ha van titkod!

S nevetve gyöngé szirmai a földre záporozza,
mint szöke lányfej biccen rám a gömbös labdarózsa:
– Te bosztozó, hát nem tudod, hogy az vagyok, kit a
Káré Magdolna hívott így, hogy kányabangita?

4. FÜRTÖS ZANÓT

Né, kit látok? Mi a manót?
Maga meg a fürtös zanót?
Mitül szökkent ilyen sárga
karcsú fürtös virágszárba?

S mit cipel a hóna alatt?
Babhüvelyben zöld magokat?
Ha megérték, szétdobálja?
Én nem bánom, ha nem bánja.

Harmatos vers tavasszal

Hiába rejtem arcomat
lucskos fűbe merülök
akárha mély lombok közé
úgyis kitakar a fény

szöknék már illatoddal
bűdös dohányízű
függönyök mögé
hol penészes
lexikonokat pörgetek
s ők pörgetnek engem
ezekért a harmatos verscékért

szöknék már harmatoddal
könnyelműen illatos
a bőröd

hetekig őriztem
a virágos törülközőt

Gyalogszeder

Hát meghaltam. Soha nem gondoltam, hogy a halál ennyi élménnyel, örömmel, szeretettel érkezik. Meghalni (ezt alig élheti meg a halott), maga a csuda. Az átértékelődés. Száz esztendeje porzó vaginák lucska. A föltámadás, a bizalom, önbizalom. Ez természetesen csak azon személyek érvényes jutalomjátéka, akik nélkülözik életükben az önbizalmat. *(Én – bevallhatom immár: többnyire azokhoz a fazonokhoz vonzódtam, akik rést vágtak látható energiájukkal rajtam, akik nem sirtak-rittak, akik döngettek sarkikkal, akiket megbíltenthetetlennek láttam, akik ha azt mondták: SNÓBLI, az snóbli, vagy üres, vagy telesnóbli. Aki se kettőt, se négyet nem volt képes, hanem így a végén: Tudtam, hogy bárom – libabőrzöm most is.)*

Hát meg vagyok halva immár. Pedig ki gondolta volna? Van, aki homlokán a halál bilétája van, van, akién az életé, hosszú életé. Ha tükrös üvegbe néztem, szemöldököm fölött az életet láttam, végtelent, nyugodalmast, és őszintén szántam azokat, akikén a halál ült. Bár ha összeszedtem bátorságomat, és szólni merészeltem, nem sokat, csak effélét: kérlek, vigyázz magadra, mert évekig szeretnék olvasni még *(volt, akit egyszerűen szerettem olvasni: Minden sora mintba izomrostjaimból, májamból, bordáimból, arcüreggyulladásomból kerülne ki inkvizíciós fogóval)*, csak szólni merészeltem annyit: Kérlek tiszteletvel, dolgozz inkább, dolgozz hát...

De ennek sem örült senki.

Rossz kor jutott. Nagyon rossz korunk volt, amíg élünk. Sejtekedések, pletykák, bizalmatlanság kora. Ha valakinek ment: Miért ment?! Hová adta el magát? Kinek? Ki fizeti a révést?

De: nem ez a legfontosabb. Ez az egész csak annak legfontosabb, akinek legfontosabb. Én hosszú évek vágyakozása után apa lehettem végre-valahára. Ez kisodort minden bojkottból, szinte nem is vettem észre: Közöm hozzá?!

A történet, halálom története pedig itt nyit, ezzel a mondattal kezd, hiszen évek óta nem kívántam már semmi más lenni, mint apa, apja kölykeimnek. Egyszerűbben: hadd kíséreljem meg: Szombatonként, vasárnaponként bundás kenycret akartam nekik sütni, amikor még csak ébredeznek, amikor bal szemüket nyitják – mindkét kölyök jobb felén alszik, így adja ki a heverő – és az egyik azt mondja a másiknak: Tudod mi ez a szag?

– Ó, te hülye Címur, apa íthton van!

De ez a kor az apáknak sem kedvezett – általában.

De: két ember zavaros életét nem határozzák meg a kölykök telivér ráérzései. Nem a kirándulások. Nem a vitával dúsított kánasztapartik. Nem az

ágy fölött terpeszkedő faliszőnyeg, nem: csendjeim, elhallgatásaim, nem anyósom érzékenysége, nem árva-szép ségornóm.

De: két ember zűrös életét nem határozzák meg racionális helyzetrajzok, pontos térképek, vékony jelzős szerkezetek, ki nem mondható alapvarjak. A varnyú jó. Okos. Elcsíphetetlen, amíg meg nem szólal. És amíg az irracionális nem kényszeríti: nem is.

De: a hazatántorgó mentes minden jog, minden erény, minden követelhető alól. Hazatántorgó meg se nyekkenhet, amíg – s ez akár évtizedekben mérhető idő is lehet – jelzést nem kap: *a mai nap bajnali óracsőrgése lenullázta bűneidet*. Ekkor – ennek öröme – a férfi, ha ugyan nem nő, kibújhatik bőréből a boldogságtól, hiszen mától nem jelentkezik a múlt. S ez megint keserves. Mi lesz az örökös koordinációval, hová marad az igyekezet, a megfelelői akarás energiája?

De: mindez humor.

Az ember, ha van kis magához való esze, nem kalkulál tíz esztendőkre előre ma, Magyarországon. Csak a mára. A túlságosan nagy befektetés kihúzza a cipőfűzőt is. Megfosztva addig képzelt helyi értékétől a férfi (avagy a nő) mit kezdhet újra magamagával? Nem fektet be mindent. Így ésszerű. Egyik karját, lábba kisujját megtartja magának, a tegnap tivornyáinak, ha csak mint képeknek, emlékfoszlányoknak is.

De: abban a pillanatban, amikor új formája kislisszanhat ezen a résen, abban a szentséges pillanatban kibújik a máz alól, s visszacsámpáz régi örömeibe, mely fiatalítja is, és megszabadítja attól a felelősségtől, melyet a változás megváltozás ígérete pakolt hátára súlyos tehernek, papzsáknak tele sóval, adónak.

De: „ez” nem a történet. Nem halálom története, csak valamiféle hebegő előszó, mely csöppet hazug is, csöppet *élveteg* is, nem kizrészt perverz, bár csak töredéke az éjszakai sötétben, délutáni félhomályban, titokzatosan vállalt perverzióknak, mely ott bujkál emberfiában, emberlányában, nappali fényben is.

Meglógtam megint az öreg hölgy mellől. Túlságosan tömörre sikerült az öröm, szélesre a hét végi bevásárlás, hosszú a televízió műsora, és hogy nézték-tük. (Apám még megtehetette, hogy a valahányadik kongresszus harmadik, előben közvetített napján belevágja fapapucsát a képernyőbe, én nem tehettem meg, mert ez a családi barát színes, és valami negyvenezer forint, és nem én vásároltam. A dühöngésnek se jó, ha hosszú, és a sok *kell, így kell, úgy kell* – és: Így kell járni, úgy kell járni, Sári, Mari tudja, hogy kell járni – csak fogattatta velem a fapapucsot, később elhelyeztem, el én, távoli rejtkehelyre, nehogy én is, mint az öreg: puff! Bele!)

Megszöktem megint. Meg én. Érzékeny búcsúval öreg hölgyem mellől.

Sári Mária elvonult előttem háromszor, megmutatta, mije van. Kígyó volt, Sári Mari, mégis madár. Negyedszerre akadt közös ismerős. A közös ismerősök jutalma – érdekes módon – mindig elmarad.

Az került ürügynek (melyre nemcsak a prűd nagynénik tartanak igényt), nézzem meg, mi van a bűvárszivattyúval. Örökölt egy kisházat a hegyen, és a napokban valami baj történt a bűvárral, és azt mondták – a közös ismerős –, én mintha értenék hozzá.

Az! Persze! Én volnék a bűvárok nagymestere! Mikor? Kedden? Az még egy hét, addigra akár vizsgálhatok is Sári Mária, ha ez az ára; és egye fene! És mert azok a magánszektorban tevékenykedők, akik dolgoztatnak, üzleteik

jelentős részét azon pihendékben kötik, és felszabaduló idejük jelentős részét is, amíg az üzletre várnak, ott, ahol nem vagyok idegen magam sem: ültem, vártam, hogy megkapjam a továbbképzést bűvárszivattyúügyben. A szerkezet nem olyan bonyolult, hogy könyvből meg lehetne tanulni, de azért a gyakorlat mást dűnnyög, mint a könyvek, hasznosabbnak így találtam.

De hogy körön belül maradjak, a könyvtárfőnöktől protekciósan kikölcsönöztem egy témába vágó kötetet, várakozás közbeni szórakozásul.

(A könyvtárfőnök ezt mondta búcsúzóul: *Soba ne engedd ingeidet tárcsás gépben kimosni.* Ez megzavart. Nem értettem az összefüggést a mosógép és a bűvárszivattyú közt, máig nem értem, most is megzavar.

Arra gondolt talán: mechanikus kívánságom ezzel a különleges kérdéssel mutatta ki foga fehérjét, ami pedig minden zavaros fejű egyednél előbb-utóbb bekövetkezik, mármint hogy: közeledik a kiszámítható igazságokhoz.

Arra gondolt talán: Minő kínokat állhatott ki ez a figura, ha már a bűvárszivattyú műszaki leírása van soron, pedig jobb sorsra predesztinált – alapvetően. En!)

De nem voltam túlságosan nekikeseredve: Szerettem a fazont, két háztartást vitt, kettőt, a szocializmus azon periódusában, amikor egyet se könnyű. Arról nem beszélve, én az igazi családom mellett a másikat, minden egymást követő másikat, az első cirk után eluntam. Nem maradt energia, hogy itt is cirket oldjak, ott is cirket oldjak. Ami sok, az sok.

Elmenni, tudva tudván szökni, az olyan, hogy megáll az óra. A távozó kikapcsol az idő nyakán, és bízik benne: ott, ahonnan, ott sem történik semmi: de a lényeg más.

A csordogáló, toporgó, dűnnyögő, napi műsorral csámpázó bölcs bejáratással egymás után igazított napok elmúlnak, ahogyan nedves lesz esőben, majd felszárad az ablak alatti beton. Esőben senki nem gondol arra, amikor porzó. És fordítva. A jelen. Itt a baja.

„Ne olyan módon, hogy a korty sok levegőt tartalmazzon, mert a sörbőff, a sörfing keserves bizonyíték absztinenciád ellen azon személyek számára, akik bíznak benned!”

„Olyan vékony legyél, és olyan vastag legyél, hogy a résen pont beférj. De melletted senki, no, világos?”

„Játssz! Játssz a szóval! Barátaid elvárják!”

„Déli nap, ha tűz italodra, takard. Takard, akár a testeddel, takard!”

Ez itt egy bölcs fickó bölcs leveléből való citátumsor. Két megkerülhetetlen tényező miatt kényszerültem rá, hogy idézzek. Először költő a szentem, nem is rossz költő, és néhány munkája olvasata után én javallottam neki, hogy ne vaduljon be máshol, ne, semmiképp. Arra jó az otthon, ha egyszer be kívánna vadulni, otthon tegye, üssön púpot a kedves homlokára, fessen két szemé alá, rúgja szét az ebédlőasztalt a herendiben kikészített újházi tyúkhúslevessel. Otthon tegye, máshol veszteség. Mondom neki: máshol bizalmatlan-

ságot szül. Nem bíznak majd benned, ha tele vagy sörfinggal. Tudható, hogy a türelmetlenséggel párosuló rossz közérzet ki-kirobban, s ha ezt érzi, vágjon, hasigasson fát, ásson kertet, faragjon elefántesontot.

Sári Marinál úgy léptem elő, mint aki egyik kezével fúr, másikkal farag, lábával kalapál, fényesít, s ha mindez egy füst alatt, könnyedén, koncentráció semmi, és mégis eredmény: farkat forgat, hipp-hopp, gondtalan.

Nem szívesen, csak kényszerűségből mondom, mi gondom volt hét nap, „a” hét nap, melyet a bűvarra szántam. Hány helyen, miképpen, milyen szoros ígéretekkel, határidőkkel szedtem össze a pénzt, mely ugyan nem Sári Mari vagyonát növeli, még részben sem, de: ahonnan megszöktem, lógtam, elcsalá-fintáztam, egyetlen hetecskére, hogy régi lázas, jövőtlen szerelmemnek hódol-hassak.

Pénzt keresni megyek, így van megszervezve, mondtam öreg hölgyemnek, aki két és fél év alatt bocsátotta meg legutóbbi jövőtlen (ám napfényre került) szerelmemet.

Szeretsz engem? – tettem fel a költői, bár megválasztott kérdést. Ha igen, akkor hiszel nekem, hát nem így az *emberi*?

Az emberfia rosszabb a legrosszabbnál, ha bubópestist kap combja és hasa közt a fityegő. Úgy hazudik, olyan folyamatossággal, hogy nincs ellenfél. Dalol. Szűkül. Rázza. Nem rázza. (Ahogy kell neki.) Fogyaszt. Gumikötelezik. Kihajol a hatodikról. Nem hajol ki. Pénzre hivatkozik. Nem hivatkozik pénzre. (Bár ez ma Magyarországon vicc – úgy olvasandó. Kérem.)

Rendben van – mondta az asszony, rendben. De mindennap írsz nekem, mindennap elmondod, mi történt veled. Ott akarok lenni, ott én, nehogy el... – ezt nem fejezte be.

Idefigyelj! – szólt keményen. *Idefigyelj!* – szólt fenyegetően.

A levelek nem voltak bekalkulálva, ráadásul az ország déli darabját hazudtam, ha tudom, ismerem ezt a feltételt, nyilván sokkal közelebb vidéket választok, bár annak meg a kockázata nagyobb, mint azt épeszű, visszacsám-pázni készülődő férfiember vállalhatná. A mese szerinti program: Gyula, Kétegyháza, Tótkomlós, onnan vissza: Kunágota (ahová mindig szerettem volna eljutni), végül Makó. Azért nem Szeged, mert ezer évnek előtte elegendő lett a szegedi liliomhalacska lihegő, izzadt tenyerű emancipáltságából. A melegecske a legényekből épp így.

Sári Mari azt mondta, még a bűvár előtt: Ez nem lehet ügy. Nézd, Ivanuska, ha ez ügy, akkor mi nem? Én egyébiránt is szerettem volna megnézni már régen Tótkomlóst.

Megrémültem, netán kerékpártúrára gondol. Ettől egy ideje nagyon megrémülök.

De: nem. Kihozom a kocsit a garázsból...

Hogyan is volt ez?

Azt mondi: intézve. Az első két levelet (Gyula, Kétegyháza), még a városban adtuk fel. Megkérte valamikori osztálytársát a főpostán, olvashatatlanul üsse rá a pöcsétet. Stb. Eztán aktívum kilométerekben számolva.

Csak alföldi kirándításunk után, csak aztán, csak megérkezve a hegyre, az örökségházba, csak kibújva a rövidnadrágból, csak fölébredve haltam meg. Ami tréfa megint csak, mert az emberfia, ha vadonat szeretője kedvéért bújik ki rövidnadrágjából, akkor legyen szíves ne meghalni. Mert korai.

Túl messze vagyok, már a halál felé vagyok és még nem mondtam el Sári Marit, aki talán nem is igazán volt nő, ha idomok számolnak ki nőncmüt.

Nem tudni, hát nem volt olyan melle, hogy hímnemű emberfia belefulladhatna. Nem ringatózott almácskája combja fölött, úgy semmiképpen, hogy egy órségbe induló határórszakasz mentében élvezzen el, nem úgy, hogy távoli tekintetet vonzzon.

Nem is tudom. Véknya, csontos, akár egy kamasz fiú, aki atletizál. Lépte lassú, csendes, a kígyóét lehetne ehhez hasonlítani. Hiába rossz a beidegződés, csúnyát gondolunk a kígyóról, arról nem beszélve, mégis zsákmányra induló héjamadárra.

Megérintem a bőrét, és a bőr enged. Ujjam érzi, szemc, hogy belát a nyomáspont alá.

Sári Marira mondhatni: Bőrével lát! Annyit ér, mint a bőre. Új bőrbe bújt – velem (reméltem). Bőrével fizet – uramisten, milyen csuda is, schol a hāj, schol az érzéketlen, mutatta és tudatta, ott! – OTT! – Ivanuska!

Hogy nem igazán vagyok benne biztos, hogy nem igazán fogadnék rá, elmondjam-é a bűvár történetét, elmondjam-é, számít, nem számít? Mit egy bűvár, ha a bőr beszél?

(Volt nőnemű, nem is akármilyen szépségű, két hónapig kerestem testén azokat a pontokat, melyek visszajeleznek (min.) és nem találtam, s ha volt is rémülten titkolta, rémülten, nebhgy csak ugyan félkézze, rossz napon is érinthető legyen azokon a réseken, melyeken beférkőzhetni, beléjeférkőzhetni a testébe: Csend!)

Kedvesem, Sári Mari gyöngyszemc, így neveztem, így én, erre kereszteltem azt a süteményt, amit érkezétre alkotni kívántam.

Szeretek süteményt alkotni. Rántott húst is. Bográcsgulyást is. Csirkecombból perkeltet. Nokedlival. Lehet benne püspöki falat, lehet benne a bordazárta minden ízes feketeség, lehet a tojófészek, lehetne a kakasmonyurka is, de kakasból az ember ne készítsen perkeltet se, meg pörköltet se, lucskosat se, vékony vízűt se: kakas maradjon rántva.

Mit szeretek: megjön a munkából.

Mondom, munkából jön. Kinyitja az ajtót. Bár több ízben szellőztettem, bár szeretném, ha érkezte engem érintene rajongva, – – – és orrcimpái gömbölyödnek, cimpái részén lelátni talpáig: vonja testébe az étek illatát. Az éteket, mellyel emberfia eltölt három órát, s ha nokedlit is szerkesztett hozzá, valamivel többet.

Mondom: jön haza, érkezik éhesen, engem is akarna, de a rántott velőt is hóféhér rizzsel, tartárral, erre megérzi a jutalomjátékot. Ezt. Vagy azt. Magamnak nem főzök.

Hogy tudni-e, szeretem? Hogy akarom-e, rámbukkanjon elsősorban, ha ebéd gőzölög. Hogy tudni-e, elfogadható-e, ha az illatokra húz, nem rám? Hogy ilyenkor mi a teendő, ezt nekem soha senki el nem mondta. Én se kezdem el: erre rá kell jönni. Jól nézünk ki: emberfia nem adhat tanácsot. Van nő, ki a forszívó zengését szereti hallani, s aki el nem viseli, hogy elmosogasson helyetté szíve választottja, merthogy nem ragyog az elmosott edény. Ennek van esélye.

Elsősorban okker szalvétával terítettem meg, mert láttam őt érkezni, láttam, most erre a színre van benne igény. Becsukta a kocsiajtót, s tudtam, ma rövid villát, tompa kést. Megkérdezni, milyen ízesítőszerkezetet kíván a rizs tetejére. A tartár tejföladágját régen megtapasztaltam, pedig még nincs itt a hét nap vége.

Örömök vannak bennem. Örömök. Belecriszkedem Sári Mari örömébe. Akarom, neki is legyen. Fogalmazásom nincs egyelőre, van-e út tovább, de sok-sok százalék, hogy másnak semmi, Sári Marinak semmi. Tudom én azt: Rövidescn, egyik reggel így köszön be hozzám örökösöm serege: HUI-HUI! Bundás kenyeret szombaton reggel!

Széntimentalizmussal van tele gyomrom. Odagondolok, ahol most familiám *nem* bundást eszik, ahol nem is tudom, mit tesz, ahol azt hiszem, megállt az idő. Odagondolom magam a daruszörbe. Oda, otthon készítek sült sármányt. Pacsirtanyelvet – négyónknak.

Es két özláb hámozása közben bekeményszik belembe a görcs. A giccs gör-cse. Ez. Az, hogy senkid nincs, senki másod pajtásom... Ezt mondom magamnak, ezt én, közben Sári Marinak főzők. Kettőnek-háromnak-négyszáz-nak kellene lenni – egyszerre. Sok-sok konyhaedény között.

De: Amit kihagytam szégyencmben, az kimarad.

De: *Ami ehhez is, abhoz is tartozik.*

De: a bőrt nem mondtam el. Amikor meztelen combját combodhoz érinti. Amikor balja megbújik kettőd között. Hideg is, meleg is. Vékony is, vastag is. És selyem, és mandragóra, és álom, és játék és fémesen ön, fémesen arany, és posztósan árvalányhaj.

Sári Mari nem prüszköl a holnap miatt, ami nincs. A jövődő nincs a mai érintésbe becapplikálva. És olyan ő, mint a selyem. Mint a türkiz. Úgy pat-tan le testéről a bűvárszívattyú, úgy hullik le róla a racionális, mint az öreg párttitkárról. Szeress! Ami azt jelenti, ne foglalkozzak azzal, holnap mi lesz, csak ma legyen olvadó gyomor, szakadva vállizület. Adjam neki. Ezért aztán Sári Mari régi kedvesem. Születésem óta szeretöm Sári Mari.

Kedvem gyöngyszeme.

Ez van. Ezt találtam ki. Ma süteményt készítek. Neki. Örömére. Szerelmé- nek sütöm, lemásolom sokszor látott eprecskéjét, a sokszor érintettet és izlettet. – Hogyan mondjam? Milyen szót használjak, hogy ne rezonáljon?

Kedvesem gyöngyszeme. Kettéharapva fele volna. De nincs bátor, nincs ál-lat, hacsak valami fajkutya nem a jövődőben, aki bántaná, aki nem a holnap látható kéjt leli ott, az érzékelhetőt, azt, ami jár neki, a befektetést visszaiga-zolva. No! No, nem egészen így.

Kérem, ez úgy van, ha emberfia elveszíti – hagyja – feledi – csámpázza cigarettáját, utánafut, visszajár, keresi, kutatja, féli azt a cigarettát, kérem.

Így. Pontosan így. Sári Mari elment munkába – amikor Sári Mária munkába ment – cigarettámat kerestem. Hogy miképpen is van az a szál!? Érteni? Mi-képpen? Mit okoz? Mi az a füst, mely egyszer szívható és egyszer fújható?!

Ezért volt szükség süteményre, mely *kedvesem gyöngye* című nevet viselt. Örülnék, ha nincs. Ekkor már bujdokolt a nincs, de nem voltam hajlandó. Nem vagyok hajlamos. Egyszerre egy, az vána. De egy boltba hatan, ha hordanak, hatból három Rába-Mann, két IFA.

De ez mind csak locsogás. Fecsegés. Ahogyan öregszem, amilyen tempóban bebizonyosodik, hogy csak a mellébeszélésnek van jövője, hazugnak barátja, tolvajnak szövetségese, orvosnak tetvese: ösztönösen egyre többet beszélk mellé, melyről az okos és ravasz újsággárosok így nyilatkoznak: diplomatikus. Az se akármí, ha a beszélő úgy elrejtí mondandóját, olyan furmányosan takarja le száradó, illatos szénával, hogy tíz hangya se találhatna ott friss kékpötrohút; pedig van gyakorlatuk bennce.

De mindez csak locogás, kerülözés; halálom elől oldalazok megállás nélkül, szüntelen. S bár Sári Mari fontos része ennek a halálnak, ő mégsem mag, csak magnyelő barlang a hegyen, bőr és comb, és száj, innen tudható, ahol mészkő, ott barlang is, hasadék is, a név nem számít, csak a csapadék, ha egyszer megnyílnak az ég csatornái.

Még az öröm kellős közepén, az örökösök körében, még az öreg hölgy jókedvéért való küzdelem idején: Férfiú köszöntött be hozzánk vasárnap reggelén. Éppen bundás kenyéret sütöttem csipkés köténykében, nyolc szeletet sok olajban, s amikor a kenyér egyik fele megsült, megfordítottam, rá reszelt trapista sajtot szórtam, hogy azon melegében olvadjhasson, pirulhasson, s némely szélein göndörödhessen.

Szevasz mondta. Ismertem is, találkoztunk is, olvastam is, de nem szerettem egyetlen sorát sem, szövegei elszuhantak mellettem, bár igazság, soha is nem kapkodtam utánuk bőszen. Azóta is elszuhannak.

Toporgott. Én megsütöttem neki is kettőt, bár az olaj csak nyolc szeletig jó, befeketedik aztán, neki izlett. Toporgott tovább annak ellenére, hogy leültettem, kávéval, pálinkával kínáltam, hideg sörrel is, kedvességgel is megkínáltam, pedig gyűlölök váratlanul betoppanó vendéget, minden vendéget, hétköznaplót is, vasárnaplót különösen. Egye franc, gondoltam, egye franc, valami kell neki, aztán eltűnik. De nem mondta ki.

Toporgott még, toporogva, kérdezve kerülgetett, csinálta a hazafit. Erdély. Meg Felvidék. Könyvheti könyvárus gyomrozott meg a következő mondat-tal: „Ha könyved mellé kirakok egy ilyen címűt, *633 erdélyi vasútállomás kondenzátumleválasztójának elemzete 250-től 800 mm-ig*, akkor is előbb veszik meg azt.” Meg van értve, válaszoltam, de ismerve az okokat, nem is számítottam másra.

Az öreg hölgy néhányszor átszáguldott a szobán, így hozva tudtomra, nincs elkápráztatva a reggeli ivászatból, a másik szobában pedig az örökösök gyilkolták egymást, ezt kiszámolhattam a puffogásból, nyögésekből, fojtott kölyök-szitkókból.

Menjünk le egy órára, beszélnem kell veled – mondta a vendég.

Rendben van – és csendes halk kérvény formájában előterjesztettem az illetékesnek, csendesekén, mert kirándulni készültünk, ha nem is azonnal.

Pihendémben a kocsmárosné féktelent mosolyintott rám, mint aki kiszámolta, elmaradásom mennyivel rövidítette meg, a mosoly pedig felszólítás és bizonyíték, soha olyan jó helyem nem lehet máshol, mint a sarokasztaluknál. Tapasztalhattam is, azon az egyetlen asztalon mindig volt terítő, s mert odatelepedtünk, már hozta is a régimtet, a lilát, rajta még az ismerős, saját kézzel, saját Symphonia-parázssal gyártott foszlószerű likacska.

Egy órám van – mondtam a vendégnek. Nem csak azért, mert nem volt több, hanem, mert már nem akartam kocsmasztal mellett barátra jelni, éppen elegendőnek ítéltam azt a néhány százat, az addigiakat, ezzel az irodalmárral meg semmit se akartam. Csak, hogy kinyögje. Nahát gyorsan kinyögte:

Ha nem készülök az idén nyáron ki, akkor az útlevelemre lenne szükség, mert egy külföldi magyar arrafelé készül, és mert megszólalásig hasonlít rám, és hogy semminéven nevezhető jogi következménnyel ne számoljak, mert minden el van intézve, csak és kizárólag az útlevelemre lenne szükség, a költségeket ők állják, én pedig három hét múlva jelentsem be, hogy elvesztettem, semmi gond, schol semmi gond.

Csúnya fickó volt ez a vendég, s a csúnya férfiaktól jobban iszonyodtam, mint a csúnya nőktől, ami – persze – megint nem így igaz. Nem. Ez utóbbiak megítélésénél nem sajnáltam időt és fáradságot, hogy akár egyetlen kedves-szép gesztusra bukkanjak tekinteteik és mozdulataik közt, fejembe az ragadjon meg. Így aztán ezen a mérlegen, ebben a viszonyításban nem helyezhető egymás mellé a két nem.

Fénylő csillag ő a magyar irodalom egén, s ez a nagyvonalúság nyilván nem felejtődik el, ezt egészen biztosan állíthatom. Ez az önfeláldozás... – így a csúf vendég.

Én nagy ívben a fénylő csillagokat – mondtam volna még mondat közepén, ám az „önfeláldozás” kiakasztotta nyelvem a válasz elől, még soha nem mondták nekem, hogy önfeláldozó volnék, inkább az ellenkezőjét bizonyították hihetőn, beleremegtem a szövegbe: Mamma! Látod, mi minden nem a te fiad! És itt a vendégirodalmár első mondata, mely megérintett. Eddig nyilván nem engem célzott alkotásaival. Nem volt rá oka, mint most erre.

Nem telt le az óra, s már otthon is voltam, még nem pörgött le az órányi homok, melyet az öreg hölgy kilépésem másodpercében fejreállított, mint minden esetben, amikor nélküle adott programot az Úr, s azt zokon vette, illetve bizalmatlanul az credményt, a lényegét, s a kifutót illetően. Az öreg hölgy fogadott volna rá, az utcákba jövő-menő nőneműek, korra, súlyra és bőrszínre való tekintet nélkül engem vadásznak. Ami ugyan jóleső, de túlzó feltételezés. Akad bizonyítéka az öregkori szerelemnek, ha csodálkozásra készítő is.

Kicsit oldalazva, kicsit tétován, de látható céltudatosságomat el nem fedve, kihúztam a fiókot, mely a születési anyakönyvi kivonatokat, bírósági és egyéb papírokat, az öreg hölgy diplomáját, bizonyítványokat, értesítőket, nagyobb összegű utalványszegélyeket tartalmazta, a belső rejtekből kiemeltem útlevelem, s mint aki nem is, ingem szívem fölötti zsebébe rejtettem.

És még egyetlen percet áldoztam a vendégirodalmár számára, akit soha nem szerettem, alig is olvasva tarthattam erőlködésnek tevékenységét, s aki most a hízás legapróbb gyanúja nélkül, egyetlen mondatforgáccsal: az önfeláldozásával, megszerzett magának. Meg, a kurva. Nyilván gondolkodott előtte, mit is mondjon. Ez az önfeláldozás az irodalom, a magyar, azonkívül a nem csontos... öreg irodalom érdekében a lehető legjobb választás volt számára. Én meg: büszkén, mint akit nyomban ki is végeznek, átadtam. Át én!

Az öreg hölgy nem szerzett tudomást az akcióról, s én bíztam benne, nem szándékozik cisenstadi rokonaihoz utazni egy hónapon belül.

És indultunk a vasárnapi hegyekbe, vasárnapi öltözékünkben, az örökösök vasárnapi rencgát kedvével, mely csak akkor rövidül, szűkül elfogadhatóvá, amikor rábukkanunk az első szarvasbogárra, az első szarvasgombára, az első szarvasnyomra át az ösvényen. Ilyenkor feltámad természettudományos kíváncsiságuk, kibontják fényképezőgépeiket, s nem vesznek össze, ki készítse el az első fotográfiát. S mert tudom, hogy a felnőtt, az apa, ugyan nagyon okos, nagyon okos, nagyon sokat tud abból az cresztésből, amit örökösei még nem – – – és mégis van egy kérdés, melyre már nincs válasz, s akkor ott áll tanácstalanul, kizsigerelve.

Egy kérdés mindig akad a végére, mely válasz nélkül marad. Ha nem az elején. Így aztán kényszerűségből régen túlhaladva mindazt, amit örökösként magam örökhagyóitól hasonló kirándulásokon és továbbképzéseken tanultam – könyveket használtam, minél hosszabbra nyújtsam az időt az utolsó kérdésig. Nem mintha ez túlságosan sokat számított volna.

A kölykök kíváncsisága hiányos területekre is elbotorkált, zavarosokra, egyenetlenekre, melyekre nem számíhattam.

Tehát: vállra hátizsákok, nyakba fotómasinák, nekem színes és fénylő fémlapokkal borított agancsfecjű botocska, öreg hölgyemnek a boldogság: mentünk, mentünk, vasárnap ez, a hetedik, mentünk ízlelgetni a levegőt, harapni a szalonna-kolbász-disznócomb-hagymafej-kolompér sültet majd délben.

En ilyenkorra egy laposban, de olyan laposban, hogy magamnak is keresnem kellett néha, elrejtettem a rugattyút, mely szolgálata szerint a holtpontokon rúgott át. Sem annyira egészséges, sem annyira fiatal, sem annyira virgonc, se természetbarát nem voltam már ebben az időben, hogy nélküle mosolyogva vehessem a negyvenöt-ötvenöt %-os emelkedőket, a lejtőket meg még nehezebben bírtam, begörcsölt a vádlim. De a laposból be nem kentem soha, nem csak a szag árulkodó természetétől tartottam, hanem sajnáltam. Egyszerűen csak sajnáltam volna *csak külsőleg!* gyógyszerként bevetni. A tavalyi huszonharmadik kiránduláson felelőtlenebb és gyakrabban kockáztató kisebbik örökösöm felhasította hüvelykjét *Kiváló Áruk Fóruma* emblémát viselő bicsakjával, s akkor is megvártam – félvén a lelepleződéstől –, hogy az öreg hölgy elrohanjon csak tiszta forrást keresni, akkor húztam elő laposomat, akkor öntöttem kotyogtatva a vérző sebre, hadd ordítson a kis hülye örökös, s csak akkor kötöttem át fehér pólyával remegő hüvelykjét; s mi, három férfiember, megtárgyaltuk, egy öreg tengerimedeve járt erre, onnan a szag, ő nyújtotta át szeretettel fertőtlenítés céljára üvegét.

Innen indított indoklással annak elérésében is bíztam, hogy legalizálhatom laposomat. De nem voltam bátor végigcsinálni. Az öreg hölgy savanyú kirándulási képe nagyobb terhet rak rám, mintha hátamon kellene őt a hegyre felcipelnem.

A nem magyar állampolgár magyar költő, aki nem kívánt magyar állampolgárrá válni, nem adott be honosítási kérelmet, nem, útlevelemmel nyugat felé vette az irányt, s onnan majd északnyugatnak vette volna, ha a felesége és kislánya, aki egy másik magyar állampolgár irodalmár feleségének útlevelével már néhány hete a nagy nyugati sajtban tartózkodott, s ott olyan remekül érezte magát, hogy a nem magyar állampolgárságú, de magyar nyelvű költőre a ragozáshoz, e boldogság ragozásához nem szükség, nem találta.

Még egyszer: A költő felesége korábban kijutott magyar útlevéllel, s egy, ugyancsak magyar nyelvű, de immár nem keleti irodalmár ötszobás lakásában töltötte nagy izgalmak közt a két kiutazás közti időt. A feszültséget nem éppen eredeti, de hasznos módon vezették le, a költő asszonya, és a nem magyar állampolgár irodalmár, az ötszobás tulajdonosa. Ivarszerveket vették igénybe, mely módszer nemcsak kellemes, ha jó, de nyújtható.

Így aztán az útlevelemmel érkező költő, a „fénylő csillag”, rövidke levélhez jutott, nem lágy meleg ölhöz: „*Engem többször nem versz meg részegen, én nem kínlódom tovább.*”

Sári Marival mi visszaérkeztünk az Alföldről. Az Alföldön boldog emberekkel találkoztunk.

Mindig irigyeltem a boldog embereket, akik ha nem is mosolyognak megállás nélkül, akik, ha nem is bújnak ki bőrukból, akik, ha nem is ölelgetnek meg, nem is cuppantanak ragyogó nyomú csókokat két felemre, s akik nem mondják, nézd, mennyire szeretjük mi egymást, mindez ráncos homlokukon talál-

ható, mindez nyugodalmas szép mozdulataikon látszik, látszik, ahogyan belépnek valahová, ahogyan kilépnek, ahogyan helyet foglalnak a helyijáraton, ahogy fűszálnyi, szinte észrevehetetlen kedvességgel engedik előre egymást. Sári Mari – én oldalazva nem nagyon vettem részt a csalafintáriumban – megbeszélte, hogyan és mikor kell feladni az öreg hölgy által kikövetelt leveleket, melyeket villámcsapásszerű három hajnali órát áldozva rájuk, megírtam.

Ezt hallottam az évfolyamtárs szájából, aki se szép nem volt, se ilyen, se olyan, észre sem veszem, ha nem Sári Mari múltbeli barátnője: Csalsz, Mari, megint csalsz. . .

Egyszerű volt. Pontos. Nem számonkérő hangsúlyú, mégis letaglózó. Adott életkedvet a délelőttnek. Sári Marin is láttam, bár nem szoltunk róla: felejtjük el gyorsan. És leltünk másik ismerőst, aki otthon tartózkodott déltájban, és elfelejtettük gyorsan.

Itt lépett be Sári Mari látó bőre. A felejtést, az elszakadást, a borzongást, hideget és meleget, sclymet és darócot egyszerre nyújtó.

Tele vagyok giccsel. Giccsel vagyok tele. Most miért gondolom, hogy a barátnő, hogy Sári Mari is, hogy mindenki, akivel találkoztam: drága, nálam drágább, pontosabb, és jobban ismeri holnap teendőjét? Mint egy szentimentalizmusból szerkesztett nagynéni. Ilyen vagyok, tele giccsel. Munka közben. A test meg test, a test igényci meg a test igényci. Nincs ezen mit összemosni.

Es volt egy gyors, hosszú utunk fel a hegyre, a Nagykereszt alá, a Bazilika fölé, a hajlatba, a házba, a reggel mindig megpucolandó lámpaüveghez, öt kerek napunk volt még, öt kerek nap, nincs ezen mit összemosni. És mert nem tiltotta senki, alig ittam, és mert néha nekem kellett vigyáznom a másikra, csak vigyáztam, csak tettem a dolgom. Nem hazudtam egy szót sem.

Mondataimban, ha voltak mondataim, mert a napok nem különültek el, ha a főztjeimet nem nézem, ha szünyogvadászataimat nem nézem, melyek általában sötétedésre estek, ha a lámpaüveg-pocolást nem nézem, ez meg fél kilenc és fél tíz közé esett, amíg Sári Mari dolgozni járt, ami nem több két napnál a hétből – – – tehát ha voltak mondataim, azokban eszes nyomozó sem talált volna hamisat, nem: mert nem jutott hamisság.

Ez pedig nem köszönhető másnak, mint Sári Mari látó bőrének. Ne erőlködj, nyugi! – szolt rám az első napon, amikor kitűztem a célt, no: Tütlejtünk! Amikor teafőzés közben (mintegy véletlenül) behúztam a hasam: De hát van, Ivanuska, mit akarsz vele, azt hiszed, máskor nem *érezem?* – mondta a látó bőr.

Egy tatabányai súlyemelő dolgozott a dobogón, ólomsúlyú, szakállas, hatalmas – mondta Sári Mari. Ültem olvadozva, csak ültem a marha nagy színes képernyő előtt, és elsírtam magam, miért is nem jut nekem soha kilencven fölötti fiú, miért ilyen angyalkák, ilyen kis szép fiúkák, akiknek, ha mondom, elegendem van belőled, elsírja magát, hatoldalal leveleket küld hatszínű iniciálékkal. . . Már rég nem akarok parancsnok lenni, és mégis, nézd csak, mégis sajnáltam őket, hát egyszerűen csak sajnáltam. . . minden hiába. Úgy meg mi van? Ha sajnálatból nem küldöd el, akkor keresel valaki mást, hogy legyen erőd elhajszolni. Tudod, apám volt ilyen nagy. Egy mázsa. Mindenki kicsi. Mintha az öcsém lenne. Ez rettenetes, Ivanuska. . .

Csak Sári Mari szavaira emlékszem. Magaméra nem. Színekre, izekre, érintésekre, mozdulatokra, csendekre, petróleumszagra, a katonák éjszakai géppuskahangjaira.

Uramatyám, ez most meg volt csinálva rendesen, miüibii?

Es a kávé az eszelős kávéfőző szerkezettel, melyre ha nem figyeltünk illendően, leugrott a gáztól, de odafönt még tett két kört maga körül, szétspriccelve maga körül tartalmát, a földön meg rá kellett vetődnöm a felmosóronggyal, mert félpercekig nem hagyta abba táncát a konyhakövön.

Uramatyám, ez most meg volt szerkesztve rendesen, mondta Sári Mari, és nem hazudott, de miért is, hát nem akart örökösöm lenni. Milyen gonosz dolog is elvárások nélkül, illetve egyetlen elvárással magunkkal szemben: jó legyen nekem. A másoknak is, mert közben tudhatjuk, ő sem akar mást, minthogy jó legyen neked. És néztünk le a városra. Néztük, milyen gyönyörű hajnalban, kora estén, amikor hiborrá vált a közeli papírgyár füstje, s az betakarta, láthatuk, amikor szélrohamok rontottak a városra, s az utcavégeken porfelleg gomolygott, s láttuk, amikor a nyugati cset vastag pántlikával kötötte át a szivárvány, s csak ültünk, mint akik érdemesek minden ajándékra. Mindenre, ami másnak nem juthat.

Szerettem Sári Marit.

A bűvart nem. Bár annak nem volt semmi baja. Így maradt felhasználatlan tudásom: az lett volna a valami, ha még a bűvart is megjavíthatom. Ha tudom. De ha nem, akkor is megkísérlem.

Uramatyám, mondta Sári Mari, hát még így is beférünk az ágyba? – látó felhámja megremegett.

Ugy vélem. Sári Mari is azt mondaná, Ivanuska látó felhámja megremegett. Könnyű dolga volt a felhámnak. A levelek érkeztek, s pecsétek érvényesek, a bennük foglaltak izgalmasak. Néha azt írtam – bár csak félmondatnyit –, idegesít ez az örökös kényszer, hogy beszélnem kell. Nem akarok, Kedves, nem akarok beszélni hazaérkeztem után legalább egy hétig. Ezt írtam az előrefogalmazott levelek némelyikében az öreg hölgynek.

Sári Mari naponta legurul, ellenőrzi, boltjában a dolgok rendben-e? Azt reméltem, ilyenkor szundítok egy jelentőset. Azt reméltem, mert az egyedül végigszundikált két óra visszahoz az elvesztegetett cróból. De nem. Tíz perc után megébredek, s a tetőgerincre mászva, ahonnan jól belátom a két legalsó szerpentinszintet, figyelem Sári Mari fehér Wartburgját. Félek, féltém őt. A sárga csuklósoktól, az IFA-któl, a hegyről, hegyi tanyáikról rohanóban és részegen lefelé tartó helytartósági és tartományi sofőröktől féltém, akiknek nem történhetik baja ezen a vidéken.

A gerincen ötven fok a meleg.

A gerincen nyomnak a küpcserepek.

A gerincen se jut eszembe más, csak Sári Mari és a hátralék. Felelőssége a jövőmentesen eldönthető időnek, ami ránk vár: Uramatyám, mit csinálsz te velem, kilógok az ablakon, Ivanuska, drágámmmmmm.

Kérleksszépénkérleksszépén! – kiált rám első alkalommal: Leesel, kérlek, leesel, ne csinád ezt velem, hogy féltennem kelljen! (Így vigyázunk maradék óráinkra.)

Vigyázok én magamra, jövök én hozzád, nem hagylak én másnak, csak ne mász a tetőre! – morogta dühösen.

De a gerincen csak öröm látni, amikor a legalsó kanyart kisodródva veszi. Öröm látni, ahogy siet. A városban nem sikerül megtalálnom az utcák hülye íve miatt.

Idenézz: mutatott egy csapat mínuszos hírre. Idenézz, Ivanuska!

Odanéztem. Hátam árkában az ideg telefutott elektromos rángásokkal, ideg-bajjal. Tele lett ijedelemmel, riadalommal, félelemmel, tele nyomorúsággal, tehetetlenséggel, tele lett kivédhetetlennel, s azzal, ami csak érezhető, és nem érthető.

Halálhírem állt az újság mínuszos hírei között.

Halálhírem.

Tragikus körülmények között elhunytam harmincöt évesen Bécsben, s a nyomozásnak még nincs vége, mert sok a tisztátalan, elvarratlan szál.

A halálhírem nem akármí.

Ültünk a napon, ültünk egymásra nézve. Még semmit nem tudtam a költőről, a költő feleségéről, a megkóstolt boldogságról, a nagy kerek sajról, melyben arra indul a menni szándékozó, sokat gyilkolt, sokszor egyedül sírdogált költőfeleség, amerre csak akar, semmit nem tudtam a „fénylő csillagról”, bár gyanította kiről lehet szó, semmit nem tudtam, milyen lelkiállapotban élte meg az elmúlt öt vagy tíz esztendőt, s ez idegrendszerét mennyire viselte meg, vagy ellenkezőleg: keményítette meg, nem tudhattam, hogy lelőtték üldözés közben, agyonverték, elütötte egy Trabant, leesett az emeletről, belkóstolt a régen kívánt heroinba, s úgy...

Nem tudhattam melyik napon történt az eset. Nem tudhattam, az elsön, másodikon, harmadikon, érkeztek-e leveleim. Vagy csak most, az ötödik napon kerül öreg hölgyem postaládájába az első, nem tudhattam, nyomozók rázörgettek-e az öreg hölgyre éjszakai ajtaján, egyszerűen nem tudtam semmit, és, csak, de, ám: annyit, annyi rohant át rajtam, miután a szem optikai tengelye nem tiltakozott, engedte, hogy jól megfigyeljem a szöveget, és az eljusson az agy szóval időben meg nem fogalmazható gyanújáig: Bukta van. Ez a bukta.

Hogy jönnek a levelek. Hogy ő, ha nem is olvassa a magyar napisajtót, olvassa más, figyelmezteti. Részvétet nyilvánít. Csodálkozik: Dehát kedves, nem is mondtad, hogy a gazda nyugaton él?! Vagy pusztán kíváncsiságának, nem rosszindulatának engedve részletek után érdeklődik. Kedvesen, mosolyogva, és felajánlja segedelmét. Hogy közben jönnek a levelek Kunágotáról, meg Makóról, itt a baj.

Azt éreztem az első századmásodpercben: ez meg volt írva számomra. Hasonló mással meg nem eshet. Így rendeltetett el. Ilyen szerencsétlenül.

Az öreg hölgy pedig kibuszozik telefonközpontos barátnőjéhez, megkérdezi az előző két művházat, épen, egészségben hagytam-e el őket. Ők pedig visszakérdeznak: Kit keres, asszonyom? Ismételje meg?!

Előbb még megnézte az útlevelet az útlevek helyén. Megszámolta a márkát, a dollárt. Előbbjuttatta rejtekükből az aranyakat. A Napóleconokat, medálokat, függőket, vastag láncokat. Nem érti: miért? Miért mentem volna ki három gatyával, egy cipővel, öreg kordban, miért? Mit csinálók majd ott, mi dolgom lehet? Csak nem nő? Valami nő kaphatta el a rohadékot, azért lógott meg, egy nő, aki elhagyta villámgyorsan. De ilyen gyorsan? Ez csalódást okozna az öreg hölgynek, ezt sem érti. Nem is akarja megérteni. Négy nap alatt azért mégsem!

Atyavilág, Mária! – nyögtem volna, ha a rémület hagyott volna nyögést bennem. Es ekkor szólítottam volna Sári Marit először szép nevén, helyette is: Szűzmáriaszentjózsef, hogy mászok ki ebből!

Minden estének és éjszakának, minden hegyen töltött napnak más és más a színe emlékeim szerint. Ragyogótól a tompa fényű mahagóniig, a sokat használt íróasztal fakósárgájáig.

Ezé, halálhírem éjszakájáé tompára sikeredett, ködökkel bőven ellátva, görbülettel, kínlódással, mert Sári Mari, aki úgy határozott, leszarja, ha eddig falakon kívül maradt az öreg hölgy, akkor nem engedi elrontani utolsó éjszakáját elmebeteg lelki nyavalyákkal, és mert szerinte ez egy hülye vicc, valami hülye újságíró hülye vicce, ha pedig nem az, akkor vivát, soha nem harapta meg hulla hasát!

Ez a hullaszag még izgalmasabbá teszi... – mondta. Szerintem te találtad ki az egészet, ráadásnak.

Az. Perszc.

Páratlan Sári Mari. Mint a többi. Azt csinálta, úgy viselkedett: a baj, ha baj, úgymint itt lesz rögtön, ne idegeskedj miatta, amíg nincs itt, tegyünk mást, a várakozás megőrjít.

De mert így nem könnyű, másnap vége a szerelemnek, ezt is tudta Sári Mari, s amennyire csak lehet, a hullát megnyúzta maga és a hulla kedvére. Amikor ismét ránéztem, már elárasztotta a szobát reggeli fényével a nap, csillogott a tálca cirádáin, Sári Mari szemén, szemé alatt az árokban, fehér fürdőköntösére hulló fekete haján.

Ugy nézett rám és úgy ült mellém a langyos ágyra (*Domine, cum veneris iudicare, noli me condemnare*), mint aki – mindent összevetve – rászolgált a büntetésre, mint aki áldozat római stadionban, várja az oroszlánt meztelen marddal.

Igyuk meg, ígyuk – mondtam. Egye franc. És a legeslegutolsó éjszakára tartalékkolt, minden koronát segedelmező, az esetleges fáradtságot, újjáttermelődött, felszínre vergődött gátlást eltörölni hivatott úri pálinkát felbontottuk, kortyintottunk belőle.

Az öreg hölgy fel és felbukkanó arca falszögletben, faszéktámlán, frottirköntös mellrészén egy másik történetet húzott elő egy másik nyárról, másik normáról: barátom tizenöt esztendő, lányánál alig fiatalabb csirkét fogott, illetve fogta meg a csirke őt. S mert máshol nem bújhattak meg, ágyamat választották, régi kastélykát, sárga lavóromat, napfényillatú hálósájkajaimat. Két héten át majd minden délután, amikor barátom asszonya robotolt. És semmi. Schogyan semmi. A férfi mindent kipróbált. Homloktól öregujjig összerajzolták egymást kéziratjavításra használt tizenkettes filckészlettemmel, ajtót nyitottak, ablakot. Leláncolták ezeket. Besötétítettek. Beatlest hallgattak, Korda Gyurit. Illést, Verdit, hogy hátha. De nem. Egyetlen ponton nem kerültek át, nem, mert nem. Különféle szerekkel fújta be szobát. Erősítő kotyvalékokat ivott. Virágcsokrai eltakarták íróasztalomat, később napokon át a virággal bekerült bogarakat gyilkoltam; keményített, fehér ágyneműt lopott otthonról, kölcsönkért, áthelyezte az ágyat, mondván, hátha az a baj, hogy eszébe jutnak szeretőim, akiket részben ismert, és zavarja ha eszébe jut, hogy azok a nők, meg én.

A két hét eltelt, én minden esetben türelmesen kivártam a sötétedést, mert ők nem indulhattak el napfényben, nehogy a közeli falu – ahol a lányka lakott, s a közeli kisváros, ahol a férfi lakott ismerőst kanyarítson látótávolságba eléjük, így híre menjen a kísérletnek, melyet egymással folytatnak. Kivártam a sötétet a kocsmában, a könyvtárban, meg a templomban, meg a gyógyszertárban, meg a pálya kerítéséhez támaszkodva, meg magam eprét cserkészgetve, hol sikerrel, hol sikertelenül. És nekik még mindig nem ment. Ekkor már én is adtam tanácsot ilyet-olyat. Magam praxisából. Hülyeségeket természetesen, mert férfiembernek magának kell megbirkóznia görbületével.

A kislány már elment. Sértetlen, könnyezve felszállt a vonatra. Barátom meg a kertben örjögött, tépte a gondosan ápolt, de a forró nyár miatt néhol megégett füvet, pörgött-forgott-nyögött és jajgatott, hátára fű ragadt, körme tele homokkal.

Mondom neki: Nyugi, nyugi! Nem is hallja. Kérdezem találékonyan: Mi van, siker nyema?

Néhány percig elnéztem fokozódó örületét, de mielőtt lelegette volna az összes megmaradt pázsitot, kiszaggatta volna a kinnal ültetett, nőni nem akaró fenyőket, teleengedtem friss csapvízzel a felmosóvödrot, nyakon öntöttem vele, nem találva el egészen jól a nyakát, beterítette a víz talpától a feje búbjáig, mint a már említett rajzok. Erre engem gyilkolt, ölt volna. De nem ért utól. Rövidebb lábakat tartott nadrágjában, mint az enyémeck, kettőt lépett válaszként az én egyemre.

Vissza persze már együtt: elzokogta, azért nem, ami nem, mert az utolsó pillanatban az jutott eszébe, felesége benéz az ablakon. Hogy benéz az ablakon, erre egyből lekonyult.

Mondom én nagy eszemmél, mert tanács az van, zsákkal: Örülj neki, soha többé nem kell más nővel ágyba bújnod, csak az asszonyoddal, itt a bizonyíték, a szercelem nagyhatalom...

Vagy így fejeztem be bölcselményemet, hogy a dolog élet mégis leereszljem: Pincében! Csak pincében bujálkodj, ahol nincs ablak!

Marha! – vigyorgott rám vörös szemekkel, és tudtam, sokáig nem alszik még mélyeket, pihentetőket, mert ébren tartja a kérdés: Mit gondolhat most róla a kicsike angyalcsirke, aki felkorbácsolt vágyait egészben rábillentette egy kimaradáson lévő gyanútlan kiskatonára, katonára, aki aztán sikeresen el is készítette élete első gyermekét, amit sikeresen el is titkolt a kis angyal élőle, s aki sikeresen feleségül is vehette a kis angyalt, aki pedig sikeresen kimaradt a gimnázium első osztályából, és nem tudni milyen sikeres kismama vált belőle.

De amikor esténként le-lenéztünk a városra, lassan kialudtak a lámpák a szobákban, az utcákon, egyedül a felvonulási tér diszkivilágításának virága maradt a sárga és fehér fényekből, Sári Mari mellettem örült a valamelyik délelőtt unalmában lefestett lócán, bőre bőröm égette, fekete lobonca tincsenként befúrta magát jobb vállamba és karomba a csontokig, a sing és orsócsontig, a kulcscsontig, lapockáig, nem kerülve el a tojáshegy és gömbfüzlete a hajbozót által elérhető testdarabomon, s így nem csodálkozhattam volna egy alapos ízületi, netán csontvelőgyulladásra.

De amikor végignéztük, hogyan hal meg naponta a város, hogy vonul vissza mérsékeltövi éjszakája nyugalmába, s én újra meg újra bódultan, mint a bógár, bódultan, mint a simogatással tönkretett, érintéssel eszelőssé varázsolt kajmán, közel egy négyzetméternyi bőrre koncentráltam, kiterítve, megforgatva, hidaltatva, átadva és ellopva hőjét, átvéve remegését, széthullva rajta és alatta, mint a rezgőhullám darabjaira bontott toronyház – a város megszűnt csendes éjszakáival, és megszűnt a hegy és a folyó, a tenger és a forint, a választások, az irodalom és irodalompolitika, az orgonacsokor, a veszedelmek, dráguló tej, kenyér, a halál és az élet: két bőr, két és fél négyzetméternyi bőr lefedte Európát, nem csinált azon bukkanót sem a Kreml, sem az Eiffel-torony, simának éreztem, fénylőnek, mintha a világ bársony volna egyvegből.

De ezt nem mondhattam el barátomnak, segítségképpen, nem, mert ha nem tudja, nincs tolmács, aki lefordíthatná számára.

Vasárnap volt. Három hete járt nálam az irodalmár, bár inkább irodalom-szervező, útlevelemért. Elcsigázott vasárnap reggel volt, csak másodpercekre oldotta szombat délelőttől érvényes pánikhangulatomat a látó bőr, s a bőr gazdája.

Letelt a három hét, bejelentettem az elveszett dokumentumot – mondtam Sári Marinak.

Az úri rozspálinka úgy döntött helyettem, nem érkezem meg ma az öreg hölgyhöz, örökösömhez. Két igen fontos, de a pánikhangulat elködítette tényező miatt tett jót a rozspálinka. Először is: logikátlan ma megérkezniem, mert az előzetes tervek szerint ma délután jelenésem van az Alföldön; másodsor: ha valóban bukta a bukta, hónapokig nem lehetek egyszerre két helyen, nem lehetek például Sári Marinál is, Sári Mari ágyában, előterében, tűzhelye mellett, teraszán, s eközben otthon, fel-felvillanó, hazasikló gondolataim szerint az öreg hölgy és örökösöm körében, a televízió vasárnapi főműsorát élvezve, szappanos fürdésüket, rendes fogmosásukat ellenőrizve.

Hátulról közelítettük meg a város azon körzetét, ahol a rendőrség szép kék épülete állt. Fáztam most. Nehogy ott tartsanak valami úton. Sári Mari kuncogva kanyargott a kis utcákon.

No – röffentett rám az ügyelet.

Mondom neki, most akartam éppen utazni, kil földre menni, és úgy néz ki, mintha elhagytam volna valahol az utazásra jogosító okmányt.

Nevét. No, mondja a nevét, mert nem nekem kell bejelentenie, hanem munkanapon oda... – és mutatta, hogy az épület melyik részén kell jelentkezniem.

De – mondom én meg – ha nem utazom, akkor visszatérek munkahelyemre, az pedig nem ebben a városban van, igyekeztem megmagyarázni, s közben a kő leesett mindenemről, ahol eddig nyomott. A lényeg: be van jelentve. Be van jelentve!

Ha halálom után bejelentettem az útlevél elvesztését, úgy nyilván élek. Ez is öröm, de ennél nagyobbak is voltak itt hirtelen felfoghatók.

Hátul mentünk ki a városból, mint érkeztünk se egyenes úton történt. S a nap hátraléka maligántúltengés jegyében fogant.

A hegyi zöld kocsmából, mely Magyarország legmagasabban fekvő, legtisztább levegőjű vendéglője és kocsmája, kocsmárosnéja a legnagyobb kocsmárosnével rendelkezik, fartája pedig szinte normálisnak mondható, ezzel a testi adottságával harcolta ki az illetékesek köre alatt, hogy évente egy osztállyal megemelhesse besorolását, innen telefonoztam R beszélgetésként és azonnalra az irodalom-szervezőnek, de már a maligánok és rozsfokok gorombaságával. Sári Mari mosolygott, ő nem látott eddig igazából beindulva: De nem emlékszem, miket, mi mindent mondtam, hiszem, nem akármit. Sári Mari elmondhatná. De nem teszi.

De aztán nem akart elaludni.

Ne bánts. Nem vagyok jól... kértem.

Sári Mari az első nap tétova, a lassúnál gyorsabb, de még nem igazán gyors, célratörő bujasága előtt az ágy szélén ült, fekete fürdőköpenyében, haját baljával hátrafogta – én feküdtem már, ő meg szerette, ha a csípőcsont és a bordák közti gödörben a férfitenyér, férfialkar, s az felnyalábólja, áthengeríti

az ágy általam elfoglalt darabján, át a lepedő belső viszonylataira, be a falig, s így maradt köztünk kétarasznyi semleges terület, a hadi kezdeményezések demarkációs két arasza. A játék kedvéért szerette az átnyalábolást: így, ezzel el volt ragadva, mint a szabin szüzek, ám az elragadás után a kezdeményezés számukra éppoly polgári jog, mint az elragadók számára. Hát valahogy így ült Sári Mari az ágy szélén a lovasrohamot megelőzően, oldalazva homlokom középebe nézett és azt mondta:

Csak ne bánts. El vagyok hagyva...

Es nem bántottam. Nem arról volt szó. Később rozscipót ettünk csirkemellel vagy mivel az ágyban, és a morzsák fölött, a térdek, könyökek érintésében azt hittem, azt reméltem, itt van vége a világnak, és Sári Mari szólóngatott, mondott, nem szólt és nem mondogatott, csak nyckergett, vagy mi a csuda, mint két rosszul nőtt, nagy szélben összeéró akáctörzs.

Es amikor évtizede használt, szinte unalomig ismert alakiságai felé kanyarítottam négyzetméternyi bőrét, és amikor meg-meghökkenve trappolt velem, már tudhattam, a sablon is okozhat örömet annak, akinek nem sablon.

Várjál csak! – mondta Sári Mari, most kiderül hány kiló a kiló...

Hogyan is?

Mit írnak rólad, abból lesz-e mázsa, Ivanuska.

Abból, Sári Mari, nem sok minden derül ki, nézd csak meg, a bányász-özvegyek hogy' szeretik uraikat... A halott nem vágja már képen. Nem önti ki az emeletről az odakozmált töltött káposztát. Höm?

Azért annyira ne féljél, hogy összecsináld magad. Tudod hol találs Sári Mari örömeit. Én vagyok neked az örömlány, Ivanuska...

Az. Tudom, Sári Mari. De mi a garancia?

Ez már másnap reggel. Sári Mari igyekezett elhanyagolt butikjába, hogy körmére nézzen az alkalmazottaknak. Megapírtsa őket, hogy a veszteség ne haladja meg az eleve be kalkuláltat, hiába, tolvaj mind egy szálíg, hiába cserélgetem, egyik olyan, mint a másik, mindnek szeretője van, húga van, gyerke van, majd egyszer jöhetsz hozzám, pedig nem szeretnék hinni benned, Ivanuska, te egy idő után kijátszol mindenkit, de az se biztos, Ivanuska: a kijáratnál álltunk, fájtak az ízületeim, és már se kiszállni, se bentmaradni, se aludni, se ébren lenni nem volt se kedvem, se erőm, kómában szerettem volna tölteni egy hetet, hátha addig rendeződik alföldi kirándulásom, útlevelem, öreg hölgyem, és minden zürzavar, amit nincs erőm és tehetségem átlátni ebből a kiszolgáltatott helyzetből.

De az öreg hölgy dolgozik, nyugodtan eligazíthatom fél négyig az igazítandókat. Leülök, átgondolom.

Szevasz Sári Mari – mondtam odahajolva, szevasz és köszönöm.

Szevasz Ivanuska – mondta Sári Mari odahajolva, Isten áldjon, és köszönöm, és megtalálsz, ha keresel.

Mert a bűvárt nem...

Mert nem javítottad meg – nevetett. Összel, jó? Összel gyönyörű a hegy. De ha bajban leszel, megtalálsz, tudom én azt, Ivanuska.

A teraszajtó nyitva volt, mint mindig, ez nem zavart, de ha fél az ember, akkor egy nyitott ajtó is összegubancolja beleit, meghajtja lépcsőmenetben tompaszögig. A kulcsot nem tudtam benyomni a zárba, ez még tett hozzá tíz fokot a derékszög felé.

Beccsöngettem.

Az öreg hölgy nyitott ajtót, csodálkozva nézett rám, aztán karójára: Gyorsan hazatérél – mondta, és adott arcom két felére egyet-egyét meleg szájjal. Én is, visszafogott levegővel, ki tudja, milyen összetétele a kifelé haladó.

Hazahoztak – mondtam. Az első mondat nem lehet hazug. Ha már az is az, könnyen belezavarodik a hazug a további mondókába. És hát hazahoztak.

Nem dolgozol? – kérdeztem kiegyenesedve, megbirkózva a gyomorgörcs-csel, illetve a látvány görcsoldóként hatott.

Oldaltáskám le, pénztárca ki: kinyálaztam belőle hat darab zöld pénz és hat darab lilát. Kiterítettem, mert szeretem kiteríteni. Ropogtak és hivalkodtak, zöldelltek és liláztak, ragyogtak az asztalon. Valami fény rám is került ebből.

Fáradt vagy? kérdezte öreg hölgyem. Mellém támaszkodva gyönyörködött a pénzben. Ha nem, leszaladhatnál a gyógyszerárba. Beteg a kicsi. Nap-szúrást kapott tegnapelőtt a Palán.

Persze, mondtam. Komoly? – kérdeztem. Komoly?

Nem. Kifelé megy már.

Sári Mari boltja közel a patikához, beléptem hozzá. Egy ismeretlen fekete nőt láttam ott bent, aki hasonlított ugyan Sári Marira, de nem ő volt, hanem üzlettulajdonos dublőze. Mosolygott, amikor meglátott. Mi van? Kérdezte a szeme. Máris kint a családból, a békéből?

Úú! – ingattam a fejem. Minden rendben.

Örülök, őszintén! – mondta összehúzott szemöldökkel, homlokráncaival.

Pavilonomnál végignéztam a napilapokat, mondom: hátha máris. Hát: máris. (De ez egy másik történet.)

Tovább a patika felé már azon törtem a fejem, hogyan magyarázom meg a megmagyarázandó bécsi halált, valami egyszerűt, csendeset, igazat, talán hogy például kölcsönadtam az útlevelet.

A keserűtea megvásárlása után leültem egy kocsmába, ahol nem ismeretek, s én sem ismertem a pincéreket. Kértem egy sört, amit majd halkán, egymagamban, gondoltam, elfogyasztok. Magam, reméltem, magamban. Kettő lett belőle.

De nem sikerült. Egy mondat ragadt belém, mint a kullancs... mint a számarkóró bogánca: *A száműzött nem szánűzött, és a szánűzött nem száműzött.*

S e mondat addig-addig táncolt, ropta odabent a két sörrel, talán mert normális gondolatok nem férkőzhetek be a féltékében, mígnem órányi kemény munkával idáig jutottam: *Napóleont algusztusban szánűzték Szentalmára. Én meg megűsztam. Én meg megűsztam a halált is.*

Esztergom, 1987. 10.

Időn túl

Itt már csak a négy fal áll.
A földön üvegcserep a pohár.

A szeretet szeletekben.

Szendereg a fejsze.
Pilla se rebben.

1982. ápr. 10.

Dal

anyácskám küldj ki
engem bombát szedni!
engem bombát szedni. . .
engem bombát szedni. . .

régit learatni
új neutron vetni
új neutron vetni. . .
új neutron vetni. . .

anyácskám mi lelt?
értem fekszel sírba?
értem fekszel sírba. . .
értem fekszel sírba. . .

elárvul már fiad
nincs ki vissza sírja!?
nincs ki vissza sírja. . .
nincs ki vissza sírja. . .

1982. jan. 20.

Búcsú

Lefordul a szemhéj.
Ráncárkok szakadnak
Isten küszöbénél.
Kipirul a gallérkeretben
a nyak.
Temetlek már tiszta szívemben,
elbukó szép alak.

1985. márc. 7.

Az első igazsággal szemben
eljön a második.
És szelesen, és kiverten,
csillagok közé kiverten
ballagok megint.

1987. okt. 4.

Alám, a vézna földre,
bogarak apró neszezése szórva.
Nincs, ki léptem befedje.
Vonulok remegve
és hallgatódzva.

1987. okt. 6.

Kisfiam szerelmei

Jó kérdés, mondhatom! Korjellemező. Csodálkozom rajtad: ismerlek annyira, hogy meglepődjek – éppen tőled nem vártam. Az a gyanúm, magadban különös elképzeléseket építgetsz rólam. Önkéntelen kérdésed rést nyitott a lelkedben, s amit megláttam, az nem túl hízelgő rád nézve.

Nem, nem! Ne szakíts félbe! Egyáltalán nem vagyok fellengzős. Inkább a szomorúságom csapódik le a megválogatott szavakban. Én ugyanis nem elszóltam magam a vörösbor fölött, hanem cleve azért hívtalak erre a találkozóra, hogy megosszam veled, legbensőbb barátommal, az örömet, mint ahogy életem annyi, mással közölhetetlen apróságát. Egyéb korábbi csetekben önkéntelenül – helyesebben: magától értetődően – avattalak be, de most a legnagyobb fokú tudatosság vezetett, s erre te jössz ezzel az infantilis kérdéssel. Bele egyenest a paccba! Hitetlenkedve és gúnyosan vigyorogsz is hozzá, mint egy láda újkrumpli. Na szépen állunk, mondhatom.

Miért kell nekem még egy gyerek?!

Ezt kérdezi tőlem a legjobb barátom!

Egek ura, mit engedsz még kiveszni a világból? Mit várhatsz az idegentől, ha a barát egy ilyen pillanatban a szemedbe nevet?

Te! Örült gyanúm támadt!

Hiszen én csélcsap szoknyavadász vagyok a szemedben!

Azért, mert én minden nőben képes vagyok felfedezni valami értéket, még a legcsúnyábban is, és nem feltétlenül azt a testtájt, ahonnan a lába kinőtt, kellemes szorost alkotva, én még igazán szeretem a feleségemet. A család pedig nálam a társadalom ősalapja. És minden emberi hivatás legelsőbbike: az élet átörökítése. Ami viszont elképzelhetetlen életkedv nélkül. Akarhatja-e valaki, hogy az élet éljen, ha nem érzi az élet ízeit? Különösen azt, azt az édességet, ami a folytatódás körüli műveletekből támad az ínnyünkön.

Alig győzöm leküzdeni a megdöbbenésemet, de mert hitetlenkedő és képtelen kérdésed ellenére változatlanul közel érzek magamhoz, s mindamellettsajnálom is, hogy tévképzetekre alapozod az ítéleteidet, ami rosszabb, mint a teljes tudatlanság, ezért elmondom neked, nagyvonalakban, hogyan jutottam arra az elhatározásra, minckövetkeztében ma, itt, már második gyermekem várható születési idejét bejelenthettem.

Hihetetlennek tűnik, mégis azt kell mondanom, félig öntudatlanul sodródtam az egészbe, mint ahogy egészséges férfi és nő boldog szerelemben édes-szép, kedves gyermeket nemz a maguk örömeire és minden kívülről szemégyönyörködtetésére.

Ne sűrgess! Nyelj egy korty bort, szükséged van az ihletett figyelemre. Most mondok valami nehezen érthetőt. Állítom, Ádám és Éva alig több, mint a zenekari árok előkészületi hangzavara. A valódi kezdet mégis az utód. Nemde? Ha érted, hogyan gondolom... Az előzményeket átugorva – bár nem érdektelenek – nekem is itt kell kezdenem. Minden a kisfiam születésével indult.

Ismered azt a bárgyú kis dalt, ami így kezdődik: „Van nekem egy síkos gatyám. . .”? Mire fél nyolctól, kislám napvilágra jötteék pillanatától, éjfélig illően beszivattyúztam – szigorúan magamban és otthon ünnepeve – az akó bortól – volt anyyi, esküszöm! – éneklős kedvem támadt. Nem akartam hinni a fülemnek, amikor meghallottam a saját hangomat: „Van nekem egy síkos gatyám, abban tartom a ceruzám. Minden este írok vele, mégse kopik el a hegye.”

Rendben van, magam is tudom, nem szükséges hozzá az ítéleted, valóban nem vall kifinomult ízlésre, hogy éppen ez a szöveg szabadult ki a számon, amikor a feleségem kivérezve, elgyötörten fekszik, mint egy barbár nász után. Amiért már én is pirulok, így utólag, ahogy visszaidézem az egészet: hogy még később se jutott eszembe más. Amikor a végére értem, kezdtem előlről. Azon kaptam magam, hajnalodik és még mindig azt a pár sort motyogom újra és újra. Elöntött a szégyen, s mintha hideg zuhanyt vettem volna, egyik pillanatról a másikra kijózanodtam. Csak az vigasztalt, hogy tanúk nélkül töltöttem el az éjszakát. Újabb szégyenhullám öntött el arra a gondolatra, hogy élénkeltem volna az asztalom mellől mindenkit, ha nem maradok itthon, s most, bár tántorogva, mégis magabiztos irántudattal, de magamat pocskondiázva, teljesen egyedül, tartanék hazafelé. Mivel nem így történt, hessintettem az önvádnak, s a váltakozó hideg-meleg vízsugár alatt már teljes felszabadultsággal üvöltöttem: „Van neken egy síkos gatyám. . .” Szamárbögés nem hallatszik az éjig, mégha az örömet fejez is ki, mégis azt akartam, az egész ház értesüljön arról, hogy valami rendkívüli esemény történik nálunk. Mondanom se kell, nem tolongtak az ajtónk előtt a kedves lakótársak, mint megannyi eleven jókívánság. Legfeljebb a szomszédok tettek hozzá egy újabb jelzőt az eddig felgyülemllett minősítésemhez.

A kedvem nemhogy kitartott estig, hanem a kórházból, a családomtól hazafelé jövet, a látottak hatására, fékezhetetlenné fokozódott. Alig tudtam ellentállni a társaság utáni vágynak, pedig tudom mások esetéből, hogy a férfiak ilyenkor taszítóak, falkában egyenesen disznókká malackodják egymást. A szabadjára engedett röhögést pedig nem hiányoltam. A liftben, felfelé szálltomban, mégis elüvöltöttem magam: „Van nekem egy síkos gatyám. . .” Olyan könnyűnek és boldognak éreztem magam! Még egy dicséretet is kiosztottam: derék dolog, hogy nem keverted, kitartottál a bor mellett, abból is a megbízhatóbb, minőségi fajtánál, s az eredmény nem maradt el – tisztán, macskakaj nélkül tudsz örülni a fiadnak. A gyerek, az újszülött – nagy öröm. Ha nem a legnagyobb.

Egy fiú pedig. . .

Hát egy fiú. . . ?!

Nekem nincs rá szavam, csak ez a sikamlós, butácska vers, aminek az égvilágon semmi köze az egészhez.

A lift szinte súlytalanul repített felfelé a nyolcadikra. Olyan könnyűnek éreztem magam, mint kicsi koromban, amikor leánytestvérem a barátnői közé vitt és kézzel kézre adogattak. Nővérem nem hagyott lépegetni, pedig már rég szabadni is tudtam. Féltette a ruhámat, amit egy ideje ő mosott, vasalt. Mintha az elsőszülöttjét vinné, szorosan a feszülő, érintetlen melleihez ölelt. A lányok – utólagos számításaim szerint – már mind túlelhettek az első tisztulás meglepetésén, ki könnyebben, ki nehezebben, s legtöbbjük élete már hozzáigazodott ehhez az akaratuktól független, mégis megbízható ritmushoz. Megfigyelted már, hogy ez a természeti processzus rövid időn belül milyen magabiztossá teszi a kislányokat, akik még a sejtéseiket is tudásként kezdik alkalmazni, a sokat fe-

lejtett felnőttek általános megdöbbenésére? Incselkedésüket velem csakis az érettségük és babázó korszakuk meghatározó keveredésének minősíthetem. Közben kijelöltek számomra egy irányt – amiről fogalmam se lehetett –, önmaguk beavatását is elvégezték. Nem én vagyok az első, s remélhetően nem is az utolsó, akinek ártatlanságával ilyen kedvesen, a rosszhiszeműség árnyéka nélkül visszaéltek. Szerencsémnek tartom, hogy velem azok a lányok tettek. Mint megannyi nővérem. (Mert azt mondanom se kell, hogy ők tanítottak mindenféle csacska malacságra, arra is, amit fiam érkezésének öröme vég nélkül hajtogattam, isten tudja milyen erő hatására, felszínre hozva emlékezetem mélyéről a rég hallott szavakat.) Aztán amikor sértetlen memóriám ártatlanságával, a legteljesebb gyanútlanossággal felmondtam nekik a leckét és kacarászva megdicsértek, boldog voltam, az öntudatlanság zavartalan bájával az arcomon. Csokolnivaló voltam – ahogy utóbb nővéremtől értesültem. És a lányok nem is mulasztották el, hogy meg ne tegyék. Fölkaptak, kiragadtak egymás kezéből, előbb még az egyik, aztán már a másik karjaiban találtam magam, repültem körbe-körbe a lánykorszoróban, egyik mellről a másikra, ettől pelenkahüvös, emettől teljesen langyos, amattól húslevesforró, a következőtől cementszáraz, vagy éppen cuppogósan nedves csókokat kaptam minden szabad bőrfelületemre.

A liftben is ez járt eszemben, amikor hirtelen megállt, kinyílt az ajtó és belépett a szomszédom. Valahol lejjebb akadt dolga, de már ő is hazafelé tartott. Csak köszönő viszonyban voltunk, mégis amikor kölcsönös udvariaskodások után kiszállunk a szintünkön, nem tudtam magamban tartani az örömet.

– Gratulálok – mondta hiteles melegséggel a hangjában. Ettől úgy meghatódtam, hogy behívtam egy koccintásra. Szabódott némileg, mondván, hogy mégse most kellene megejteni az első látogatást.

– Ennél aztán alkalmasabb időben nem is lehetnél – vettem véget a vitának.

Örmény konyakkal indultunk, tizenkettes szlovák sörrel folytattuk. Rövidesen megállapítást nyert, hogy nem volt szebb a gyerekkori falusi vasárnap délutánoknál. Merthogy mindketten városba szakadtak vagyunk. Ettől a perctől tegeződtünk. A sör fogyott, a konyakkal élénkítettük magunkat, a hangulat emelkedett. Ott veszünk össze, amikor a pertuszomszéd arról kezdett értekezni, hogy micsoda csibész-kéj volt az ünneplős lányok lába szárát megcsalánozni. Ha rendesen oda tudtál csapni, még a nejlonharisnyán keresztül is égetett, mint a tisztítóűz. Ha pedig hátulról a szoknyák alá, abba a félhomályba feldughattad, kockázattalva, hogy nyakon csapnak, menten beleesel az utca porába, akkor már biztos volt a siker. A pokol tüzében nem hólyagzik fel úgy a bűnös, mint a fehér combok sima oldala, ha megkotortad csaláncsokorral. – Baromság – mondtam tömören. Aztán ezt megbántam. Egy becsipett, szomorú ember ült velem szemben, akinek a vonásait némileg megélénkítette a gyakori gyerekkori torz emlék, aztán minden maradt a régiben. Megértettem: a pertuszomszédnak a csanalazás jutott, nekem a nővérem és barátnőim testmelege. Különbség. Ha érted mire gondolok. . .

Mégis úgy tettem, mintha sértődött lennék a másik nem elleni merénylet utólagos beismerése miatt, s hosszan fejtegettem nőpárti nézeteimet. Belement a játkba. Nem voltam hajlandó békülni, amíg meg nem tanulta tőlem, hogy „Van nekem egy síkos gatyám...” Amikor már annyit itunk, hogy az első sortól nem jutott tovább, hazatámogattam. Lefektettük a feleségével. Az örömhír hallatán az asszony leültetett a nappaliban, vele is innom kellett a kisleány egészségére. A többi olyan természetesen alakult, mintha otthon lennék. A házasság komó-

tosságával láttunk neki, kapkodás nélkül, mivel mindketten láttuk, aligha kell tartanunk a férjétől. Reggel olyan derűlten zuhanyoztam, mintha egy idegen történetre emlékeznék. Az egészet hozzacsaptam ahhoz az örömmennyiséghez, amellyel a kisfiam születése járt.

Sokáig nem is volt hasonló esetem. Zavartalan volt a hármasunk: a gyermek, a feleségem s jómagam. Feleségem kellő időben visszatalált – amibe észrevétlen irányításom is hozzásegítette – kettőnk szülés előtti bizalmasságaiba. Sőt, boldog csodálkozással vettem tudomásul ötletadó asszonyos kezdeményezéseit. Mert lányos szemérmessége változatlanul megmaradt, de szert tett arra a finom módszerre, amellyel átjátszható volt minden énreám, s úgy tűnt, mintha ő csupán elfogadná tőlem, igaz, kedvérevalóan, tehát semmiképpen sem alávetetten; pedig szinte tetten érhető volt, amint tőle indult valami kedvesen új vagy meglepő. Ha néha eszembe is jutott, hogy nem fogadom el rögtön, hanem inkább megvárom a nyilvánvalóbb ösztökélő ismétlődést, majd igenis rábírom az egészet, mégsem az én tudatosságommal folyt le a dolog, hanem az ő rejtőzködő szándékai szerint. Amit persze a végén sohasem bántam meg. Készenléti elhatározásaim inkább felcsigáztak, és szétolvadásaimat egyszor sem tekintettem kudarcnak.

Mindenhhez képzeld hozzá azt a szeretetet, amivel Gyurmókát, a kisfiamat, öveztük! Te vagy a megmondhatója, aki közelről ismered bennünket.

A születési súlyával most nem is dicsekszem.

De a haja!

Az első napokban még kis békák, szülői szem kell a szépségükhöz, mégis a haja már akkor lenyűgözte a rokonságot, pedig csak a szüléset monitorán látták. Sűrű, gesztenyebarna és az a fajta vékony szálú, nem sörtés, ami szinte kiváltja, hogy hozzányúljanak. Az óvoda első évéig szabadon nőtt neki, addig ollót nem látott, legfeljebb némi igazítás erejéig. Ahogy növekedett, dúsult is, majd súlyos csigákban göndörödött. Középen elválasztva hordta, s ahogy két oldalt aláomolva keresztelte jóindulatú és figyelmes arcocskáját, mindenki „de szép kislány”-ként üdvözölte. Később ez lett mindennek az oka.

A haja.

Gyurmóka még nem volt másfél éves, amikor a feleségem kénytelen volt visszamenni a munkájához, annyit jártak a nyakunkra a kollégái, meg a főnöke. Hogy így nélkülözhetetlen, úgy nélkülözhetetlen. A pénz is több lesz, jöttek elő az aduval. Beadtuk a derekunkat.

En nem is bántam meg, és nem is a pénz miatt. Tudod, a feleségem miatt. Megmagyarázom. Addig sem volt semmi gondunk egymással, a munkába állást követő időkben viszont egyenesen kivirult. A munkahelyi és az utcai férfitekintetek telítetté teszik a nőket, mint az ebonitrudat a dörzsölés. Ha másért nem is, ezért megbízható híve vagyok az emancipált nő ideáljának. Csak ne fáradnának ki annyira. Mármint a dolgozó nők. A fáradtságtól olyanok, mint a meghibásodott akkumulátor: hiába tapad minden lépésükre több férfitekintet is, amint jobbra, balra lengő szoknyájuk mintha igényeket és nemeket osztogatna, kegyesen vagy megalázó elutasítással, hiába az egész, képtelenek feltöltődni és a külső határáig tárolni az elektromosságot. Hazatértükkor hiányzik belőlük az a surrogó feszültség, ami megkívántatja őket, hogy az ismeretlen férfitekintetek kizsákmányolása beteljesedjék, kedvére csupán Egynek, mindig Egynek, aki nem is tudja: a többiekből él, a véletlenül kegyvesztettekéből. Azt hiszenők, azok az asszonyok bírnak érzéki zsenialitással, akik mindezt felismerik. Ebben nem vagyok bizonyos. Hajlok rá: ha a nő tudatára ébred mind-

ennek, olyan lesz, mint a napelemekkel működő műholdak: művi. A fűvek, virágok, fák fotoszintézise kedvemrevalóbb. Nekem fotoszintézis, nekik élet. De mellékvágányra tértem. Mindössze azt akartam mondani, hogy kezdetben szépen alakult az életünk a megváltozott menetrend szerint is.

Feleségemet tehermentesítendő, Gyurmóka bölcsőde körüli ügyeit – hozni, vinni stb. – magamra vállaltam. Meglepődtem, milyen ritka a hozzám hasonló férfi. Javarészt az anyákra marad minden. Pedig állíthatom, néhány hét után, férfi létemre, Gyurmóka öltöztetését-vetkőztetését oly tökélyre fejlesztettem, hogy a fiatal anyukákon és nagymamákon túl, még a dadusok is felfigyeltek a hozzáértésemre. Gyerekhez érteni nem kizárólagos női juss! Nem csoda, ha párosunk szinte napokon belül közkedvelté vált. A bölcsőde dolgozói külön díjazták a pontosságomat. Az nem fordulhatott elő, hogy én elkések. Ahhoz valami rendkívülinek kellett történnie. Azt a bizonyos egyetlen alkalmat aligha tarthatom ilyennek, szülői hanyagságnak még kevésbé minősíthető – ahogy annyi esetet láttam magam is; hiába, nálunk nincs valódi gyerekkulturusz –, mert soha máskor nem ismétlődött meg. Már az oka miatt sem. Váratlan tavaszi zápor zavart a száraz alá, éppen a buszhoz menet. Kivártam míg csitul valamelyest – az idő persze múlt –, de mire a bölcsőde előtt leugrottam a helyi járatról, már újból zuhogott, pedig az előbb még sütött a nap, s mire az esőhólyagos járdán futva megtettem a rövid távot, a hajamról csurgott a víz. Ekkor derült ki, mennyit váraкоztam, mert Gyurmókára már csak egy szem dadus vigyázott, minden gyereket elvittek a szülők. Nem kellett magyarázkodnom zavaromban, az örökké mosolygós dadus nem adott rá időt. Törülközővel jött elém, s amint átnyújtotta, így szólt: – Jól elszórakoztunk a picikével. Nézze csak! Elnevettem magam, ahogy Gyurmókát megpillantottam. Amit egy nő a rengeteg hajjal kezdeni tud, azt mind elkövette a Gyurmókáén. Valahogy mégis fiús maradt, mintha a frizurája a tizennyolcadik századi férfihajviselethez igazodott volna.

Megállapodtunk: ő az én kis szeretőm – mondta még a dadus, majd Gyurmóka öltöztetését is átvállalta, míg erőteljesen átdörzsöltem a hajam. Ki tudja, kinél-kinél miből keletkezik a megkívánás, merengtem – nem is értettem miért –, miközben a gyerekek tükréhez guggolva megfésülködtem. Ebben a helyzetben –berogyantott térddel – oldalra pillantottam és az enyhe terpeszben álló dadus lábikrájára csett a tekintetem, amint a magas öltöztetőasztalon a fiam fölé hajolt. Szembenéztem magammal a tükörben és biccentettem. Igen, ezekben a nőkben, akik a napjaikat ártatlan gyerekek között töltik és tudják méltányolni a ragaszkodásukat, olyasvalami vonzerő halmazódik fel, mint a szoptatást éppen abbahagyó fiatalka asszonykákban. A dadusok, óvónők és a tanítónők ilyenek, azzal a nem lényegtelen különbséggel a javukra, hogy az őket körülvevő gyereksereg világrahozatalának fiziológiai következményeitől mentesek. Ekkor fedeztem fel, hogy a vékonyka fehér köpeny alól tisztán kirajzolóódik a kismadrágja. Kérdően rátettem a tenyerem. Mintha a még mezítelen gyerek miatt akadt volna meg az öltöztetésben, félig kiegyenesedett. Csak annyira, hogy az ujjatlan köpenyből jól láttam gömbölyded vállait és telt felső karját. Majd az ingecskéért nyúlt, de mielőtt a gyerekre adta volna, a csöppség ártatlan köldökébe csókolt, mire meghallottam kisfiam olyannyira kedvelt, gyöngyöző kacagását. Az enyém következett, majd a dadusé. Együtt neveltünk hármasban, és talán ennyiben is maradunk, de a nő a markomban – még mindig nem cresztettem el; nem volt durva a fogásom, de erélytelen sem – tett egy oldalozó félkört, mintha türelmetlenül visszakérdezne. Nem tétovázhattam.

Határozott előkészületi mozdulataimra félig csupasz fiacskám fölé könyökölt, mintha folytatná a gyerekek tetsző csiklandozást. És úgy is tett, míg nem elcsukló nevetéssel a fiam hasikájára adott egy búcsúzó, csattanós pusztit.

– Kisszerelmem – mondta fátyolosan és befejezte az öltöztetést.

Folytassam? Vagy érted már?

Nyár elején új kislány került a Gyurmókák csoportjába. Az is mint egy hajas baba. Mint a fiam. Attól kezdve csak együtt játszottak. A végén elhozni is egy időben kellett őket, mert se azzal nem lehetett bírni, aki még maradt, se azzal, akit már elvittek. A kislány anyjával – az is gyerekbolond – kénytelenek voltunk egyeztetni az időpontot, naponként telefonálva egymásnak a munkahelyünkről. Talán nem kell mondanom, hogy az idő múltával mi pótoltuk azt a hiányt, amiről csemetéinknek az egymáshoz fűződő kapcsolatukban fogalmuk sem lehetett. Ha érted, mire gondolok . . .

És még mesélhetnék. A gyermek minden korosztálynak kedves. Csoda-e, ha nem típusokat, hanem a számításba jöhető korosztályokat – mindegyiket – kedveltem meg.

Bizonyos értelemben elszaladt velem a ló. Erre Gyurmóka óvodás idejében kellett ráeszmélnem. Az első hetekben még túrték a hosszú haját, majd felszólítottak a megnyirattatására. A fodrászüzletben tanulólányok vállalták magukra a munkát. Ott sikongattak körülötte, ahogy egyikük nyírta, s a magasított borbélyszékről súlyosan hullt alá a padlóra Gyurmóka ékessége. Úgy ült ott fent, olyan rendíthetetlenül, mint egy hatalmavesztett bölcs uralkodó, kivéve minden rossznak.

Majd' elsírtam magam.

A lányok főnökasszonya könyörült meg rajtam: a legszebb fűrtöt kiválasztotta és borítékban átnyújtotta. Azoknak a viháncoló kamaszoknak ehhez még nem volt érzéke. Jó rég volt. A főnökasszony lett az utolsó esetem. A konzerváló fedőréteg alatt így fedeztem fel a búcsúzás mohóságát. Ez is egy tanulság.

Először a nyiratkozás után estem pofára. Egészen józanítóan. Az óvoda nagyttarozása miatt ideiglenesen átirányítottak bennünket egy másik intézménybe. Hozzászoktattak az évek Gyurmóka kivételeztségéhez. Az átmeneti helyen jóformán fel sem figyeltek ránk. Azt hittem, a zsúfoltság miatt. Próbát tettem egy anyukával, majd egy pályakezdő óvónővel is, nem mulasztván el Gyurmókát eleven bizonyítékként bemutatni érenyeim igazolására.

Te olyat még nem láttál!

Nem akartam hinni a szememnek!

Mintha egymást másolták volna, ugyanazzal a tekintettel mérték fel mindkettőnket. Aztán ugyanaz az ajkbiggyesztés: mintha Gyurmókából tizenkettő egy tucat lenne.

Aznap hiába csacsogott nekem Gyurmóka, döbönt szórakozottságomban alig hallottam valamit. Éjszaka, a feleségem mellett, tértem magamhoz. Megvallottam neki, hogy szeretnék egy . . . , egy . . . kislányt. Tényleg! Mit vigyorgsz megint? Én pontosan tudom a különbséget a természetes testmeleg és a szerelem melege között – ahogy a költő mondja.

Milyen költő? Hátha most találtam ki én? Milyen költő? Nem mindegy az neked, ha képtelen vagy felfogni, hogy én szeretem a feleségemet; és nem mindegy neked, ha nem tudom megosztani veled afölötti örömeimet, hogy most már biztos: várhatjuk a második gyermekünket?!

Fenn a harmadikon

Sürög-forog ablakunk alatt
esőt vág a géparadat –
valamikori csend, a koronák
árnya: nedvesen állnak a fák,
falura álmodják maguk
s dülőkre, ahol suhogásuk
messze úszik a tág szelekben. . .
Kerekek motorok fröcsögnek
 alant az úton – és fenn,
ahova még nem nőhetett
a húsz éves fák ág-böga:
 álmondjuk az esőt,
s fehér zománccfestéssel
ecseteljük fekete éveink –
két kezünk fehéríti meg
az ajtót, deszka-keretet
és mésszel a mennyezetet;
csak egy ablaknyi ég-darab
maradna kék, ha nem felhő
sötétlenc ott ég helyett, –,

zúg, zeng és zsoldárol a szél,
viszi a felleg éveket.

MARSCHALL MIKLÓS-NYILAS GYÖRGY

Munkahelyi művelődés – kérdőjelekkel*

A munkahelyi művelődés fogalmának használata viszonylag újkeletű, korábban üzemi kultúrnevelő munkáról, tömegkulturális tevékenységről, szakszervezeti kultúrmunkáról, munkásművelődésről stb. beszéltek. Az elnevezések mögött többnyire azonos tartalom és szándék húzódik: a szocialista társadalom művelődési programjában a munkahelynek is szerepet kell vállalni, a társadalmi, gazdasági feladatok megvalósításában a munkahelyi művelődésnek is részt kell venni.

A tartalmi azonosság ellenére az elnevezések különbözőségének is van értelme, egyrészt jelzik a mindig érvényes színtereket (üzem, vállalat, általánosabban termelőegységek, még általánosabban munkahelyek) a célzott populációt (nagyüzemi ipari munkásság, általánosabban munkásság, még általánosabban dolgozók), másrészt jelzik az elvégzendő munka módszereit, irányultságát (az egyirányú felvilágosító, az aktuális célokért mozgósító akcióktól, a kölcsönösséget feltételező közművelődésig), de utalnak a munka tartalmára is.

Az általános feladatmeghatározás (és ideológia) mögött rejtőzött konkrét tartalom ugyanis korszakokként változott, mindig mást és mást értettek kultúrán, művelődésen, a művelődés (a vállalaton belüli művelődés) tartalmán, funkcióin. Elvontan persze mindig a művelődés és termelés dinamikus kölcsönhatásáról beszéltek, amely ráadásul csak a szocializmus sajátja, a gyakorlatban azonban ez a viszony a konkrét politikai, gazdasági feladatok függvényében mindig más és más ruhát öltött: hol termelési propagandaként, hol szakismeretként, hol termelési, munkakultúráként jelentkezett.

Rövid történeti áttekintésünkben az üzemi népművelés ideológiájának és finanszírozási rendszerének változásait, formai és tartalmi jegyeinek azonosságait és különbözőségeit vesszük szemügyre, mégpedig elsősorban strukturális kötöttségének, szociológiai tartalmának függvényében.

A szabadművelődés korszakaként ismert időszak művelődéspolitikáját az újjáépítés, a társadalom politikai rendszerének változása, a koalíciós viszonyok sajátosságai, a pártok hatalmi törekvései és a kulturális hagyományok határozták meg. A „kulturális építőmunka” már a kezdetek kezdetén megindult, mégis az ismert okok miatt szükségképpen háttérbe szorult. *Ebben az időszakban a pártok, a szakszervezetek és a demokra-*

likus érzületű értelmiség művelődéspolitikai törekvése a fő kérdésekben azonos: a kultúra terén is demokráciát követel, a nép szellemi felemelését tűzi célul. Az eltérések többnyire politikai természetűek, a pártok, politikai csoportosulások a kultúra területén is megvívják harcukat, erősítik kulturális, befolyásukat, illetve a politikai csatározásokban a kultúrát is „harcis fegyverként” használják. Ez alól tulajdonképpen az állami művelődést szervező Szabadművelődési Szervezet a kivétel, amelynek ideológiájában a művelődés szabadsága, pártpolitikától, politikától független volta állt, s amelynek deklaráltan is a különböző pártok, szervezetek, csoportosulások közötti közvetítés, koordinálás a feladata.

Az üzemekben azonban a baloldali pártok és a szakszervezetek befolyása a legerősebb, így a kezdeti időszak hagyományos munkáskultúrája fokozatosan a pártpolitika segítőjévé, a politikai propaganda fontos színterévé válik, olyannyira, hogy a politikától független művelődés már 1947-ben az öncélúság bélyegét kapja.

Az üzemi kultúrmunkában a kulturális munkát felváltó kultúragitáció másik fontos területe a termelési propaganda: „Rendkívül fontossága van az üzemi kultúrmunkának a tervszerű ipari termelés fejlődésének előrevitelében és a hároméves terv végrehajtásánál is. Minden gazdasági és politikai célkitűzés, csak úgy válik általános érvényűvé, ha annak szellemi tartalma behatol a legszélesebb társadalmi rétegek érzelmi világába is. Ezt pedig leghathatósabbban a kultúrmunkával tudjuk elérni.” (Mohácsi Lajos, 1947.) Az üzemi kultúrmunka programjában a tanítás, nevelés, a munkásegység, amely a fizikai és szellemi dolgozók és a két munkáspárt-hoz tartozók egységét jelenti, a szórakoztatás és a kultúrának a tömegekhez való eljuttatása szerepel.

Ezzel együtt a korszak munkásművelődésének ideológiáját és gyakorlatát őszinteség és naivitás jellemzi, még akkor is, ha a későbbi agresszív, torz kultúrpolitika jegyei már ekkor is kimutathatók. A struktúraváltás jó esélyeket teremtett a hagyományok méltó folytatásához, kiteljesítéséhez, az alternatívák közötti választáshoz, a sajátos kultúrtörekvések megvalósításához.

Mint említettük az üzemi kultúrmunka a munkáspártok és a szakszervezetek befolyása és ellenőrzése alatt állt, szervezetileg a paritásos alapon működő (MDP, MSZMPD) munkásszövetséghez és a szakszervezetekhez tartozik.

A munka anyagi fedezetét is ezen szervezeteknek, illetve korlátozott mértékben a munkaadóknak kell biztosítani. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége és a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége 1946. január 18-i megállapodása értelmében az 50 munkavállalót foglalkoztató munkáltató köteles olyan helyiségekről gondoskodni, ahol társas összejöveteleket, szakmai továbbképzéseket, értekezleteket stb. lehet tartani. A helyiségek fenntartási és rendbentartási költségei a munkáltatót terhelik.

A kultúrára biztosított pénzeszközök (a szakszervezeti tagdíjak meghatározott része) felhasználását már ebben az időben is sok kritika éri: aránytalan az elosztás a kultúra és a sport között, az egyes művészeti ágak, tevékenységi formák között. Az okok között a kultúrgárdák önző érdekeit, az aktivisták sztártermelő menedzselési gyakorlatát, az illetékesek „kul-

turális közömbösségét”, a kultúrmunka lebecsülését és a hozzáértés hiányát említik.

1948–1953 között az iskolán kívüli művelődésben egyeduralkodóvá válik a direkt politikizálás (úgy is mondhatjuk, hogy a művelődés, sőt az esztétikum politikai értelmet nyer), és a konkrét gazdasági feladatokhoz való kötődés. Mindez az intézményrendszer extenzív fejlesztésével és ezen intézményrendszert működtető megbízható káderek segítségével.

A népművelés eszmei alanya a tömeg, irányítója a politikailag megbízható népművelő.

Az üzemi művelődés feladatai között már 1948-ban a politikai és termelési propaganda kerül az első helyre. „Kultúrával a többlettermelésért” címmel hirdeti meg munkatervét a Munkások Kultúrszövetségét felváltó Dolgozók Kulturális Szövetsége.

A dolog hátterében a proletárdiktatúra politikai rendszerének és gazdaságpolitikájának eszmei legitimációs kényszere áll. Kezdetben csak a célul tűzött feladatok megvalósítása, később azok túlteljesítése jelenti azt az eszmei biztosítékot, amely a rendszer életképességét – a polgári, tökéscsökkentő formációkhoz képest –, magasabbrendűségét hivatott igazolni. Az egyoldalú politika és iparosítás, (amely a gazdaság teherbírását és a lakosság tűrőképességét is próbára tette) érdekében kifejtett kulturális propaganda a társadalmat nemcsak túrni tanította, hanem az aktív támogatást is kicsikarta. Művelődés és politika, művelődés és gazdaság rövidre zárt ideológiája tehát magyarázat, kényszer és feloldás egyszerre. *Rákosi Mátyás a Művelt Nép beköszöntőjében a következőképpen érvel: „a népi demokrácia legfontosabb feladata a magyar dolgozó nép életszínvonalának emelése. Nem lehet addig széles népi kultúráról beszélni, míg a dolgozó tömegek életszínvonala olyan alacsony, hogy kultúrigényeik kielégítésére hiányoznak a minimális gazdasági előfeltételek. Az életszínvonal és termelés emelkedése viszont a fejlődés fokán megtorpan, ha nem nő ugyanakkor az a kulturális színvonal, amely nemcsak kísérője, de előfeltétele is a magasabb fokú termelésnek. A dolgozó tömegek életszínvonala, kulturális felemelkedése között szerves kölcsönhatás áll fenn. (Művelt Nép, 1948.) Révai pedig így fogalmaz: „sikertelenül olyan erkölcsi légkört teremtenünk az országban, hogy minden becsületos dolgozó kötelességének tekintse a tanulást, művelődést. Egyre többen értik meg, hogy Duna-partját építeni és az új kultúrát építeni ugyanannak a dolognak két oldala... A kulturális munka lebecsülői ellen vívott harc könnyebb lesz akkor, ha kultúrmunkánk nem szakad el az eleven élettől, ha szorosan egybekapcsolódik a párt, az ország aktuális gazdasági feladataival és nem válik öncélivá.”*

Magyarán: ha nem fejtünk ki hathatósabb kulturális tevékenységet, nem nő a termelékenység, ha nem nő a termelékenység, nem emelkedik az életszínvonal sem. Hosszú távon persze művelődés-életszínvonal-gazdaság összefüggése, dialektikája elfogadható, mondjuk a *denisoni felfogás* értelmében (emberi tőke, emberi beruházás), azonban itt a beruházás tartalma igazából nem a szaktudás, az innovációra, megújulásra való készség, hanem a lojalitás, a központi akarat, az eszme, a rendszer, a tervezők és működtetők iránti feltétlen hűség. Ily módon nemcsak arról van szó, hogy a gazdasági életben jelentkező feszültségeket a népművelőmunka fokozásával akarták feloldani, hanem arról is, hogy ez a felfogás a struktúra terméke, működtetésének feltétele.

A kultúragitáció egyik legfontosabb területe az üzem, amely korabeli szóbasználattal élve, alapját képezi a kulturális tömegmunkának. Teljesen átveszi, sőt bornírt módon alkalmazza a politikai, gazdasági életben honos jelszavakat: a *Figaró házassága* azon túl, hogy leleplezi a korabeli társadalom és főleg az uralkodó osztály léha életmódját, közvetve és általában segíti a szocialista építést és az ötéves terv végrehajtását. Azonban ez sem elegendő, a kulturális nevelő munka nem csak közvetve és általában segítsen, hanem „cél tudatosan ott segítsen, ahol erre a legnagyobb szükség van”. (Horn Dezső, 1952.)

Ezen a területen is megindul a biba- és ellenségkeresés (és találás), napi feladattá válik a „kulturális reakció melegágyainak” felderítése, a „kulturális közömbösség” felszámolása. „Abol dőcög a művelődés szekere, ott dőcög a munkáé is”, ami konkrétan azt jelenti, hogy az üzemi kultúr-munka eredményessége a termelésben is azonnal megmutatkozik, de nem ritka az olyan felhívás sem, amely a szocialista építés minden kérdésének alátámasztását várja az üzemi népműveléstől.

Az üzemi kultúr-munka szervezése, irányítása, a SZOT 1951. nov. 21-i határozata értelmében az üzemi bizottságok mellett működő kultúr-nevelési bizottságok feladata. A kultúr-munka anyagi alapját a fordulat évétől – a szakszervezeti pénzekon túlmenően – a fejkvótarendszer biztosította: a nagyüzemekben munkavállalónként 16 Ft-ot kellett szociális, kulturális és sportcélokra fordítani. 1952-től az anyagi bázis három forrásból képezhető: a szakszervezeti támogatásból, a költségvetésből és az igazgatói alapból. Az igazgatói alap az az összeg, amely a munkában élenjáró dolgozók szociális, kulturális vagy más jóléti céljainak szolgálatára, a vállalat igazgatójának rendelkezésére áll. A jutalmazási rész az alap 25 százaléka, a jóléti rész 75 százaléka. Ilyen alapot azonban csak azok a vállalatok képezhetnek, akik termelési tervüket, önköltség-csökkentési tervüket és nyereségbefizetési tervüket teljesítették. A terv szerinti (és terven felüli) nyereségből az igazgatói alap részére járó összeg nem haladhatta meg a munkaalap évi összegének 3 százalékát. (A munkaalap évi összegét a minisztériumok állapították meg.) A költségvetésből a kulturális és sportszempontból jelentős intézmények fenntartási költségeit fedezték.

Az üzemi kultúr-alap helyes felhasználását továbbra is lépten-nyomon megkérdőjelezzük: aránytalanok tartják a felosztást, a reprezentáció arányát, helytelennek ítélik az ügyek intézésében jelentkező formalizmust, bürokratizmust, nehézményezik, hogy sok helyen el sem költik a rendelkezésre álló pénzeszközöket, hogy a szakszervezet nem ellenőrzi a felhasználás jogosságát.

„1953-ban változás következett be a magyar gazdasági és politikai életben, a párt- és állami vezetésben. Az MDP Központi Vezetőségének júniusi határozata feltárta azokat a hibákat, amelyek a megelőző évek gazdasági és politikai életét jellemezték. A határozat kedvező légkört teremtett... ez a politikai életben tapasztalható felfrissülés átsugárzott a kulturális, a művészeti életre, a népművelésre is.” (Tar Károly, 1976.)

Az agresszív kultúrpolitika, a kultúragitáció és a termelési, politikai propaganda, különösen annak bornírt megnyilvánulásai ugyan háttérbe szorultak, de a struktúra merevsége miatt voltaképpen sohasem szüntek

meg teljesen, sőt 1955-ben, a központi vezetőség márciusi határozata után, régi fényét nem veszítve ismét előkerültek. A dokumentum, a politikai erővonalak újbóli átrendeződése miatt, ismét dogmatikus szemüvegen át nézi a kulturális építómunkát: 1953-ig szelíden baloldali, szek-tás hibákról, 1953 után keményen jobboldali elhajlásról beszél.

Az újabb politikai mozgások következtében mérsékeltebbé válik a hangnem, némileg változik a feladatok sorrendisége és tartalma is. A SZOT 1956. szeptember 10–12-i ülésén például már olyan határozatot fogadtak el, amelyben kiemelt helyre került az eddig függelékként használt általános és szakmai műveltség, és a szórakozás. Az üzemi kultúr-munka pénzügyi finanszírozása nem ennyire érzékeny a politika rezdüléseire, inkább a gyakorlatban felmerült problémákra válaszol. A Minisztertanács 2004/3/1954. számú határozata értelmében a költségvetésnek kell biztosítani a kulturális és sportintézmények fenntartási és minimális működtetési költségét. Ez egy állandó pénzügyi keret, amelyet kulturális és sportalapnak neveztek, s amelynek mértékét a vállalatok összes dolgozó egy évre tervezett beralapjának 0,9 százalékában határozták meg. Az alapot csak kulturális és sportcélokra (45–55 százalékos megoszlásban) lehetett felhasználni, tehát nem vehették igénybe szociális kiadások fedezésére és munkaverseny-jutalmazásra. A rendelkezésre azért került sor, mert a hatalmas intézményépítési kampány eredményeképpen létrehozott sporttelepek és kultúrházak üzemeltetését már nem lehetett a korábbi feltételekhez kötni. A rendeletet megelőző időben ugyanis csak a nyereséges vállalatok képezhettek olyan alapot (igazgatói alap), amelyből a fenntartási, üzemeltetési költségeket biztosíthatták, s csak néhány „jelentős, fontos” centrum élvezhette a költségvetés áldásait. A kultúrházak, sporttelepek azonban így, vagy úgy (állami költségvetésből, vállalati alapokból, társadalmi munkából) felépültek, s fenntartásukról az igazgatói alagra nem jogosult vállalatoknál is gondoskodni kellett. Az igazgatói alap természetesen továbbra is megmaradt, de már nem terhelték ezek a kiadások. Újdonság még, hogy a bevételeket csak kulturális és sportcélokra lehetett felhasználni.

1956 után a művelődéspolitikát a politikai cselekmények szabályozzák: az általános gyakorlati és eszmei offenzíva mentén a kultúra területén is megindul a tisztogatómunka. A fő feladat a kulturális területre „besurakodott” ellenség kifüstölése és a szocialista eszmeiséget és erkölcsöt romboló művek, akciók, rendezvények stb. megszüntetése.

A kulturális munka egyet jelent az ideológiai harccal, sőt az osztályharc megvívásának nélkülözhetetlen fegyvere. „Az osztályharc törvényei könyörtelenek, az ellenséggel nem lehet megalkudni a kulturális életünkben sem. Ez a következtetés azért is fontos, mert az osztályharc egyik területe az ideológiai harc, s ebben a mi kulturális nevelő munkánk.” (Fabók Zoltán, 1957.)

A kulturális szféra ismét átpolitizálódik, ideológiai tartalmúvá válik, s megindul a korábbi gyakorlat, középpontjában a kultúragitáció, kultúrpropaganda restaurációs kísérlete. Bár a SZOT-elnökség 1957. augusztusi határozatában lényegében megismétli mérsékeltebb 1956-os elveit, ahol a fő tennivalók között a munkásosztály általános és szakmai műveltségének, politikai öntudatának emelését, kulturált pihenésének és szórakozásának megszervezését tűzi célul, de ezek mellett a kulturális sze-

leckióra, a tisztogatásra kiválóan alkalmas *öncélúság* kategóriáját is visszavetzi. Ezáltal az általános, szakmai műveltség stb. formai keretét az éppen aktuális politikai feladatok függvényében töltheti meg tartalommal. „A kultúra öncélúságának hirdetése nem jelent mást, mint a polgári kultúra és életforma idealizálását és azt, hogy szembefordítjuk a dogozókat a szocializmus perspektívájával.” (A szakszervezetek kulturális nevelő munkájáról, 1957.)

Diktatúra, demokrácia, osztályharc, szocialista realizmus, bazafiság és proletár nemzetköziség, kispolgári ideológia, kultúrszemét, giccs, öncéli szórakozás, művészet, ezek azok a szavak, amelyek az állásfoglalásokban, irányelvekben és kulturális munkatervekben a leggyakrabban előfordulnak. Az érvelések stílusa és tartalma az 1955-ös évet idézi, visszakerül minden korábban használatos fogalom, első számú közellenséggé válik a silány, minden eszmeiséget nélkülöző szórakozás és némi újdonságképpen a krimi, a Coca-Cola, a rock' and'roll.

Az MSZMP 1958-as művelődéspolitikai irányelve a politikai életbezhasonlóan kétfrontos harcot és ideológiai offenzívát hirdet.

A feladatok között első helyen említi a világnézetit nevelést, amely alatt a burzsoá és kispolgári ideológia visszaszorítását és ezzel együtt a kultúra valamennyi területén a marxizmus-leninizmus térhódítását érti. (Különös tekintettel a munkásosztályra, a parasztságra és az ifjúságra.)

Kiemelt feladatként értelmezi a tudomány fejlesztését, különös tekintettel a tudomány és termelés kapcsolatára, és a műveltségi színvonal (szakképzettség) emelését, *s a korábbi évekhez viszonyítva differenciáltabban fogalmaz a technikai műveltség, szakmai műveltség kérdésében és a műveltség és termelés viszonyát is más szintre emeli. Korábban a termelést segítő propagandát, most a tudományos, szakmai ismeretek propagandáját tartják kívánatosnak.*

Lényeges fordulatot a gazdasági mechanizmus ideológiai előkészítésének és bevezetésének időszakában tapasztalhatunk (annak ellenére, hogy a művelődés ideológiai fegyvertára teljes maradt), mert a racionális termelés, az intenzív gazdálkodás természeténél fogva ellene hat a hagyományos közművelődési gyakorlatnak. A gazdasági racionalitás primátusa ugyanis azt is jelenti, hogy az ideológiáról leválasztott művelődés a gazdasági feladatok függvényévé válik, csak ott és csak annyiban fontos, amennyiben a termelést valóban segíteni tudja, vagy legalábbis nem hátráltatja. Nem véletlen, hogy a művelődés ideológusai igazából nem tudnak mit kezdeni a gazdasági mechanizmus programjával: vagy átveszik az általános – számukra persze nem sok haszonnal kecsegtető – érveket, vagy elismerik a kiosztott kiszolgáló szerepkört. „A népművelők hivatottak arra, hogy a párt- és az állami dokumentumok alapján rendszeressé tegyék a tennivalókat, *dolgozzák és kísérletezzék is ki a végrehajtás módszereit.*” De már ekkor is megjelenik a burkolt ellenállás, például a természettudományos-humán műveltség, általános műveltség-szakkműveltség végeláthatatlan és terméketlen álvitáiban.

Az üzemi népművelésben, ahol ez a dilemma fokozottabb mértékben jelentkezik, *az áthidaló megoldást a szocialista brigádmozgalom kínálja, amely munka és művelődés dinamikus, dialektikus kapcsolatának gyakor-*

lati megvalósítását igéri. A munkaverseny-mozgalomból mesterségesen kifejlesztett brigádmozgalom, ugyan sohasem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, de arra alkalmas volt, hogy hosszú ideig termelés és művelődés (és életmód) szocialista, közösségi jellegének reprezentánsa, hivatkozási alapja legyen. A szocialista brigád lesz – összhangban az új közművelődési törekvésekkel, amelyekben a tömegmunkát a kiscsoportos foglalkozás, az agitációt a pedagógiai rábatás váltja fel – a szocialista művelődés eszmei alanya. „Fő jellemzője, hogy néhány év alatt jelentős társadalmi, termelési és politikai tényezővé vált, amelyben kifejeződik a brigádtagok tudatos és meggyőződéses viszonya a szocialista eszmékhez, a szocialista társadalmi rendszerhez... célja és eredménye: társadalmi rendszerünk gazdasági és politikai erősítése, a társadalmi és egyéni szükségletek bővegebb, választékosabb kielégítése, a dolgozó emberek gazdagabb, jobb és kulturáltabb élete. Ennek a célkitűzésnek, ennek a dolgozó magasabb fokú aktivitásán alapuló folyamatnak a kezdeményezői, továbbfejlesztői, tudatos hordozói a szocialista brigádok. Létük és tevékenységük felerősíti, magasabb szinten realizálja a munka humanizációs folyamatát.” (Simó Tibor: Munka és művelődés 262. p.)

A konszolidálódó politikai helyzet, a gazdasági reform, a professzionális népművelés szervezetének és intézményrendszerének kialakulása lehetővé és szükségessé tette munka és művelődés filozófiai kérdéseinek újbóli felvetését, az üzemekben folyó népművelés pedagógiai, pszichológiai elemzését, a munkahelyi művelődés funkcióinak tisztázását, szerkezetének, intézményrendszerének, irányításának meghatározását. Számatalan elméleti elemzés, tudományos dolgozat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, sőt a Budapesten rendezett II. Nemzetközi Iskolán Kívüli Felnőttoktatási Konferencia témája is a munka és művelődés kapcsolata, ezen belül a munkahelyi nevelés kérdése. Számunkra ez csak annyiban fontos, hogy ez az időszak az, amikor hatalmas – azóta sem tapasztalható – mértékben megnőtt az elméleti érdeklődés az üzem, a vállalat minden dologáért. Az MSZMP agitációs és propagandabizottságának 1967-es állásfoglalásában tovább differenciálódik a munkahelyi nevelő munka, praktikusabbá válik a „tanácsadás” is.

Az üzemi kultúrmunka anyagi finanszírozásában is jelentős változás történt: megszűnt az igazgatói alap, a különböző fejkvóták, amelyek alapvetően meghatározták a kulturális (sport- és szociális) alapok nagyságát, s megszűnt számos belső kööttség is. A vállalatok és vállalati rendszerben dolgozó ipari szövetkezetek nyereségből képezhető részesedési alapról finanszírozhatják a közművelődési célokat. (De ebből fedezik a jóléti, szociális kiadásokat és természetesen az „osztalékot” is.) Az R alap belső arányainak megállapítása és felhasználása vállalati jogkör, tehát a vállalat vezetősége és a szakszervezet saját maga dönt arról, hogy mit, mikor, milyen mértékben támogat vagy nem támogat, mire hajlandó költeni és mire nem. Az egyes jogcímek között szabad átcsoportosítási lehetőség van. A dolog lényege, hogy enyhe megszorítással (minimális kulturális felhasználás megsabásával) a vállalati önállóság kiterjedhet szociális, premizálási, kulturális területekre is. (Matlák József 1983.)

1968 után a népművelés hierarchikusan rendezett struktúrája végleg kialakult, egyre inkább elveszítette mozgalmi jellegét, s a gazdasági élethez hasonlóan intenzifikációt, minőségi munkát hirdetett. A kultúra, a

művelődés erre az időre már levált a politikai, gazdasági feladatok segítésének közvetlen kényszeréről, tartalmában az értelmiségi értékek mentén homogenizálódott, funkciójában általánosabb, átfogóbb célokat követ. A közművelődés helyzetéről szóló párthatározat legfőbb elvei jól tükrözik ezt a törekvést: a gazdasági és kulturális építést egymást fejlesztő, alakitó egységben van; az értékes kultúra terjesztése kötelezettség; a tudományos-technikai forradalom korszakában a korszerű termelés és a civilizáció megköveteli az emberektől az általános önképzést és továbbképzést; *munka, közösség, kultúra és e három szerves egysége jelenti a szocialista alternatívát.*

A bővülő azonban az, hogy gazdaság és művelődés egymást termékenyítő hatását, nyilvánvaló hasznát maga a struktúra akadályozza: a hosszú távú megtérülés ígéretét elnyomja a rövid távú megtérülés kényszere. Gyakran idézett példa, hogy az üzemeknek nem érdeke a tanulatlan munkaerő iskoláztatása, mert akkor az iskolába járónak munkaidő-kedvezményeket kell adni (csökkentett munkaidő, vagy délelőtti műszakba helyezés), ami viszont zavarokat okoz a termelésben. (Arról nem is beszélve, hogy az üzemek szakemberigénye korántsem volt olyan mértékű, mint ahogy azt feltételezték.) A problémák megoldását a legegyszerűbb módon, bünbakkereséssel és a *szabályozók „keményítésével”* kívánták megoldani. A közművelődés szakirodalmában – az előzőekben már említett okok miatt – egyre szaporodik a gazdasági mechanizmus reformját burkoltan támadó cikkek, állásfoglalások száma. A kritikák két fő negatív mozzanatot emelnek ki: az egyik szerint a dolgozók anyagi érdekeltségét elnyomja a művelődő ember tekintélyét, és általában az anyagi szemlélet ellene hat a kultúrának, a másik szerint a csoportérdekeket követő gazdasági vezetők elszabotálják közművelődési felelősségüket. Az 1970-es országos népművelési konferencia vitaanyagában a következőket olvashatjuk: *„az üzemek egy részének műszaki-technikai elmaradottsága, a szalagrendszer, a kvalifikált és képzetlen munkások béraránytalanságai igen széles rétegekben erősítik azt a meggyőződést, hogy nem érdemes tanulni, a gondok csak fokozódnak azzal, hogy a gazdasági vezetők egy része csak a közvetlenül termelési jellegű célokra hajlandó anyagi erőket fordítani. Mindezek következtében helyenként csökkent a tudás erkölcsi és anyagi megbecsülése. Ehhez hozzájárult az is, hogy a gazdaságirányítás új rendszerének elveit sok helyütt differenciálás nélkül alkalmazták a közművelődésre”. Aczél György előadói beszédében már konkrétan fogalmaz a gazdasági érdekek és a vállalatvezetők közművelődési felelősségét illetően: „Egyes üzemekben, szervezetekben a gazdálkodás érdekeire bivatkoznak, és nem ismerik fel, hogy nemcsak általában a szocializmusnak, hanem szűkebben véve saját vállalatuknak is érdeke, hogy a könyvtárra, a munkások továbbképzésére, a szocialista brigádok klubjára is jusson pénz és energia. Egyszer el kell már érkeznünk oda, hogy éppúgy felelősségre lehessen vonni egy olyan vezetőt, aki elbanyagolja az emberek szellemi »fejlesztését« mint azt, aki »rozsdásodni« hagyja vállalata értékes gépeit.”*

Az általános problémákat feszegető állásfoglalások mellett a vállalati kulturális alapok felhasználását is kemény kritika éri. A KNEB összefoglaló jelentése szerint a szűkebben vett kulturális kiadások 1970-ben

22 százalékát, 1972-ben 22,6 százalékát tették ki az összes közművelődési kiadásként elszámolt összegnek, tehát a pénzek nagyobb hányada nem szolgálta közvetlenül a közművelődés feladatát. A kiadások között magas a kirándulásokra, az ünnepségekre és a reprezentációs célokra fordított összegek aránya, ráadásul ezekben a juttatásokban az üzem dolgozóinak kisebb hányada részesül. Megállapítják, hogy a „tényleges” közművelődésre fordított összegek elenyészőek a „szórakoztató” formákhoz képest.

Az elemzés kitér két, korábban nem nagyon vizsgált területre is. Egyrészt a *helyi kulturális népművelési célokra fordított anyagi eszközök nagyságrendjére*, a különböző források egymáshoz viszonyított arányára, másrészt a *tervezés és felhasználás* helyi koordinálására. (Korábban a területi elv jószerével csak a közös fenntartású művelődési otthonokra, illetve az üzemi művelődési otthonok nyitottságára vonatkozott.) A források (tanácsi költségvetés, vállalatok R alapja, termelőszövetkezetek kulturális alapja, művelődési otthonok saját bevétele), illetve a ráfordítások nagyságrendje a következőképpen néz ki a vizsgálatba vont 163 településen:

	1970	1971	1972
Költségvetési támogatás:	24,6	26,1	27,5
Vállalati, szövetkezeti közművelődési kiadás:	21,4	22,4	22,9
			millió Ft.

Az intézmények költségvetésének egy lakosra és a gazdálkodó egységek ráfordításának egy dolgozóra jutó összege 1972-ben ugyancsak eltérnek: a költségvetésből 32 Ft, a vállalati-szövetkezeti kiadásból 106 Ft jut fejenként közművelődési célra.

A tervezés és felhasználás helyi koordinálását a vizsgálat eredményeit összegzők nem látják kielégítőnek, véleményük szerint a népművelési szakemberek nincsenek „lényeges hatással a termelőüzemek kulturális kiadásainak strukturájára”. Ennek következtében a vállalatoknál és szövetkezetekben rendelkezésre álló pénzeszegek elköltése is tervszerűtlen, a felhasználásban általában szubjektív elemek dominálnak. A vállalati kulturális mecenatúra sem megfelelő, mert a rendelkezésre álló pénzeszközöknek csupán elenyésző hányadát hajlandók a település kulturális *intézményeinek átadni*, (7,4 százalékát művelődési otthonnak, 2,4 százalékát könyvtáraknak).

A munkahelyi művelődés tartalmi munkájának és kulturális költségvetésének kritikái után nem meglepő, hogy mind a párthatározat, mind a közművelődési törvény külön is foglalkozik a munkahelyi művelődés kérdéseivel, ezen belül a vezetők, gazdasági szakemberek felelősségével. A Központi Bizottság 1974-es határozatának 6. részében a következő passzus szerepel: „A munkahelyi élethez kapcsolódó közművelődési tevékenység színvonalát – elsősorban a nagyüzemekben – tovább kell javítani. A munkahelyi érdekeltségi viszonyok alakításában, a helyi közélet szervezésében arra kell törekedni, hogy a gazdasági intézkedések, követelmények a művelődésre ösztönző hatással legyenek. Igen nagy a társadalmi és hivatali tekintéllyel rendelkező, de a közművelődés irányába csak közvetve bekapcsolódó vezetők felelőssége, a közművelődéssel kapcsolatos szemléletük

és magatartásuk nagymértékben befolyásolja a vezetésük alatt álló területek dolgozóinak közművelődési helyzetét. Tovább kell fejleszteni a lakóhely és a munkahely közművelődési együttműködését, összhangját.”

A közművelődésre fordítható pénzeszközöknél a dokumentum kiemeli az üzemi, lakóhelyi, illetve állami fejlesztési források egyeztetésének, koordinálásának, szükség szerint koncentrációjának szükségességét, a vállalatok belső kulturális felhasználásánál pedig – a pazarlás, a célszerűtlen felhasználás érdekében – a társadalmi szervek ellenőrző szerepének fokozását sürgeti.

A közművelődési törvény szerint a közművelődés támogatása minden vezetőknek kötelessége: a dolgozók művelődését minden munkahelyen társadalmi és munkahelyi közösségi érdekeknek kell tekinteni: a vállalatok kötelesek gondoskodni a dolgozók művelődéséről, általános műveltségük, munkakultúrájuk, szakmai képzettségük fejlesztéséről. Fontos feladat továbbá – az állami és társadalmi szervezetekkel együtt – a hátrányos helyzetű dolgozók (ingázók, munkásszállón élők) művelődésének segítése. Az anyagi feltételeket a gazdálkodó szervezetek saját eszközeikből biztosítják, de meghatározott feltételek mellett a központi eszközökből is részesedhetnek. A törvény felszólítja a helyi kultúra potenciális mecénásait, hogy a területi, munkahelyi közművelődési feladatok jobb ellátása érdekében egysítsék eszközeiket.

1976-ban ismét változik a vállalati kulturális alap szabályozó rendszer. 1968–75 között lényegében a vállalati nyereségtől függött a jóléti és kulturális alap képezhetősége, azaz a nyereséggel nem rendelkező vállalatok szinte teljesen elestek ettől a lehetőségtől. A nyereséges vállalatok számára csak annyi volt a kikötés (R fix), hogy az 1967-es színvonalat biztosítsák, „a továbbiakban azonban a vállalat maga dönthette el, hogy növeli-e a jóléti, kulturális, sport- és egyéb szociális ráfordításait, vagy még ezt az úgynevezett garantált részesedési alaprészt is anyagi ösztönzésre fordítja.” (Matlák József, 1983.) Ez a konstrukció az elemzések szerint két dolgot eredményezett:

1. Szétryílt a kulturális „olló” a nyereségesen, illetve a kevésbé nyereségesen gazdálkodó vállalatok között.
2. Az áremelkedések és a létszámnövekedés miatt egyre csökkent a garantált részesedési rész, s a vállalat számára fontosabb szolgáltatások (mint például az étkezés, gyermekintézmények, üdültetés) elvonták a pénzt a kultúra elől.

A közművelődési törvény időszakában az államnak, valamilyen módon garantálnia kellett közművelődési programja megvalósításának anyagi feltételeit: ezt pedig egyedül a szabályozó rendszer megváltoztatásával tudta elérni. A változtatás legfontosabb eleme az, hogy a vállalat lényegében nyereségétől függetlenül, meghatározott normatívák szerint képezheti és használhatja fel jóléti és szociális alapját.

Hoztak-e igazi változást ezek a törvények, határozatok, rendeletek a munkahelyi művelődésben? Az MSZMP KB agitációs bizottságának 1978. januári állásfoglalása szerint igen, mert az ipari, mezőgazdasági üzemek gazdasági vezetőinek mind szélesebb körében vált – az új termelési eljárások által támasztott magasabb szakmai műveltségi követelményektől is ösztönözve – nyilvánvalóvá a közművelődés ügye. A munkásközösségekben emelkedett a műveltség, különösen a szakképzettség rangja és javult a szo-

cialista brigádmozgalomban végzett kulturális tevékenység is, bár a művelődési vállalatok egyoldalúságán, a vállalatok és a teljesítés formális vonásain még keveset sikerült változtatni, s az ingázók és a munkásszálláson lakók művelődésének megszervezésében sem léptek előre. Összességében: „A munkahelyeken általában nagyobb gondot fordítanak a dolgozók művelődésére, mint korábban. Az egyes vállalatok, illetve szövetkezetek között azonban még nagy különbségek vannak. Sok helyen *leszűkítik a feladatokat a szakmai képzésre és a felnőttoktatásra, a területi együttműködésben rejlő tartalékokat nem aknázzák ki, az üzemek, szövetkezetek értelmiségi dolgozóit nem vonják be a közművelődési munkába*”.

Ugyancz a bizottság júniusban külön is foglalkozott a vállalatok szociális és kulturális juttatásaival. A dokumentum megállapítja, hogy a juttatások összege jelentősen emelkedett, szerkezete pedig egybeesik a társadalompolitikai célokkal és a dolgozók igényeivel. A kedvező tapasztalatok mellett problémákat is említ, amelyek az alábbiakban összegezhetők:

- nem eléggé hangolják össze a gazdálkodó egységek és a területileg illetékes tanácsok terveit;
- az egy főre képezhető összegek kiegyenlítődése hátrányos helyzetbe hozza a településpolitikai feladatok anyagi terheiből (kulturházak, sportintézmények támogatásából) többet vállaló vállalatokat;
- a valamennyi dolgozó számára elérhető juttatásokat (étkezés, sport, üdülés, kultúra) a munkakategóriák rovására létszamarányukat meghaladó mértékben veszik igénybe a vezetők és alkalmazottak;
- problémát jelent továbbá, hogy ebből az alapból sokat elvon az étkeztetés támogatása, és hogy az R-alapból történő kiegészítés feltételei nehezebbé váltak;
- nem fognak össze kellően a területi közművelődési igényeket szolgáló intézményekkel, a pénzeszközök felhasználása nem minden esetben kapcsolódik a művelődéspolitikai célok megvalósításához, s a közművelődési ráfordítások a jóléti és kulturális alap 4,3–6,5 százalékát teszik ki.

Osszegzés: A közművelődési törvény, a kulturális alapot szabályozó rendeletek kisebb-nagyobb módosításokkal ma is érvényesek * sőt a munkahelyi művelődésre vonatkozó kritikai megállapítások is. A történeti előzményeket áttekintve úgy látszik, hogy a munkahelyi művelődés a kezdetektől fogva „neuralgikus területe” a közművelődésnek. Kevés olyan dolog van, amiről annyit írtak volna, amiről annyi határozat született volna és mégsem megy.

Mi lehet ennek az oka?

Mi magyarázza a deklarált elvárások és a tényleges megvalósulás közötti óriási különbséget? Miért bizonyul újra és újra *fikciónak* az oly sokat emlegetett, politikailag fontosnak tartott munkahelyi művelődés koncepciója? Miért nem állja ki soha a gyakorlat próbáját? Ennek megválaszolása szétfeszítené a dolgozat kereteit. Elég legyen talán annyit megjegyeznünk, hogy a szembetűnő sikertelenség oka túlmutat a művelődésügyön.

A munkahelyi művelődés sokkal inkább ideológiai fogalom, mint gyakorlati. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy nem a praxis (a vállalati gyakorlat), hanem az ideológia (a vállalatoknak kívülről-felülről közvetített eszméi, politikai elvárások) szülték. Ez az ideológiai elvárás abból a feltéte-

* Egészen 1987 decemberéig, mert 1988-tól lényegesen megváltoztak a szabályozók.

lezésből fakadt – és itt mégis kénytelenek vagyunk egy rövid politikai gazdaságtani kitérőt közbeiktatni –, hogy a szocializmusban megszűnik a munka elidegenedett jellege, a munka közvetlenül társadalmivá válik, ami a vállalati gazdálkodásra vonatkoztatva annyit jelent, hogy a vállalat célja nem a nyereség-, a profitszerzés, hanem valamilyen társadalmi szükséglet közvetlen kielégítése. A feltételezések szerint a tőkés termelési viszonyok felszámolásával lehetővé válik a társadalmi szükségletek közvetlen szám-bavétele és kielégítése és nem lesz szükség a piacra, mint ezen szükségletek elidegenedett, közvetítő mechanizmusára. Megszűnik a gazdaság elkülönültsége, „öncélúsága” (a jövedelemszerzés célja). Ily módon a vállalat nem elkülönült vállalkozás valamilyen, a piaci kereslet „közvetítésével” jelentkező szükséglet kielégítésére és egyben jövedelemszerzésre, hanem egy termelő-, vagy szolgáltatóegység valamely központilag ráruházott feladat ellátására.

Mint ismeretes ezek a feltételezések nem váltak valóra: megszűnt ugyan a kizsákmányolás, de megmaradt a munka elidegenült jellege, a viszonylagos vállalati elkülönültség, a munka nem vált közvetlenül társadalmivá, hanem csak annyi történt, hogy a piac közvetítő szerepét a „tervalkuk” közvetítő és koordináló szerepe vette át és kiderült az is, hogy a tulajdonosi egyenlőség még messze nem azonos a rendelkezési jogok egyenlőségével.

Az ideológiai-politikai szférában azonban ezek a gyakorlat által kikényszerített „belátások” és felismerések nem váltak még uralkodóvá. A gazdaság szintjén – hogy témánkhoz visszatérjünk – ez egy sajátos „keveredést”, többértelműséget, tisztázatlanságot eredményezett. Nem utolsósorban a szocialista gazdálkodó szervezetek, a vállalatok ellátó funkcióját, szerepét illetően is. Míg a gazdaság egyre erősebb kényszerei egyre inkább valódi gazdálkodásra, vállalkozásra, jövedelmezőségre szorítják a vállalatokat, addig ideológiai-politikai oldalról számos olyan elvárásnak is eleget kell tenniük, amelyek a fentebb vázolt és illúzióknak bizonyuló feltevések jegyében születtek és egyre kevésbé egyeztethetők össze a vállalatokkal szemben támasztott népgazdasági követelményekkel. Ezt az egész – az ideológia és a gyakorlat fáziskülönbségéből adódó – dilemmát, kissé leegyszerűsítve, úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a vállalatoknak jelenleg nemcsak gazdálkodniuk, jövedelmet termelniük kell, hanem szociálpolitikát, várospolitikát is „csinálniuk” kell.

Ezen elvárások mögött nem nehéz felfedezni a „munkahelynek” erősen ideologikus, ha tetszik „szakrális” felfogását, amely szerint a munkahely, a termelőmunka jelenti az ontológiailag *szocialista közösséget*. „A közösségnek számos formáját alakította ki és alakítja ki az élet, de azt már tudjuk, hogy a munkahely, a termelési szervezet kínálja az elsődleges lehetőségeket. Egybefonódásuk a közösséggel, a többi emberrel mindenekelőtt a termelőmunkában valósul meg, mégpedig nemcsak és nem is mindig helyileg, hanem belsőleg és tartalmilag. Leginkább itt vannak jelen a valódi közösséggé avató azonos célok és problémák, a megoldásra váró feladatok.” (Aczél György, 1976.) Az 1974-ből származó nagy politikai súlyú nyilatkozat mintegy összefoglalja a munkahelyi művelődéssel szembeni politikai elvárásokat és egyben manifesztálja is azokat az ideológia által akkor még nem érzékelt feszültségeket, ellentmondásokat is, amelyek egy jövőkép (a munka közvetlen társadalmisága) jelenvalóságként való feltételezéséből fakadnak.

Ez a háttére annak, hogy a munkahelyi művelődés az összes lehetséges művelődési forma és szintér között maig is őrzi feltétlen *ideológiai primátusát*.

Jóllehet a mindennapi tapasztalat és a magyar szociológia eredményei is – gondoljunk csak Héthy, Makó és mások üzemszociológiai vizsgálataira – azt mutatják, hogy a munkásmagatartásban inkább a bérmunka-hozzáállás, mintsem a tulajdonosi tudat és közösségi önmegvalósítás dominál, ennek belátásáig még nem jutott el a munkahelyi művelődés koncepciója. Az a sajátos magyarországi „átmenet”, amelyben a vállalatok már nem csak társadalmi szükségleteket kielégítő „termelőegységek”, de még nem igazán jövedelemtermelő vállalkozások (mivel számos gazdaságon kívüli feladatot is kell látniuk) és az ebből fakadó *funkciózavar* szorosan összefügg, sőt egy töről fakad a munkahelyi művelődés hagyományos formáinak erőtlenítésével és persze életidegenségével is.

Miben nyilvánul meg ez a funkciózavar?

Elsősorban abban, hogy *vállalati szinten is társadalmi célokat fogalmaznak meg* a művelődés terén. Nemcsak a megfogalmazott célok általánosságában (szocialista életmód, műveltség stb.) érhető ez tetten, hanem abban is, hogy a művelődési kínálat szinte teljesen megegyezik a hagyományos lakóhelyi, szabadidős-kínálattal. (Gondoljunk csak az ismeretterjesztő előadásokra, előadóestekre, a szabvány szórakoztató műsorokra, színházjegyekre stb.) Úgy is mondhatnánk, hogy ugyanazt kínálja a vállalat művelődés címén, mint az erre szakosodott hivatásos intézményrendszer. Mincképpen csinálja akkor ugyanazt a vállalat is? Általános probléma az is, hogy a munkahelyi művelődés *nem kötődik a speciális vállalati problémákhoz*, hanem inkább külső elvárásokhoz igazodik. Ennélfogva funkciótlanná, „idegen testté” válik a vállalat tevékenységében.

E rövid, kritikus megjegyzések után feltehetjük a kérdést: milyen tényleges funkciói lehetnek a kultúrának egy „hús-vér” vállalat esetében, milyen érdeke fűződhet egy vállalatnak a saját kulturális élete megszervezéséhez? (Szándékosan használjuk a „saját kulturális élet” kifejezést, hogy ezzel is megkülönböztessük a munkahelyi művelődés szerintünk életidegen koncepciójától.)

Nézzünk egy lehetséges tipizálást.

A vállalati kulturális tevékenységet feloszthatjuk *külsőre* és *belsőre*. Az előbbi esetben a vállalat részt vesz, vagy támogat vállalaton kívüli (lokális, regionális, vagy akár országos) kulturális eseményeket, az utóbbi esetben pedig az eddig taglalt saját, munkahelyi kulturális életről van szó.

Nagyjából az előbbi felosztást követve, a kulturális tevékenység két legfontosabb funkcióját így fogalmazhatjuk meg:

– a vállalat külső, környezeti (lakóhelyi stb.) kapcsolatainak fejlesztése, ápolása, a vállalati „image” kialakítása, a vállalati propagandamunka kiegészítése;

– a vállalati munkacsoport-gazdálkodás részeként a munkacsoport-állomány „karbantartása”, minőségének javítása, a vállalati eredményesség szempontjából fontos „emberi, munkatársi viszonyok” fejlesztése, egyfajta vállalati „tudat” (a vállalattal való azonosulás) megeremítése.

Részletezzük tovább a jól szervezett vállalati kulturális élet lehetséges funkcióit (amelyeket így szétválasztani persze csak analitikusan lehet, a gyakorlatban nem):

– *munkaerővonzás és -megtartás* (itt el kell ismerni, hogy a kultúra ebben az esetben minimum járulékos szerepet játszik, döntően a különböző szociális juttatások és szolgáltatások – óvodai, bölcsődei ellátás, üdülés, stb. – esnek latba);

– *kollektívaeremtés*, az emberi kapcsolatok ápolása (kiszakadva a munkavégzés hierarchikus és személytelen rendjéből, a kulturális események – például egy kirándulás – találkozási alkalmakat teremthetnek vezetők és beosztottak, különböző helyeken dolgozó munkatársak között, és ezáltal növelhetik, javíthatják a vállalati belső információcserét és az eredményesség szempontjából oly fontos belső kooperációs hajlandóságot);

– a vállalattal való *azonosulás* elősegítése (jóllehet elsősorban a siker, a vállalat gazdasági eredményessége növeli az azonosulást, a kultúrának itt is fontos kiegészítő szerepe lehet, jó belső kulturális programokkal és mecénásként szerzett publicitással, hírnévvel egyaránt);

– *munkaerőképzés*, a munkaerő pszichikai és fizikai „karbantartása”, rekreáció, rehabilitáció.

– *reprezentatív*, szimbolikus javak, események támogatása. (Saját, sikeres művészeti csoport – például egy táncegyüttes – fenntartása, vagy egy híres kulturális intézmény, vállalkozás szponzorálása nagyon jól segítheti a vállalat „public relation” munkáját, a vállalati „image” felépítését.)

A felsorolás azt tükrözi, hogy a kultúra véleményünk szerint akkor leli meg igazi funkcióját egy vállalat életében, ha megtalálja azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a vállalati gazdálkodáshoz kötik. Ehhez viszont tudomásul kellene venni: *a vállalat a társadalmi munkamegosztásban azt a szerepet kapta, hogy gazdálkodjon, jövedelmet termeljen.* Létének ez elsődleges funkciója. Írott malaszt marad minden olyan munkahelyi művelődéskoncepció, amely ezt nem veszi tudomásul.

* Szerzőink tanulmányát vitaindítónak szánjuk. Szerkesztőségünk azt reméli, hogy a gazdaság és kultúra jelenlegi helyzetében eme speciális kérdéskör nem csupán a közművelődés szakembereit bírja szólásra.

A dél-nógrádi ingázók *

A nógrádi falvak lakossága sohasem tudott kizárólag a mezőgazdaságból megélni. A domborzati viszonyok, az aránylag kevés és gyöngye minőségű szántóföld, a nagy kiterjedésű erdőségek következtében a nógrádi parasztek telente erdőmunkával, szénégetéssel, fuvarozással egészítették ki a mezőgazdaságból származó jövedelmüket, s aki csak tehetett – elsősorban a fiatalok – lejárt summásnak, napszámosnak az Alföldre. De már a két világháború közötti időszakban is egyre többen a vasútnál, vagy a fővárosi ipari üzemekben keresték megélhetésüket. A kétlakoságnak és az ingázásnak tehát meg voltak itt a gazdasági és társadalmi gyökerei, de a kereső lakosság nagyobb részére kiterjedő méreteket csak az 1950-es évek extenzív és koncentrált iparfejlesztésének következtében kezdett ölteni. Ez volt egyfelől az erőteljes szívóhatás, amit az ipari központok, mindenképp a főváros gyakorolt a térség falvaira, az 1960-as évek elején befejeződött kollektivizálás pedig, mely a parasztság egy részét fölöslegessé tette a mezőgazdasági ágazatban, a tisztítóerőt szolgáltatva. Az ingázás társadalmi jelensége tehát alapvetően két gazdasági tényező hatására alakult ki, amit bizonyos leegyszerűsítéssel úgy jellemezhetünk, hogy a mezőgazdaság intenzív és az ipar extenzív fejlesztése közti különbség hozta létre. Mindehhez hozzájárult az ipar túlzott koncentrációja, valamint az a körülmény, hogy az újonnan alakult mezőgazdasági nagyüzemek a hagyományos paraszti gazdálkodásnak kizárólag az alapanyag-termeléssel kapcsolatos tevékenységét vállalták, a gazdasági szabályozás kényszerűsége miatt úgyszólván minden egyéb (feldolgozó, kiegészítő) tevékenységről le kellett mondaniuk. Emiatt, továbbá az infrastrukturális elmaradottság miatt meggyöngyült a dél-nógrádi térség településeinek népességeltartó képessége, ezért megnövekedett a lakosság mobilitása, magyarán az elkívánczozása erről a vidékről. Az ilyesfajta elvándorlásnak kétféle megnyilvánulási formája van: az egyik az *elvándorlás*, a másik pedig az *ingázás*, és rendszerint nem csak az egyének, hanem a körülményeken is múlik, hogy valaki melyik formát választja. 1960 és 1985 között a térség településeinek mintegy 15 százalékkal csökken a lakossága. Ez a csökkenés azonban nem volt egyenletes, a térség keleti részén levő falvakban sokkal erőteljesebb fogyás figyelhető meg, míg a nyugati rész településeire inkább a népesség stagnálása a jellemző. Lényegében hasonló területi eltérés figyelhető meg az ingázás vonatkozásában is, ami mutatja, hogy a kétféle társadalmi jelenséget legalábbis hasonló okok váltották ki. A térség keleti részén levő köz-

*Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben az Ipari Minisztérium megbízása alapján tanulmány készült a dél-nógrádi térség munkaerőhelyzetéről. A kutatómunka során a vizsgált térségből a fővárosba ingázók mintegy harmadánál – csaknem ezer személynél – részletes, kérdőíves felmérést végeztünk, társadalmi helyzetük, tagolódásuk, ingázásuk módjainak feltárása érdekében. Vizsgálatunkat kiterjesztettük a térségben élő női munkaerő azon részére is, akik aktív korúak (14–55 évesek), s a felmérés idején munkahelyre nem jártak el dolgozni. Körükben azt kutattuk, hogy különböző csoportjaik miként vélekednek az ingázásról, milyen képzettséggel rendelkeznek, szándékukban áll-e és milyen feltételek mellett a lakóhelyük közelében munkát vállalni. Végül arról is tájékozódunk, hogy mi a véleményük az ingázásról a térségben élő, s az általános és a szakmunkásképző iskola elvégzése előtt álló (azóta már végzett) fiataloknak.

ségekben (Garáb, Buják, Ecseg, Csécse, Bér, Vanyarc, Kisbágyon, Palotás-halom, Egyházasdengeleg, Erdőtarcsa, Kálló és Erdőkürt, valamint a nyugatabbra eső területen Nézsa és Nógrád) az ingázók aránya megközelíti, esetenként pedig meg is haladja a keresőképes korban levő lakosság 50 százalékát.

Az ingázó vagy más néven „bejáró” munkások az életformájukkal járó utazás időtartamát és körülményeit tekintve három nagyobb csoportra oszthatók. Az *elsőbe* tartoznak az egy-egy nagyváros, vagy ipari központ szűkebb agglomerációjában élők, akik naponta legföljebb kétszer egy órát töltenek utazással, ami gyakorlatilag nem több, mintha valaki egy nagyváros egyik sarkából a másikba járna munkába; a *másik* csoport a távoli vidékekről bejáróké, akik rendszerint csak hetente, vagy kéthetente látogatnak haza – de egy-egy napra elosztva, viszonylag kevés ideig vannak úton; s a két csoport között van a *harmadik*, akik a tágabb agglomerációban élnek: nem olyan messze, hogy túlnyomó többségük ne járhatna mindennap haza, de elég messze ahhoz, hogy ez a hazajárás naponta 4–5 órát elvegyen az életükből.

Ehhez a harmadik, legtöbb időt utazó csoporthoz tartoznak a dél-nógrádi térség ingázóinak többségét kitevő *fővárosba járók*, akikkel kapcsolatban tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy különböző rétegeiknél és csoportjaiknál milyen emberi, gondolkodás- és magatartásbeli lehetőségei lennének a helyben való munkavállalásnak, ha ehhez a jelenleginél kedvezőbb gazdasági feltételek jönnének létre a térségben.

Az *ingázók társadalmi összetétele*. A vizsgálatba vont ingázók csaknem háromnegyede (73,4 százalék) a férfi, azt mondhatjuk tehát, hogy *az ingázás elsősorban a férfiakra jellemző*. Különösen így van ez a családok kategóriában: az ingázó nők között jóval több (30,7 százalék) az egyedülálló, mint a férfiak között (24,0 százalék). A nők családban betöltött szerepével ugyanis kevésbé lehet összeegyeztetni az ingázással járó életformát, annál is inkább, mivel számtalan esetben az eljáró férfi helyét is nekik kell betölteniük a családon belül. Hogy mennyire a család a motiváló tényező, mutatja, hogy a 20 évesnél fiatalabb korosztályban a nők jóval nagyobb arányban szerepelnek az ingázók között, mint az idősebb nemzedékeknél. Egy későbbi kérdésre adott válaszokból az is kiderül: az egyedülállóként ingázó nőknek csak elenyésző hányada (3,3 százalék) tervezi, hogy a családalapítás után is megőrzi ezt az életformát, míg az egyedülálló férfiak között ez az arány jóval nagyobb (17,2 százalék).

Tanulságos megvizsgálni a fővárosba ingázók *iskolai végzettség* szerinti megoszlását. Legnagyobb csoportjukat – az összes ingázó egyharmadát – a szakmunkásvégzettséggel rendelkezők jelentik, valamivel kevesebben vannak azok, akik csak a nyolc általánost végezték el. Ez a két csoport adja az egész minta kerekén 64 százalékát. Viszonylag számottevő azoknak a száma, akik még a nyolc általánost sem járták ki, ők elsősorban az idősebb nemzedék képviselői, csaknem a felük 50 esztendősnél idősebb.

Erdemes megfigyelni, hogy míg a férfiak között a szakmunkás-végzettségük adják az ingázók legnagyobb hányadát (42,5 százalék), addig a nők túlnyomó része (56 százalék) nyolc általánost végzett, és az ő esetükben mindössze 7,1 százalék a szakmunkás-képesítéssel rendelkezők aránya. A kiegészítő tanfolyamokat is főként a férfiak végezték el. Általában az ingázók körében igen nagy jelentősége van az iskolán túli képzésnek. Csaknem minden hatodik ember elvégzett az alapképesítéséhez még valamilyen tanfolyamot, a nyolc általánossal rendelkezőknek pedig egynegyede élt ezzel a lehetőséggel. Az

adatok arról is árulkodnak, hogy a szakmunkás-képesítést is idősebb fejjel, már állásban végezte el az ingázók számottevő része. Témánk szempontjából mindez azért érdemel figyelmet, mert azt mutatja, hogy *az ingázók jelentős része hajlandó a munkavégzés mellett szakképesítést szerezni, tanulásra vállalkozni*, tehát egy esetleges átképzésnek – bizonyos körben – meglennének az emberi feltételei.

Az ingázók jóval kisebb mértékben rendelkeznek magasabb végzettséggel, mint általában a térség keresői. Már a középiskolát végzetek is igen csekély arányban találhatók a fővárosba ingázók között, ami azt mutatja, hogy a középfokú végzettséggel rendelkezők inkább találnak munkát helyben vagy a közelben, mint a szakképzetlenek, illetve a szakmunkás-képesítéssel rendelkezők. Természetesen az is közrejátszik ebben, hogy a különböző speciális szak-középiskolát végzetek jórésze – akárcsak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők túlnyomó része – nem ingázik, hanem a szülőhelyről való végleges elköltözést választja.

Vizsgáljuk meg a fővárosba ingázók *szakképzettség szerinti* megoszlását is.

A különböző szakmák közül az úgynevezett *építőmesteri* a legelterjedtebb, a szakképzettséggel rendelkező férfiak közül *minden negyediknek ez a szakmája*. Ezt követi gyakoriságban a *lakatosszakma*, majd pedig az *építési szakipari* szakmunkás-képesítés. Ez a három adja az összes szakképzettséggel rendelkezők 45,3 százalékát, de a férfiaknál ez az arány 50,3 százalék. Ezek tekinthetők az ingázók „hagyományos” szakmainak, mert a fiatalabb korosztályoknál – különösen az „építőmesteri” – jóval kevésbé elterjedtek. A legfiatalabbak számos újfajta szakra szóló képesítéssel rendelkeznek, de határozottan egyikről sem mondhatjuk, hogy előtérbe került.

A szakmával rendelkező *férfi ingázók 40 százaléka egyértelműen az építkezéssel összefüggő különféle szakmákhoz kötődik*, de ha ehhez hozzávesszük az egyéb rovatban szereplő, ritkábban előforduló, s ugyancsak az építkezéshez kapcsolódó szakmákat is, akkor megállapíthatjuk, hogy a *fővárosba ingázó férfiak nagyobbik felének olyan szakmája van, ami elsősorban az építkezéseken hasznosítható*. Ezt fontos tudnunk akkor, amikor azt látogatjuk, hogy a fővárosba eljárók közül kiket lehetne helyben foglalkoztatni. Nem kétséges, hogy a vidék infrastruktúrájának esetleges fejlesztése számottevő beruházásokat igényelne, ahol jól lehetne hasznosítani ezeket a fővárosba járó „építőmestereket” és más hasonló szakmával rendelkezőket, de ennyi építőipari szakmunkásra – főként hosszabb távon – semmi esetre sem lesz szükség a térségben, hiszen itt hozzávetőlegesen 650–700 fő, építéshez kötődő szakképesítéssel rendelkező emberről van szó.

Hasonló eredményre jutunk, ha megnézzük az ingázók *munkakörök szerinti tagolódását*. Összeadva az építkezésekhez kapcsolódó munkaköröket és ehhez hozzászámítva a segéd- és betanított munkások kétharmadát – ismereteink szerint közülük legalább ennyien dolgoznak az építkezéseken –, akkor lényegében ugyanarra az eredményre jutunk, mint a szakképzettség vizsgálatánál, nevezetesen, hogy a *fővárosba ingázók 50–53 százaléka munkakör szempontjából is az építkezésekhez kötődik, a férfiak esetében pedig ez az arány megközelíti a 60 százalékot*.

Többfelől is megerősítést nyert tehát, hogy a vizsgált térségből Budapestre ingázók közül legalábbis 1900–2000 fő különböző építkezéseken dolgozik, és ezekből kb. 1500–1600 személy a férfi. Esetleges munkaerő-átcsoportosítás

szempontjából azonban két részre kell osztani őket. A *férfiaknál* maradványszempontból – hiszen ők adják a fővárosi építkezésekre ingázók mintegy 80 százalékát – megállapíthatjuk, hogy a nagyobbik felük tekinthető szak- illetve betanított munkásnak, akiknél egy esetleges átcsoportosítás (átképzés) esetén meghatározó lehet, vagy legalábbis nagyobb súllyal esik latba speciális szakképzettségük. A fővárosi építkezésekre ingázók másik – az előbbinél valamivel kisebb – fele segédmunkás, illetve kubikos, tehát nem rendelkezik szakképzettséggel. Ők azok, akiket átképzésük esetén nem köt különösebben a tanult – legföljebb a begyakorlott – szakma.

A fővárosba ingázó *nők* három nagyobb munkakörben találhatók: csaknem egynegyedük különböző vállalatoknál takarítónőként keresi a kenyerét, egyhatedük betanított munkás, 8 százalékuk pedig ügyintézői, adminisztrátori munkakörben van. Ez a három csoport adja az ingázó nők 46 százalékát, ami hozzávetőlegesen 220-240 embert jelent. Ők azok, akik egy esetleges infrastrukturális fejlesztés esetén a helyben bővülő szolgáltatási szféra keretei között minden különösebb átképzés nélkül alkalmazhatók lennének.

Témánk szempontjából nem közömbös, hogy a különböző nemű és korú ingázók *milyen jövedelemért* vállalkoznak erre az életformára. Az ingázásra készítő okok között ugyanis az eddig említetteken kívül azt is megtaláljuk, hogy azonos munkakörökben, sőt: *azonos munkáért a fővárosban jóval több fizetést lehet kapni, mint helyben*. Ez nyilvánvalóan összefügg a helybeli üzemek, főként a termelőszövetkezetek anyagi lehetőségeivel, de a vizsgált térség legtöbb településére jellemzőnek tekinthetjük, hogy – különösen a szakképzettséghez kötött munkakörök esetében – a kereseti különbség 1,5–2 ezer forint is lehet a főváros javára.

Sajnos nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy hasonló munkakörökben a *nem ingázók* milyen fizetési színvonalat tudnak elérni, ezért csak azt tudjuk vizsgálni, hogy a fővárosba ingázók miként oszlanak meg a *bevallott* átlagos havi kereset, illetve az – ugyancsak bevallás alapján felmért – évi prémium alapján.

Teljesen egyértelmű, hogy a férfiak átlagosan legalább 2000 Ft-tal megelőzik a nők keresetét: míg az előbbieknél a zöme a 6–8 ezer forintos sávban húzódik, az utóbbiak – jóval kisebb szóródással – a 4–6 ezer forintos tartományban mozognak. A nőknél a prémium összege is kevésbé szóródik a férfiakénál, és mindenképpen kevesebb azokénál. Az életkori sajátosságokat tekintve megállapíthatjuk, hogy ha a 20 évesnél fiatalabbak *viszonylag* alacsony kezdőfizetését nem számítjuk, akkor a különböző korcsoportok között nincsen különösebb eltérés a havi keresetek tekintetében. Nyilvánvalóan azért, mert azokban a munkakörökben, ahol az ingázók dolgoznak, elsősorban *nem a szolgáltatási idő határozza meg a fizetéseket*. A prémiumok tekintetében sincs egyértelmű különbség a különböző korcsoportok között, legföljebb azt állapíthatjuk meg, hogy prémium dolgában – főleg a férfiaknál – nagyobb a szóródás az ingázók között, mint a fizetésben.

A fővárosba ingázók tehát, különösen pedig a 30 és 50 év közötti férfiak, jóval az átlagos szint fölött keresnek, havi átlagbérük (7200 Ft.) legalább másfél ezer forinttal meghaladja a fizikai dolgozók országos átlagát. A jövedelem-többletnek nyilvánvalóan az az oka, hogy a bejárók, ha már vállalják az ingázó életmóddal járó hátrányokat, akkor igyekeznek olyan munkahelyet és munkakört találni, ahol ezt a többletidő-ráfordítást és többletfáradtságot megfelelő-

en honorálják is. Az ingázók nagyobb részére jellemző viszonylag magas bér-színvonal számottevő tényező lehet egy esetleges munkacsoportosítás esetén.

A viszonylag magas jövedelemmel nyilvánvalóan szorosan összefügg az a kérdés, hogy *milyen gyakran és főként milyen okok miatt változtatják az ingázók a munkahelyüket?* Felmérésünk szerint *a fővárosba járók több mint fele kevesebb mint három esztendeje dolgozik a jelenlegi munkahelyén, és még az 50 évesnél idősebbeknek is csak 46 százaléka mondhatja el, hogy tíz esztendőnél régebben van a jelenlegi munkahelyén.* Valamivel nagyobb állandóságot mutat az ingázók munkakörhöz való kötődése, de e téren is aránylag számottevő mobilitásnak lehetünk tanúi. Különösen a férfiakra jellemző, hogy gyakran változtatják a munkahelyüket, ugyanakkor ők azok, akik valamivel *jobban ragaszkodnak a munkakörükhöz*, mint a nők. Ez mindenesetre azt jelenti, hogy a fővárosba ingázók legalábbis egy jelentős része nem kötődik olyan erősen a munkahelyéhez, de még a munkaköréhez sem, hogy kellő indok vagy esetleg szükség esetén ne hagyná ott. Jelenleg ez a „kellő indok” egyértelműen az anyagiakat jelenti. A vizsgálatba vont ingázók 64 százaléka, tehát csaknem a kétharmada, legutóbb azért változtatott munkahelyet, mert *„jobban fizetést talált”*. Ehhez képest az összes többi tényező (nem becsülték a munkám: 5,6 százalék, rossz volt a közlekedés: 7,8 százalék, a rossz munkahelyi légkör: 3,6 százalék, megszűnt az üzem: 15,8 százalék) jóval kisebb gyakorisággal szerepel az okok között. Hangsúlyoznunk kell, hogy *az anyagiak miatti munkahelyváltás elsődlegessége korra és nemre való tekintet nélkül jellemző az ingázókra.* Ez pedig nagyon fontos szempontként érvényesülhet akkor, amikor felmerül a munkalehetőségek helyi szervezetben történő megteremtésének alternatívája.

Az ingázó életmód és szemlélet főbb jellemzői. A következőkben megkíséreljük felvázolni azokat a legfontosabb tényezőket, amik a dél-nógrádi térségből a fővárosba ingázók életmódjára jellemzőek, hogy tisztázzuk, milyen *emberi és társadalmi feltételei vannak az ingázó népesség helybezkötésének.*

Azok, akik a vizsgált térségből a fővárosba járnak dolgozni, *túlnyomó részben naponta járnak a munkahelyükre:* a férfiak 90,8 százaléka, a nőknek pedig 94,1 százaléka ez a jellemző.

A hetente ingázók, vagyis a munkásszálláson lakók az ingázók egytizedét sem teszik ki, még a 20 évnél fiatalabbaknak is csak 15 százaléka vállalkozik a munkásszálláson való lakásra. Ebből az is következik, hogy a fővárosba ingázók túlnyomó része a *munkaidő leteltével késedelem nélkül utazik haza*, legfőljebb vásárol valamit. Ez jellemző az egész minta 80 százaléka, de még a 20 évnél fiatalabbak 73 százaléka is, pedig nyilvánvalóan őket vonzzák leginkább a „világváros” szórakozási lehetőségei. A dél-nógrádi térségből naponta ingázók túlnyomó részének tehát szórakozási, sportolási, művelődési lehetőség szempontjából úgy szólván semmit sem nyújt a főváros. A gyors hazautazás bizonyos mértékben kényszerűség is, ugyanis az ingázók legnagyobb részét (a férfiak 79 százalékát és a nők 90 százalékát) *vállalati autóbusz* szállítja. Ez igen jelentős lépés a vasúttal vagy az autóbusszal való utazáshoz képest és nyilván számottevő mértékben hozzájárul az ingázó életmód elviselhetőségéhez. De még így is 3-4 órát vesz igénybe az oda- és visszautazás, vagyis ezek az emberek nem nyolc órát töltenek el naponta a munkával, hanem legalább tizenkettőt, de a várakozásokkal együtt inkább többet. Ez tehát bele is van kalkulálva a viszonylag magas keresetbe, s úgy is fogalmazhatunk, hogy az ingázók voltaképpen a napi 4-5 órai

utazással keresik meg azt a fizetésbeli különbséget, ami a helyi és a fővárosi munkalehetőségek nyújtotta jövedelem színvonala között mutatkozik. A népgazdaság vagy a munkahely oldaláról azonban ez az autóbuszoztatás nyilvánvalóan tetemes költségtöbbletet jelent, és egy ésszerű gazdasági rendszerben megfelelő bérgazdálkodással annyi dolgozóval is meg lehetne oldani a termelést, hogy a jelenleginél jóval kevesebb ingázóra legyen szükség.

Már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az ingázásnak komoly anyagi-gazdasági okai vannak. Nehéz eldönteni azonban, hogy a fő indítékok között a helyi, környékbeli munkalehetőség hiányának van-e döntő szerepe, vagy pedig annak a körülménynek, hogy bizonyos szakmákat, munkaköröket a fővárosban sokkal jobban megfizetnek, mint a vidéki munkahelyeken. Nos, a felmérés során kapott válaszokból az derül ki, hogy *mindkét tényezőnek meghatározó jelentősége van* az ingázás létrejöttében és fenntartásában. A fővárosban tapasztalható jobb kereseti lehetőség valamivel erősebben nyom a latba, ám ennek nemek és korcsoportok szerint eltérő a súlya. Érdemes a kérdést egy kicsit közelebbről is megvizsgálni!

Felméréseinkből kiderül, hogy alapvetően két tényező: *a jobb kereseti és a közeli munkalehetőség hiánya okozza az ingázást.* Ezek mellett az összes többi eltörpül. Mivel erre a kérdésre több választ is lehetett adni, azt mondhatjuk, hogy ha – értelemszerűen – a gmk-zás lehetőségét is ideszámítjuk, akkor a megkérdezetteknek több mint háromnegyede a jobb keresettel magyarázta az ingázást, ha pedig a közeli munkahely hiányához hozzávesszük az „ittthon nem tudja hasznosítani a szakképzettségét” című válaszokat, akkor ez az ok szerepel a válaszolók kétharmadánál. Jellemző, hogy míg a férfiaknál inkább a jobb kereseti lehetőség dominál, addig a nőknél a helybeli munkalehetőség hiánya kerül előtérbe. Az is meggondolkodtató, hogy a fiatalabbaknál inkább az elhelyezkedési gondokon, az idősebbeknél pedig a kereseten van a hangsúly az ingázás okait illetően.

Miért ingáznak az ingázók? A kérdésre adott válaszokból az derül ki, hogy *minden ingázónak pontosan két oka van arra, hogy ingázzék. A válaszoknak kereken 70 százaléka szigorúan anyagi jellegű: a munkalehetőségre és a keresetre vonatkozik.* Ez egyben azt is jelzi, hogy milyen feltételeket kell elsősorban megteremteni az ingázás mérsékléséhez, illetve ahhoz, hogy növekedjék a térség településeinek népességmegtartó képessége. És e téren nincs számottevő különbség az ingázók különböző rétegei között.

Elképzelések az ingázás és az ingázók jövőjéről. Az ingázás bonyolult gazdasági és társadalmi jelentőségének mérséklése, befolyásolása érdekében hozandó intézkedések kialakítása és várható eredményessége szempontjából korántsem közömbös, hogy maguk az ingázók miként látják a sorsukat, hogyan képzelik el jövőjüket.

Az ingázók zöme úgy érzi, *egyszer s mindenkorra elkötelezte magát ehhez az életformához.* Különösen a férfiak gondolkodnak így, és még a 20 esztendőn aluliaknak is csaknem kétharmada így vélekedik.

Szembetűnő, hogy *a nők között sokkal többen vannak azok, akik csak „néhány esztendeig” kívánnak ingázni.* Ők elsősorban azok a családalapítók, vagy inkább gyermekszülés előtt álló nők, akik – mint egy másik kérdésre adott válaszaikból kiderül – a családalapítás után már nem szándékoznak folytatni az ingázást. Mivel azonban a kérdés eldöntése végül is nem rajtuk múlik – mun-

kalchetőségtől függ elsősorban –, maguk is érzik helyzetük bizonytalanságát: az egyedülállóknak föltett kérdésre (családalapítás után is folytatni kívánják-e az ingázást?) a nőknek csak 3,3 százaléka válaszolt határozott igennel, 30 százaléknak „nem”-et mondott, de mind a férfiak, mind pedig a nők 67–70 százaléka úgy nyilatkozott, hogy „attól függ”.

Az ingázás mértékének változtatása, változtathatósága szempontjából nem közömbös, hogy maguk az ingázók miben látják ennek az *életformának a fő hátrányait*. A *válaszolók együtöde* szerint az ingázásnak nincsen semmiféle hátránya. Jellemző, hogy a tizenévesek 38 százaléka vallja ezt a nézetet, ami nem véletlen, hiszen náluk a hátrányok jelentős része (kevés idő a háztájira, építkezésre, családra) nem vagy csak korlátozott mértékben jelentkezik. Leszámítva ezeket az „elégedettek”, az ingázók 80 százaléka nagyon jól ismeri az életforma hátrányait: átlagosan 2,7 hátrányt jelöltek meg. A válaszok megoszlása nagyon tanulságos. A legtöbben a *fáradtságot* említették az ingázás legfőbb hátrányaként, nyilvánvalóan ez az a hatás, amit a legerősebben és főként pedig szinte állandóan érzékelnek. Ez az életkor előrchaladtával csak fokozódik: a 20 évesnél fiatalabbaknak csak alig több mint egyharmada panaszkodik fáradtságra, az 50 évesnél idősebbeknek pedig több mint a kétharmada. Hasonló jellegű a *hiányos alvás* szövatétele is, de ebben nincs eltérés a különböző korosztályok között. Férfiak és nők egyaránt megállapították (csaknem minden második), hogy az ingázás miatt *kevés idő jut a családra*. Minden negyedik ingázó gondolja, hogy *kevés ideje jut a háztáji gazdaságra*, de a legfiatalabbaknak emiatt egyáltalán nem fáj a fejük, a legidősebb nemzedéknek pedig szinte ez a legnagyobb gondolja. Ezzel szemben éppen a fiatalok érzékelik erőteljesebben, hogy *az ingázással töltött idő elvész a művelődés számára*, s ők ebbe bizonyára a szórakozást is beleértik.

Végigtekintve adatainkon, fölmerül, hogy miként alakul a kérdés visszája, vagyis milyen előnyökkel kecsegtet, ha valamilyen úton-módon csökkenteni lehet az ingázók számát? Más szóval: milyen kedvező változások következhetnek be, ha egy ingázó a helyben vagy a közelben való elhelyezkedéssel vállalja az átképzés nehézségeit, vagy esetleg a kevesebb fizetést? Mindenekelőtt nyilvánvalóan kipihentebb és magukat jól kialudt emberekké válnak, ami nagyon kellemes állapot, de ennek a pénzértéke nehezen fejezhető ki. Hasonlóképpen nem honorálja mai társadalmunk azt az időt sem, amit a szülők a gyermekekre fordíthatnak, tehát ez a könnyebbség sem lehet különösebben csábító. Marad az építkezésre, lakáskarbantartásra jutó időtöbblet, ami megintcsak nem igazi nyereség, mert legfőljebb néhány esztendővel hamarabb készül majd el az a ház. Akárhogy is nézzük, *egyedül a háztáji gazdálkodásban rejlő lehetőség kihasználása* – és az ebből eredő jövedelem – lehet az egyetlen kézzelfogható ellentétel, az ingázás felhagyásával járó keresetkiesés esetén. Ez valóban reális lehetőség lehet – az idősebb nemzedék számára, de nem a fiataloknak. Mint láttuk, őket – legalábbis egyelőre – nem érdekli a háztáji-házkörüli gazdálkodás, pontosabban csak annyira érdekli, amennyire az önellátás megkívánja, de körükben semmi esetre sem lehet a kisárutermelés az ingázás alternatívája. Meg kell tehát állapítanunk, hogy az *ingázás „kiváltásának”* – bármilyen okból kerül rá sor – *egyetlen lehetősége van, ha helyben vagy a közelben teremtünk olyan munkalehetőséget az eljárók számára, amivel azonos, vagy közel azonos, főmunkaidőből származó jövedelemhez tudnak jutni*. Természetesen annak sem szabad elvetni a lehetőségét, hogy kellően előkészített és szervezett akciókkal az utazásból felszabaduló időt különféle helyi, mezőgazdasági és szolgáltatási

jellegű kisvállalkozások irányába tereljük. Az ezzel kapcsolatos integrációs formák megteremtésében igen jelentős szerep jutna a térség mezőgazdasági üzemeinek.

Az előzőekben megtudtuk, hogy az ingázóknak csak egy meglehetősen szűk rétege van megelégedve ezzel az életformával, a többségük szerint számos hátránya van annak, hogy – jobb híján – a fővárosba kénytelenek járni dolgozni. Önkéntelenül fölmerül a kérdés, hogy vajon ezek az emberek *próbálkoztak-e helyben, vagy a közelben munkalehetőséget találni?* A kérdés tulajdonképpen elméleti jellegű, hiszen próbálkozni sokféleképpen lehet, s a válaszolók nyilván ide soroltak a futó érdeklődéstől kezdve az alapos utánajárásig mindenfajta tevékenységet. Annál meglepőbb, hogy a válaszolóknak alig több mint egynegyede válaszolt igennel, a többségük – legyen az férfi vagy nő – meg sem próbálkozott. Leginkább még a 21–30 évesek érdeklődtek közelebbi munkalehetőség iránt. Kiegészíti ezt a képet, ha megnézzük egy másik kérdésre adott válaszok alakulását, amely így szólt: „*Ismeri-e, hogy a falujában, vagy a közelben milyen ipari üzemek, munkalehetőségek vannak?*” A válaszokból az derül ki, hogy az ingázók nagyobbik része (56 százalék) ismeri ezeket a helyeket, 23 százalékuk „nem nagyon ismeri”, és csak 12 százalékuk árult el teljes tájékozatlanságot. Ezekből a válaszokból, valamint az ingázók egy részével folytatott interjúk során nyert ismeretekből megállapíthatjuk, hogy a bejárók körében igenis beszédtema a helybeli vagy a környékbeli munkalehetőségek helyzete. Ha nem is járnak rendszeresen és következetesen utána, azért, hogy úgy mondjuk, a „szemük sarkából” számon tartják a lehetőségeket. Az ingázó általában tudja, hogy hová menniért lehetne elmenni, kit kellene megkönyékezní (és mivel), ha komolyan el akarna nyerni valamilyen jobbnak tűnő munkakört, amire a dolgok rendje szerint nyilván több jelentkező is pályázik. Valahogy úgy fest tehát a helyzet, hogy ha valaki valamiért (egészségi vagy családi ok, esetleg építkezés stb.) úgy dönt, fölhagy az ingázással és a környéken vállal munkát, az *kellő kiirtással* – és esetleg némi áldozattal – előbb-utóbb talál is. De ilyen esetek inkább elszórtan jelentkeznek, s az emberek *tömegesen* egyelőre sem belső sem pedig külső okokból nem kényszerülnek arra, hogy föladják a fővárosba való ingázást. Reálisan gondolkodnak és tudják, évtizedek alatt megtanulták, erre érdemben aligha van lehetőségük. Pedig az ingázók 90 százaléka megfelelő anyagiak ellenében gondolkodás nélkül otthagyná fővárosi munkahelyét – és e tekintetben alig van különbség férfiak és nők, idősök és fiatalok között. 17 százalékuk már olyan munkahelyre is hazajönne, ahol ezer forinttal kevesebbet keresne, kétezerrel kevesebbet azonban már csak néhányan vállalkoznának. Nincsenek tehát szubjektív, érzelmi megfontolások, *kizárólag anyagiakon múlik az ingázás.*

És arra vajon vállalkoznának-e az ingázók, hogy a helyben vagy közelben lévő munkalehetőség érdekében *átképezzék magukat, új szakmába tanuljanak be?*

E tekintetben az ingázók három, szinte egyforma nagyságú csoportra tagolódnak. Csaknem egyharmaduk úgy érzi, hogy vállalkozna egy ilyen „átképzés”-re, új szakma tanulására; valamivel több mint *harmaduk elzárkózik* egy ilyen lehetőség elől, míg a *harmadik* – gyakorlatilag azonos súlyú – *csoport nem tud dönteni*, az „attól függ” szókép mögé rejtőzik. Az asszonyok több vállalkozó kedvet árulnak el, de még tanulságosabb a különböző korcsoportok válaszainak megoszlása. A legfiatalabbakban van meg leginkább a készség az új szakma tanulására, ugyanakkor bennük van a legtöbb bizonytalanság is. Az életkor

növekedésével csökken az átképzésre való hajlandóság, de a bizonytalanság is mérséklődik. Az emberekben, ahogy korosodnak, egyre nagyobb arányú az eltökéltség, miszerint ők bizony már nem tanulnak új szakmát, inkább egész életükben megmaradnak bejárónak.

Ha a százalékszámok mögé tekintünk, azt látjuk, hogy a vizsgált térségben mintegy 230–250 nő és 550–600 férfi, tehát összesen hozzávetőleg 800–850 ingázó munkás vélekedik úgy, hogy helyben, illetve a közelben létesülő munkahely esetében önként vállalkozna új szakma megtanulására. Közülük elsősorban a 40 esztendősnél fiatalabbak szándékát tekinthetjük reálisnak, tehát mintegy 600 fő „önként jelentkezővel” számolhatunk. Különösen kedvező – vagy éppen rendkívüli kényszerítő – esetben természetesen azok is új szakma tanulására adhatják a fejüket, akik jelenleg bizonytalankodnak. Ha kiemeljük közülük a 40 évesnél fiatalabbakat és föltételezzük, hogy különböző körülmények hatására a felük az átképzés mellett dönt, akkor ez további 300–320 embert jelentene.

Különböző jellegű átképzésekkel, illetve a jelenlegi szakképzettséghez igazodó munkahelyek létesítésével tehát arra lehet számítani, hogy mintegy 1000–1200 jelenlegi ingázó térne vissza a térségbe dolgozni. Ez számottevően hozzájárulna a dél-nógrádi térségben egy jelenleginél egészségesebb társadalmi szerkezet kialakulásához.

Az aktív korú, jelenleg munkahelyre nem járó nők néhány sajátossága. Vizsgálatunkat kiterjesztettük a dél-nógrádi térségben élő női munkaerő azon rétegére is, amelynek tagjai aktív életkorúak (14–55 évesek), s a felmérés idején munkahelyre nem jártak el dolgozni. Ez a réteg természetesen nem egységes, megtalálhatók közöttük a háztartásbeliek, a gyes-en, a gyed-en lévők, a leszázalékoltak és a bedolgozók. Körükben azt kutattuk, hogy milyen életkorúak, képzettségük, mióta vannak otthon, korábban ingáztak-e, szándékoznak-e, szeretnének-e lakóhelyük közelében dolgozni, illetve, hogy milyen munkát végeznének szívesen. A célkitűzés teljesítése érdekében a dél-nógrádi térség 28 településén, összesen 308 aktív korú, jelenleg munkahelyre nem járó nők körében végeztünk kérdőíves felmérést.

A vizsgálatba vont nők 91 százaléka férjzett, s 96 százalék dolgozott már életében valamilyen munkahelyen. E két vonatkozásban szinte alig van említést érdemlő eltérés a különböző csoportok között.

A gyes-en, gyed-en lévők alkotják a vizsgált rétegen belül a legnépesebb csoportot. Ők a legfiatalabbak, a leginkább kvalifikáltak: 25 százalék szakmunkás, 25 százalék középiskolai végzettségű (egy részük szakmai tanfolyamot is elvégzett), s mintegy 6–7 százalék a főiskolai, egyetemi oklevéllel rendelkezők aránya. Ez utóbbiak többsége pedagógus. Viszonylag rövid ideje vannak otthon, átlagosan 2–3 éve. Mintegy háromnegyedük korábban is ingázott már, tehát lakóhelyétől távol(abb) is dolgozott. A jelenleg gyes-en, gyed-en lévők egyötöde budapesti munkahelyen is vállalt munkát.

Az ingázó életmód a fiatal nők részéről mindaddig elfogadható, amíg férjhez nem mennek, építkezésbe nem fognak, s meg nem születik az első gyerek. Ezt követően erőteljesen módosul a véleményük, szinte kivétel nélkül hátrányosnak ítélik az ingázást. A gyes-en, gyed-en lévő kismamák közül fejezték ki legtöbbször igényüket közeli – s számukra egyéb szempontból is megfelelő – munkahely iránt.

Az egy-két éves gyermekükkel (gyermekcikkkel) otthon lévő asszonyokat nem

számítva a többiek – tehát a régebben gyes-en lévők – szinte valamennyien kerestek (keresnek) már maguknak közeli munkahelyet, vagy bedolgozási lehetőséget, de ez a törekvésük nem járt sikerrel.

Összegezve: a gyes-en, gyed-en lévő fiatal és viszonylag jól kvalifikált nők 77 százaléka részéről fogalmazódott meg közeli munkalehetőség iránti igény, s egy részük (27 százalék) már próbált is ilyet keresni, mintegy előre gondolkodva azzal a céllal, hogy majdan a család, a gyerekek és a munkahely adta feladatokat minél teljesebben, harmonikusabban tudják elvégezni, összeegyeztetni.

Tekintettel arra, hogy a családos, gyermekes asszonyok többsége számára az otthon, a gyermeknevelés tennivalói a leginkább meghatározóak, ezért nem ritka, hogy *kényszermegoldásként nem végzettségüknek, szakképesítésüknek megfelelő munkakörben helyezkednek el*, s például betanított munkásként is hajlandók dolgozni – közeli munkahelyen. *Ismereteik, szaktudásuk egy része így elvész, nem hasznosul.* Foglalkoztatásuk tehát egyúttal azt a kérdést is felveti, hogy munkakörük és képzettségük összhangba hozható-e, s megszerzett ismeretük hasznosíthatók lesznek-e egy közeli munkahely létesítése esetén.

A háztartásbeliek a vizsgálatba vontak között 17 százalékot képviselnek, de-rékhaduk 31–40 éves. *Ez a csoport a legképzetlenebb, 64 százalékuk nyolc általánost végzett csupán, de 19 százalék ennél is kevesebbet (hat-hét osztályt).* Mindössze 17 százalékuk rendelkezik magasabb képzéssel, szakmával. Az ingázó életmódot ők is megismerték, egynegyedük a fővárosban is dolgozott már.

A háztartásbeliek alkotják azt a csoportot, amelynek tagjai részéről szinte teljesen egyezik a közeli munkahely iránti igény (69 százalék) és a tényleges, ám sikertelen próbálkozás ténye (71 százalék). Úgy véljük azonban, hogy *ez a csoport képzetlensége, életkora, továbbá a megszokás* (ide értve a gyerekeknevelést, idősek gondozását, kistermelést is) *miatt valójában immobil*, nem változtat státusán. Erre utal azoknak a magas aránya (46 százalék), akik immár 5 vagy több éve háztartásbeliek, s azóta sem sikerült munkahelyet találniuk. Egy részük anyagilag sincs különösebben rászorulva arra, hogy dolgozni járjon, bár az otthoni bedolgozást – részben a nyugdíj, részben a kereset miatt – közülük minden hatodik szívesen vállalna.

A *leszázálekolt nők* csekély arányt képviselnek, ők a *legidősebbek*, képzettségük szintje alacsony: egyharmaduk a nyolc általánost sem végezte el. Egészségi állapotuktól függően ítéhető meg munkavállalási szándékuk, általánoságban alig felük jelezte, hogy szívesen dolgozna egy közeli munkahelyen. Mintegy 14 százalékuk otthoni bedolgozást vállalna.

A *bedolgozók* csoportjában (23 százalék) azok a háztartásbeliek, leszázalékoltak, gyes-en, gyed-en lévők kerültek, akik a vizsgálat időpontjában ilyen tevékenységet folytattak. Átlagéletkoruk 36 év, 63 százalékuk már több mint hat éve végzi ezt a munkát. Említést érdemel, hogy a bedolgozók 20 százaléka szakmunkás, 74 százaléka befejezett általános iskolával rendelkezik, s mindössze 1 százalék járt nyolcnál kevesebb osztályt. (A fennmaradó hányad középfokú végzettségű.)

A bedolgozóknak 47 százaléka cserélné fel jelenlegi státusát, s vállalna teljes elfoglaltságot egy közeli munkahelyen. E feltehetően „életformává” vált tevékenység reprezentánsai *nemigen próbálkoztak* azzal, *hogy a környéken munkát találjanak*, mindössze 20 százalékuk kísérletezett ilyesmivel.

A *tárgyalt különböző csoportok képviselői szinte kivétel nélkül bátrányosnak, kényszermegoldásnak tekintik az ingázást*, amit jelenlegi hovatartozásuktól

függetlenül korábban többségükben maguk is kipróbáltak. Átlagosan kb. kétharmaduk dolgozna szívesen lakóhelyéhez közel, 22 százalék inkább továbbra is otthon maradna (felük bedolgozást vállalna), és végül 11 százalék nem tudja eldönteni, hogy mitévő legyen.

Egy elképzelt munka, illetve munkahely körvonalazása is szerepelt a kérdőív kérdései között. Összesen 251 értékelhető válasz, vélemény (kívánság) feldolgozása alapján kirűnt, hogy a nők számára létesítendő munkahely, illetve az ott végezhető tevékenységek közül a következők kerültek szóba (az igényeket tekintve a különböző csoportok között nem mutatkozott említésre méltó eltérés): fizikailag könnyű, tiszta munkát (14 százalék), varrás, kötés, kézimunka (26 százalék), összeszerelés (8 százalék), csomagolás (6 százalék), anyagválogatás (2 százalék), gépírás (2 százalék) és egyéb tevékenységek (2 százaléknál kisebb aránnyal), például takarítás, kertészeti, konzervipari, bőrdíszműves munka stb.

Számos észrevétel, javaslat fogalmazta meg, hogy *olyan munka volna megfelelő a nőknek, amely mellett a családi, otthoni tevékenységeket is maradéktalanul el tudnák látni*. Így szükség lenne: egy műszakos munkára 7 vagy 8 órai kezdéssel, továbbá 4–6 órás foglalkoztatásra. Az említettek mellett természetesen az anyagiak is meghatározó szerepet játszanak, „... az alacsony kereseti lehetőség nem vonzó”.

Úgy tűnik, hogy a dél-nógrádi térségben megkérdezett aktív korú, jelenleg munkahelyre nem járó nők közül elsősorban könnyű (ipari) betanított munkára lenne vállalkozó, főleg a nagy többséget kitevő, általános iskolát végzettek részéről. A kvalifikáltabbak (a jelenleg gyes-en, gyed-en lévők) esetleg az újonnan telepített munkahelyeken munkairányító és adminisztratív funkciókat tölthetnének be, vagy az idegenforgalom területén dolgozhatnának.

Az iskolai tanulók pályaválasztási szándékai, ingázással kapcsolatos elképzelései. Az általános iskolás fiatalok magatartása, gondolkodásmódja és törekvései nem függetlenek attól a környezettől, amelyben élnek. Az ifjú nemzedék nem csekély hányada – bizonyítottan – szülei nyomdokába lép, tanul, foglalkozást választ, majd dolgozni kezd, s talán ingázni is fog... Döntően erre a néhány kérdésre kívántunk választ kapni akkor, amikor a dél-nógrádi térség 20 településén az általános iskolák nyolcadikos (azóta végzett) tanulói körében kérdőív segítségével informálódtunk. 301 értékelhető adatlap feldolgozását végeztük el, 144 fiú és 157 lány tanulót.

A kérdés így hangzott: „Mi szeretnél lenni, ha felnősz?” A válaszok a *vágyakat* jelölik, s nem bizonyos, hogy az elképzelések minden gyerek esetében megvalósulnak. Mégis érdekes, hogy – az ebben a korban már pályaválasztási szempontból zömében érett fiatalok – milyen foglalkozási struktúrát „fogalmaznak meg”.

Elkülönítettük a fiúk és a lányok válaszait. Jellemző különbségeket lehet az adatok alapján felfedezni.

A fiúk 86 százaléka fizikai foglalkozást választott, a lányoknál ez az arány csupán 64 százalék. A fiúk csaknem fele ipari fizikai szakmát szeretne tanulni: ezen belül a gép- és motorszerelő (17 százalék), valamint a villamossági szerelő pálya (11 százalék) a legvonzóbb. *Jelentős arányt képviselnek azonban azok is, akik – zömében a divatos, jól fizető – építőipari foglalkozások iránt éreznek elhivatottságot* (24 százalék) és kőművesek, ácsok, víz-, gázszerelők, burkolók, festő és mázoló szakmunkások szeretnének lenni. A harmadik „legna-

gyobb" foglalkozási csoport a kereskedelmi és vendéglátóipari szakmáké. E három „fő” irány teszi ki a vágyak 80 százalékát! *Szellemi foglalkozású (értelmiségi?) csupán minden tizedik fiú szeretne lenni.*

Nem így a lányok! *Mintegy 30 százalék választott a szellemi foglalkozások köréből,* igaz, közülük minden harmadik irodába vágyik. A lányok fizikai szakmák iránti vonzódásában a *kereskedelmi és vendéglátóipari* foglalkozások a legcértelesebbek (23 százalék), de az ipariak között a varrónő, szabász, bődíszműves mesterségek is figyelemreméltó presztízst vívtak ki maguknak.

A legközelebbi év(ek)re vonatkozó elképzelések szerint a fiúk 3 százaléka nem tanul tovább, dolgozni megy; 1 százalék otthon marad egy ideig. Ez összesen 4 százalék. A lányok közül egyelőre többen terveznek így: 7 és 3, összesen 10 százalék.

A fiúk 71 százalék (a lányok 47 százaléka) úgy képzei, hogy szakmunkásképző iskolában tanul tovább. Szakközépiskolába igyekszik 19 és 35 százalék, gimnáziumba pedig 6 és 8 százalék. *A középiskolába (szakközépbe, gimnáziumba) igyekvők között több mint másfélszer annyi a lány, mint a fiú (43 és 25 százalék). A tendencia tehát egyértelmű: a fiúk mielőbb szakmát kívánnak szerezni, majd munkába állni és jól keresni. Hol?*

58 százalékuk lehetőleg a lakóhelyén vagy annak közelében, 10 százalék vállalná az ingázást, 33 százalék nem tudja még. A lányok még jobban kötődnek: 70 százalék közeli munkahelyről álmodik, 10 százalék ingázna (mint a fiúk!), és csupán 20 százalékuk bizonytalan.

A megkérdezett 14 évesek mintegy 30–40 százalékától (beleértve a bizonytalanokokat is) tehát nem „idegen” az ingázás gondolata, mint lehetőséget nem vetik el határozottan.

Vizsgálatunk során kérdőív segítségével 36 fő dél-nógrádi lakhelyen élő végzős *szakmunkástanulót* is megkérdeztünk arról, hogy mi a szándéka az iskola elvégzése után, illetve hogy hol szeretne dolgozni: vállalná-e az ingázást? A 22 fiú és 14 lány (különböző szakmunkásképző iskolák azóta végzett tanulói) a következő válaszokat adta:

	fiúk %	lányok %
Dolgozni fog	64	43
Továbbtanul	9	43
Nem tudja	27	14
	100	100
Lehetőleg közelben szeretne dolgozni	46	93
Vállalja az ingázást	27	—
Nem tudja	27	7
	100	100

A különbség a fiúk és a lányok válaszai között ismét jellemző: *a lányok számottevő hányada továbbtanulási terveket forgat a fejében, s nem szeretne ingázni.* A 14 éves lányok válaszaihoz képest a 17 éves végzős *szakmunkástanulók véleménye egyértelműen elutasító az ingázással szemben.*

A fiúk esetében más a tendencia. Úgy tűnik, hogy *az életkorral növekszik az ingázást vállalók aránya.*

A dél-nógrádi térségben élő, s megkérdezett fiatalok tudatában, jövőre vonatkozó elképzeléseiben mindazon gazdasági-társadalmi viszonyok tükröződnek, amelyek az idősebb nemzedék (így szüleik) magatartásában, törekvéseiben is hatnak.

A népi értelmiség útjairól

Beszélgetés Kristó Nagy Istvánnal

Kristó Nagy Istvánt, a Magvető Könyvkiadó főszerkesztőjét mondják irodalomtörténésznek, kritikusnak, hivatásos irodalmárnak, népfront-funkcionáriusnak, lakása ajtaján viszont zománcozott tábla hirdeti: GYÓGYSZERÉSZ. Am ha pontos akarok lenni, azzal jellemzem élet-útját is megszabó személyiségét: jelen levő. Kamaszkorától részese az irodalmi-politikai folyamatoknak, cképp tehát ma már: *tamí*.

– *Már gimnazistaként és egyetemistaként vonzott az irodalom, a politika. Mégis gyógyszerészként vonultál be 1943-ban a kecskeméti laktanyába!*

– Az irodalom mindig érdekelt, a kelletténél jobban is, amit azért mondok, mert a két világháború között az egész magyar kultúra, sőt a népképviselő is túlságosan irodalmizálódott, minthogy a politika nem tudott szabadon kibontakozni. Tehát a '30-as években az akkori fiatalság az irodalomtól kapott indíttatásokat. Előbb Ady, Móricz, Szabó Dezső, majd a másik generációból Németh László és Kodolányi János műveiből. Természetesen érzékeltük a Fėja Géza, Kodolányi János, Sinka István, Tamási Áron, Veres Péter magyarságfelfogásának történelmi-politikai súlyát is. Illyés *Magyarok* című könyve pedig valósággal kinyilatkoztatás számba ment! Ezek az áramlatok egymásba kapcsolódtak. A *Válasz*, a *Tamí* (aminck teljes sorozatát Tóth Lászlótól vettem meg Kecskeméten pár pengőért, mert ott heverték nála jóformán eladhatatlanul), továbbá a népi jobbszárny folyóirata, a *Magyar Élet*, *Magyar Út*, s ezeknek a még jobbaldalibb kecskeméti kisöccse, a *Hajnalodik* című folyóirat eljutott azokhoz a fiatalokhoz, akik tájékozódni próbáltak. A ma már viszonylag jól elkülöníthető irányzatok persze akkor együtt, egyszerre hatottak ránk. A fenti névsor ugyanis még igencsak hiányos, hiszen a felsorolt népi írók híveire kezdettől hatással voltak a falukutató szociológusok, szociográfusok, az általuk képviselt szakszerű népismeret, amit legfőképp az alföldi paraszti reformatizmus, liberalizmus jellemezett. De hatással volt ránk a Szeckfű Gyula-féle tudományosság is, ami pedig katolikus volt, és hiába rohant ki ellene Szabó Dezső, mert például én magamban Szeckfűt éppúgy el tudtam abban az időben is fogadni, mint akár Németh Lászlót. És hatott ránk Karácsony Sándor is.

– *Kiket ismertél meg közülük személyesen még azelőtt, hogy bevonultál volna Kecskemétre?*

– Először Erdei Ferencet ismertem meg 1938-ban. Utána Veres Pétert, Németh Lászlót, Karácsony Sándort, Erdélyi Józsefet, Gulyás Pált, Sinka Istvánt, Kodolányi Jánost, Somogyi Imrét, Tamási Áront, Szabó Pált, Illés Endrét, Darvas Józsefet, s kapcsolatomban velük halálukig tartott. Sőt tovább, hiszen most rendeztem sajtó alá Veres Péter kiadatlan naplóját. Ismertem a *Tamí* kiadóját, Tóth Lászlót is. E kapcsolatok létrejöttében szerepet játszott indukciósan a vásárhelyi gimnáziumban tanárom volt Tálasi István (a

későbbi akadémikus néprajztudós), de nem kevésbé hatott a szegedi egyetemen Bálint Sándorral, Ortutay Gyulával, s az idősebb professzorokkal: Kerényi Károllyal, Sík Sándorral, Szent-Györgyi Alberttel való megismerkedésem. Az ő hatásuk, párosulva a Németh Lászlóéval, megakadályozta, hogy beleragadjanak valami alföldi népiességbe, provincializmusba, ami ebben az időben az én nemzedékemet tekintve reális veszély volt. Ők az európaiságot éppúgy képviselték, mint a magyarság eredendő értékeit. Ezért is olvastam szívesen Cs. Szabó László, Szerb Antal könyveit és a modern európai irodalmat.

– *Pedig igen nagy volt a különbség Európa és a félfeudális, „neobarokk” Magyarország között!*

– Igen, de épp ezt akarta az ember magában megszüntetni. Erre ösztökéltek furcsamód olyan hatások is, mint a cserkészeté, ami áttételesen az angol polgári liberalizmust közvetítette az ifjakhoz, Hódmezővásárhelyen éppenséggel annak eredeti protestáns változatát. Mindebből talán kiviláglik, hogy amikor magamról beszélek, a magyar népi értelmiség jórészenek tipikus fejlődési folyamatát tárom a mai olvasó elé. Szeretném érzékeltetni, hogy a népiség korántsem jelentett valamiféle romantikus, befelé forduló elzártságot, s hogy ezt a népiséget a protestantizmus éppúgy színezte, mint a radikalizmus és a szocializmus gondolata. Manapság sokan állítják, hogy ők „már akkor” szocialisták voltak. Én mindenféle rokonszenveim ellenére jóval a felzabálás után lettem csak az, s ezt tartom tipikusnak. Amikor bevonultam Kecskemétre, más fiatalokkal együtt én is sokrétűen tájékozott voltam, de egyetlen irányzathoz se tudatosan elköteleztem.

– *Akkor már folyt a háború. . .*

– Voltál katona?

– *Voltam.*

– Akkor érted. 1944 januárjában a tiszti iskolán már tanították a T 34-csek adatait: annak tornya egyetlen, 15 centiméter vastag acéltömbből készült, és 15 centiméteres ágyú volt benne. Bárki kiszámíthatta, mi lesz abból, ha szembekerülünk. Úgyhogy elhatároztam, ha megint behívnak, inkább katonaszökevény leszek. Később találkoztam a frontra kivitt századomból egy emberrel. Elmondta, hogy tíz perc alatt rajta kívül mindenki odaveszett. A kecskeméti parasztság legjava fiataljai! Gondolhatod, milyen iszonyatos hálál várta őket: ott sütek meg azokban az égő koporsókban!

– *Mikor ismerted fel, hogy a náci Németország veszít?*

– Nem könnyű kijelentem, de már 1939-ben!

– *Mindenki más ezt tenné, felteszem én is a kérdést: mivel tudod ezt bizonyítani?*

– Akkori leveleimmel, de méginkább a kor, s benne a magam, s hozzám hasonló nagyon összetett helyzetének ismertetésével. A mából nézve úgy fest a kor: volt egy dühös, népi-paraszti radikalizmus, amely Veres Péter és az agrárszocializmus hatására akár a fegyveres harctól sem riad vissza, és volt egy polgári radikalizmus, amely az előzőhöz hasonlóan határozottan antináci, ám nincs ereje a polgári fejlődést átugorva rögvest szocializmusra törni. Én egyiket se vallottam, kétségeim voltak. A gyógyszerészetnek köszönhetően a természettudományos képzettség minden tekintetben eleve a realizmus felé terelt: ezt sem, azt sem tartottam Magyarországon egyértelműen kivihetőnek. Viszont a gyógyszerészetten keresztül elsajátított közegészségügyi szemlélet lehetővé tette számomra a hazai szociális problémák megértését. Világnézetemre

a népiség, európaiság, természettudományosság egységesen hatott, emiatt sokfelé vonzódtam a népi irányzatok közül, de nem volt kétséges előttem, hogy Magyarországon a szociális megújulás elkerülhetetlen. Ez, valamint a náci-német törekvések lelepleződése arra indított, hogy 1938-ban ügyvéd nagyapám tizenvalahány hold földjének árát megörökölve – ami akkor nagy pénz volt! – a népi jobboldal egyik kiadója, a Turul Kft. tőkéstársaként azt az utolsó fillérig „elverjem”. E kiadó segítségével (melynek a Turul Szövetséghez kevés köze volt, annak csak a nevét vette fel) igen sok magyar író könyvének megjelenése nem kis mértékben az én pénzemen valósult meg a negyvenes években. Még negyvenöt után is, minthogy akkor voltaképpen ugyanaz a cég a Misztótfalusi Szövetkezetté alakult át. Mások pénze, földje is elúszott ott, de hát nem bántuk, hiszen úgyis elvették volna. . .

– *S ezt tudtátok már a negyvenes évek elején?*

– Sejtettük.

– *Milyen könyvekké vált a pénzed?*

– No várj, hadd böngésszem a neveket a könyvespolcomon. . . Így jelent meg Németh László és Kodolányi János több tanulmánykötete, Szabó Pál számos regénye, köztük a *Lakodalom*, *keresztelő*, *bölcső*, Erdélyi József néhány könyve, Jankovich Ferenc irodalomtörténete, Györfly István hatalmas néprajzi sorozata, Szücs Sándor néprajzi munkája, s bármily skandalum – még téged is meg fog lepni! – Pudovkin *Filmesztétikája*! Mi adtuk ki Gombos Gyula tanulmánykötetét. . . A felszabadulás után Veres Péter, Kovács Imre nem egy könyvét és természetesen továbbra is Németh Lászlót. No és kiadtuk Kormos István első verseskötetét, Hamvas Béla művészeti tanulmányát, a Lengyel Balázs szerkesztette *Új Hold* több számát, és még számos művet. A felsoroltak mutatják, hogy ez a népi kiadó sem volt túlságosan zárt, netán elfogult. Természetesen mindez nem annyira az én érdemem volt, hanem mindenkéltől Hartványi Istváné, Sziígyártó Lászlóé, Gombos Gyuláé és később Szij Rezsőé. Ők voltak a kiadó vezetői, de nem kis mértékben érvényesült a Kodolányi és Vatai László ideológiai befolyása is. Ők azonban nem foglalkoztak magával a kiadással, csak a hatásuk érződött. Ma már lehet és kell is erről szólni, noha a Misztótfalusi emberei általában hallgatnak arról, hogy a Misztótfalusi a Turul Kft-től származik, mert kompromittálónak érzik. Pedig nincs mit szégyellni a bonyolult helyzet kicsikarta formális és igazi megalkulások, taktika és ravaszkodás miatt.

– *Katonáskodásod előtt és után egyaránt kapcsolatban álltál a kiadóval?*

– Igen, s ez azért fontos, mert egyebek mellett ez is közrejátszott kecskeméti kapcsolataim alakulásában, de a katonaidőmben hozott döntésem meghozatalában is. Kecskemétre a gazdasági fellendülés hatására beszivárgott a városba némi liberális polgári levegő, ami Tóth László nevével jellemezhető, és megjelent a népi jobboldal képviselőjében Kiss Barnabás *Hajnalodik* című folyóirata, amelyben, mint említettem volt, fiatalemberként többször írtam. Mai szemmel nézve nem éppen helyeslendő cikket is, amit azért említek, hogy lásd: a *Hajnalodikot* nem azért hoztam szóba, mert mentetetni kívánom, hanem hogy felhívjam a figyelmet arra, ideje lenne ennek a folyóiratnak (mint általában a népi jobboldal folyóiratainak) történetét is feldolgozni: kritikával, objektíven. Nem feledve az értékelésnél, hogy Kecskemétnek azért az ellenforradalmi hagyományai is megmaradtak. . . A *Hajnalodik* elemzése persze nem lesz könnyű feladat, hiszen például írtam bele egy cikket a magyar ifjúság egészének világnézetéről, jobboldali hangoltsággal, pedig akkor már én

is benne voltam egy illegális németellenes szervezkedésben, s a cikket figyelemelterelésül publikáltam.

– *Milyen akció volt ez?*

– Az úgynevezett „Diákegység mozgalom”-nak volt az akciója, amit még Szegeden Szent-Györgyi Albert kezdeményezett, de amiből a jobboldali egyetemi ifjúsági szervezetek bevonásával országos mozgalom lett. Ennek célja pedig az volt, hogy ezeket a szervezeteket, köztük a Turul Szövetség belső ellenzékét a „Diákegység mozgalom” viszonylag demokratikus és liberális szemléletével balra vigyük. Kiss Sándor és Vitányi Iván erről érdekes, nagy munkát adott közre, nem részletezem... A mozgalom egyik sarokköve a Szegedi Egyetemi Ifjúsági, a másik a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége volt. Kétségtelen, hogy az egész magyar egyetemi és főiskolai ifjúság megcsontosodott fasiszta vagy fasisztoid szervezeteit bizonyos mértékig kibillentettük addigi szilárdságukból. A fiatalok nem mind lettek baloldaliak, de például a Turul ellenzékéből nőtt ki a Bolyai népi kollégium, és a Turulon belül létrejött kis baloldali csoport visszahatott a Turulla. A népi kollégisták aztán kiléptek a Turulból, létrehozták a Györffy kollégiumot, amely azután hatott az egész magyar egyetemi ifjúságra, a legkülönbeknél egészen a fegyveres ellenállásig. A dolgok tehát összefüggnek!

– *Negyvenháromban hívtak be a nebézpáncélosokhoz. Elmondtad, mit láttál ott „alulnézetből”. Előtte viszont „felülnézetből” igencsak széles országos áttekintést szerezhettél, hiszen a miniszterelnökségen dolgoztál. . .*

– No nem a miniszterelnökségen, hanem az arról levált Gazdaságpolitikai Szolgálatnál. 1942 őszétől. De bármily képtelenségnek hangzik, ott is főként irodalmi dolgokkal foglalkoztam: például a lillafüredi írótalálkozó hozzászólásait rendeztem sajtó alá. Ez a kiadvány azonban sosem jelent meg. Teljes anyaga ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban van... És a „Hasznos Könyvtár” című nagy példányszámú, népszerű füzetsorozatot szerkesztettem még ott.

– *Arról már másutt szóltál, hogy vásárhelyi középiskolásként (a népi jog későbbi kutatójával, Tárkány Szűcs Ernővel, s más diák társaiddal együtt) 1938 tavaszán megalakítottátok a Márciusi Front diáksejtjét. . . Most elmondtad egy ifjú értelmiségi politikai fejlődésének folyamatát, illetve e folyamat sok részletét, a hatásokat, amik befolyásolták szemléleted. A kecskeméti katonáskodás „eredményeképp” aztán katonaszökevény lettél. Ez az időszak hogy telt?*

– Jól is, rosszul is. Voltak okmányaim, de végül épp emiatt buktam le. Elkaptak, a táskámban egész csomó kitéltetlen vezérkari okmányt találtak. A Margit körüti katonai börtönbe vittek. Egy hónapot töltöttem ott, s a szó legszorosabb értelmében: még sötétebb helyeken. Volt, akit mellőlem vittek el, hogy kivégezzék... Szerencsémre aztán már olyan zűrzavar volt, hogy megszökhettem.

– *A felszabadulást valósággal eufórikusan élte meg nemzedéked. Te?*

– A Margit körút után képzelted! A Misztótfalusinál végzett munkám mellett a Független Kisgazdapárt ifjúsági szervezetében, a Független Ifjúságban dolgoztam Barcs Sándor, Bognár József, Ortutay Gyula, Pesta László csoportjához kapcsolódva. (Mindig együtt tevékenykedünk, élők, a Hazafias Népfrontban, amelynek egyik művelődéspolitikai vezetője vagyok). Aztán váltottak az idők, megint jól jött a gyógyszerészet, 1957-ig pesti patikusként kerestem a kenyeremet.

– *Ekkor sem szakadt meg azonban kapcsolatod az irodalommal!*

– 1947-ben Németh László legidősebb lánya, Magda, még egyetemistaként,

kezdeményezte, hozzunk létre irodalmi kört. Baráti kör volt ez elcinte inkább, mint irodalmi. . . Németh Magda, Stetka Éva, Ordas Iván, Tóth Tas, Tornai József, Zombori Éva alkotta a magot. Később a Belvárosi kávéházban, majd a Metropolisban a '60-as évek végéig rendszeresen sokkal nagyobb körben találkozó csoportot alakítottunk ki: Ágh István, Csoóri Sándor, Forgács Péter és felesége Török Eszter (orvosházaspár), Gyurkó László, Hernádi Gyula, Horgas Béla, Jancsó Miklós, Konrád György, Kovács Ferenc fotóművész, a Lcvendel család, Marsall László, Mészáros László, Orbán Ottó, Orosz János, Parancs János, Perhács László, Sík Csaba, Sükösd Mihály. . . Bizonyára többeket kifelejtettem a sorból. Ez a társaság szoros kapcsolatban állt Fodor Andrással és körével is. Gyakran megfordult köztünk Nagy László. Lehet, hogy ennek a Belvárosi Körnek egyik kezdeményezője voltam, de semmi esetre sem hangadója. Viszont 1959-től legtöbbször sokat segíthettem a Magvető Könyvkiadó lektoraként. Ugyanakkor festő barátaim révén már az '50-es évek elejétől szoros kapcsolatban álltam Kassák Lajossal és körével, s persze nem szakadt meg soha a kapcsolatom az idősebb népi írókkal, Erdélyi Józseffel, Kodolányival, Némethtel, Sinkával, Veres Péterrel. Mondhatni én harcoltam ki és szerkesztettem az első felszabadulás utáni Sinka-kötetet, az első Németh László-tanulmánykötetet, több Kodolányi-művet és szerkesztettem a szintén nehezen megjelenethető Erdélyi- és Veres Péter-köteteket. Mert még a '60-as évek elején is napról napra meg kellett küzdenünk a dogmatizmussal a Magvetőn belül is. A „pallosjog” nem csak a népi írókat sújtotta. Én szerkesztettem az épp oly kényes Füst Milán-, Kassák-, Krúdy-köteteket is. Mindezek megjelenítése folyvást akadályokba ütközött, és a dogmatikus szemléletet alig is sikerült volna leküzdeni, ha a kiadó igazgatója nem Kardos György lesz (aki igazgatói tevékenysége során maga is fejlődött), és ha az egész magyar művelődéspolitikát vezetője nem Aczél György kezébe kerül. Persze a Magvetőnél sem magam csináltam mindazt, amit felsoroltam. Szemléletemmel nem voltam egyedül. Ugyanúgy gondolkodott már az '50-es években Tóbiás Áron, Szombathelyi Ervin, Nemeskürty István, ők azonban az '50-es évek végére mind alulmaradtak a balos irányzatokkal szemben. Engem épp Nemeskürty „csempészett be” a Magvetőhöz a maga helyére, amikor átment a filmszakmába. Azt meg, hogy végig megmaradhattam a kiadónál, elsősorban Kardos Györgynek, de nem kis mértékben az 1938 óta a KIE-ből ismert (megint bezárul egy kör!) Köpeczi Bélának (egy időben kiadói főigazgatónak) köszönhetem. No és szerepe volt megmaradásomban Nonn Györgynek, a Kossuth Kiadó igazgatóhelyettesének is, aki viszont „megbízhatóságomat” igazolhatta, mint-hogy még a '45 utáni ifjúsági mozgalomból ismert, számon tartotta ellenállási múltamat és tudta, hogy a Kisgazdapárt balszárnyához tartoztam. A Magvetőnél pedig egy-egy ügyben fontos szövetségeseim voltak – s én is nekik – Csanádi Imre, Sík Csaba, aztán Jólész László, Kajetán Endre, Mátyás Ferenc, Rayman Katalin és néha mások is.

- *Fantasztikus tabló. . . Úgy fest előttem, mint az első magyar felelős kormányt bemutató régi nyomatok: mindenki rajta van, aki számított. . .*

- A fentiekből netán olyan kép bontakozhatott ki, hogy teljesen a népi irány mellett köteleztem el magam, bár Füst Milán, Kassák és mások neve talán jelzi, hogy az urbánossággal, az Európával való szellemi kapcsolatomból sosem szakadt meg. Hadd tegyen hozzá mindehhez, hogy a Magvetőnél a fő tevékenységem éppen a „Világkönyvtár”-sorozat szerkesztése volt. Ez az, amit Nemeskürtytől vettem át. Persze, ezt sem magam csináltam, döntő szerepe volt ben-

ne Rayman Katalinnak, aki később a Magvetőtől került át a Nagyvilághoz. A „Világkönyvtár” első száz köteténél különb sorozat, máig is állítom, nem született sehol a világon. De a balos bizalmatlanságra jellemző, hogy noha az én fő érdeklődésem és ismereteim elsősorban az angol és német nyelvű irodalmakra irányultak, mégis nekem (aki egy szót sem tudok franciául) kellett szerkesztenem az első Beauvoir-kötetet (1961.) és Camus *Pestis*-ét (1962.). Mert más lektor ezt egyszerűen nem vállalta, vagy nem vállalhatta.

- *Fordítottál is...*

- Angolból, németből fordítottam, de a nyugati irodalmak mellett legalább olyan fontosnak tartottam a szomszéd népek irodalmát, s módomban állt tenni egyet, s mást a szocialista irodalom elvi-eszmei képviselőjében is: én szerkesztettem Pogány József idevágó tanulmányainak kötetét éppúgy, mint a fiatal Illés Lászlóét.

- *Kiket fordítottál?*

- Például Kafka *Amerika*-ját, amit fő műnek tartok. Aztán Bruno Apitz, Albert Maltz, Herbert Read egy-egy könyvét... És másokat is.

- *S most?*

- Nem fordítok! Read *Arp*-könyve volt az utolsó fordításom. Öt, tiz, netán húsz forintos órabérért egyszerűen nem kifizetődő. Vagy olyat fordítok, ami szívügyem, az viszont nehéz munka, vagy nem csinálom. Alantas művek fordítására, amik „haladósabbak”, s így valamivel kifizetődőbbek, sosem vállalkoztam.

- *Egy bakugrással hadd szökjek át a világirodalomtól a „vidéki” irodalomra, helyesebben a vidék irodalmára. Mi a véleményed a vidék irodalmának helyzetéről?*

- Az, hogy „vidéki irodalom”: fából vaskarika! Egy Faulkner, vagy más, nem is értené, mit fed. Ez amolyan „fővárosi provincializmus”... Az, hogy vidéken él és kiadót kap az irodalom, létszükséglet kellene legyen nálunk is. Dehát a vidéki könyvkiadás például most is csak szerveződik...

- *Vajon, miért?*

- Nem anyagi okokból, nem is a szellemi erők hiánya miatt. Inkább talán azért, mert a vidéki centrumoknak nincs eléggé szerves kapcsolatuk a tájjal. Hogy egy olyan példát mondjak, amit ismerek: Szegednek Hódmezővásárhellyel. A vásárhelyi Kárász József messzebb van Szegedtől, mint Budapesttől!

- *A magyar irodalmárok közül neked van az egyik legnagyobb kincsesládád, dugig publikálatlan levelekkel, kéziratokkal, dokumentumokkal az elmúlt fél évszázad megannyi írójától, költőjétől, sőt, tudósától. Nem gondolod, hogy előkerülhetnek, napvilágot láthatnak immár ezek az anyagok?*

- Néhányat publikáltam közülük az elmúlt években, s több más, birtokomban levő dokumentumot is örömmel átadnék a nyilvánosságnak. Például a lil-lafüredi írótalálkozó már említett, eddig meg nem jelent anyagát, de más kortörténeti, irodalomtörténeti érdekességet is. Sajnos, úgy tapasztalom, egyelőre, eléggé érthetetlen óvatosságból, óztkodnak a folyóiratok ezek közlésétől. Rajtam mindenesetre nem múlik.

- *Egy magyar irodalmár fél évszázados útjáról szólni, azt jelenti: itt tartunk. Utógenerációitoknak mindenesetre sokat jelent a ti megszólalástok – az alaposabb tájékozódást az eltűnt időben. Befejezésül abban a reményben köszönöm meg az interjút, hogy kinyitott kincsesládába bekkukkanthatnak majd az olvasók is!*

GULAY ISTVÁN

A Cifra nyomorúság népszemlélete

Amikor Szabó Pál a *Kelet Népe* 1938 januári számában hírt ad arról, hogy a *Néma forradalmat* elkobozták, s a könyv a *Vibarsarok* sorsára jutott, a népi írókat maga köré tömörítő *Válasz* helyzete is ingataggyá vált. Ez a sajtóorgánium megalapítása pillanatában a társadalom mélyéről indult fiatal tehetségek jelentkezésének adott teret. E lap hasábjain tájékozódhatott az olvasó a *Puszták népe* világáról, s ugyancsak itt olvashattak részleteket – a *Puszták népe* közlésével egy időben – *Veres Péter* híres szociográfiájából, *Az Alföld parasztságából* is. Az 1936. évfolyam nagy eseménye *Kovács Imre* Néma forradalmának közlése volt, s a *Válasz* októberi számában bukkan fel *Kodolányi* tollából *A tardi helyzet* más lapok kritikáit is ismertető méltatása. Ez utóbbi könyv írója – *Szabó Zoltán* – 24 éves ekkor mindössze, de nevét a falukutató-mozgalom szolgálatába állított folyóirat, a *Fiatal Magyarság* révén ekkor már ismertette.

Ennek a nemzedéknek – Szabó Zoltán 1912-ben született – a magyarságról kialakított képét, paraszt- és faluszemléletét még *Szabó Dezső* határozta meg. *Az Elsodort falu* írója vette védelmébe úgy a parasztot, hogy minden lehetséges társadalmi fejlődést ennek az osztálynak a sorsából kiindulva magyarázotta. Azzal, hogy Szabó Dezső a magyarságot a paraszttal azonosította, s helyzetének alakulását a globális társadalmi fejlődés egyedüli zálogának tekintette, kétségtelenül a parasztkérdésre irányította a figyelmet, de a parasztság életének tárgyilagos megközelítéséhez nem segített hozzá.

Szabó Dezsőnek az akkori ifjúság nép- és történelemszemléletére kifejtet hatását találóan összegzi az 1943-as szárszói konferencia egyik felszólalója. „*Szabó Dezső munkásságával* – idézzük *Kardos Lászlónak*, a Gvörffy-kollégium igazgatójának hozzászólásából – *új elem került az ifjúság gondolkodásába: a paraszti probléma, persze olyan sajtatos módon – ahogy éppen kialakulhatott –, romantikusan. Ez a szemlélet úgy képzelte a parasztságot, mint valami kizárólagos és hatalmas rezervoárját az ősi magyarságnak, és mintha rajta kívül nem lett volna más magyarság. De magának a paraszti néposztálynak reális körvonalai elmosódtak abban a hatalmas fogalmazásáradatban, ami előbb és inkább volt kultúra, művészet, mint gazdasági-társadalmi kérdés.*”

Szabó Zoltán is ezt a szemléletet kapja örökül, s nyomni jelen vanak munkáiban. Két nagy szociográfiája közül elsősorban *A tardi helyzetben*, de az 1938-ban napvilágot látott *Cifra nyomorúság* fejezetein is érezhetőek ennek a romantikus-konzervatív szemléletnek az elemei.

Mindkét műben a parasztközösség védelmét tekintette feladatának, s minden társadalmi változást ennek az osztálynak a szemszögéből értékelt.

Kiindulópontja az a zárt faluközösség volt, melyet még nem érintett

a kapitalista társadalom értékeket devalváló veszedelme; annak a zárt organikus világnak a sorsa érdekelte, mely – ahogy *A tardi helyzetben* vall erről – az „élet minden kérdésére tudja a maga illő és különleges jeleletét”. Az átalakulást, az életformaváltást, melyet a korabeli magyar valóság a falu számára szükségszerűen írt elő, nem tartotta biztató folyamatomnak; a hagyományos faluközösség felbomlását látta a munkacré-elvándorlásban, s *A tardi helyzetben* különösen a parasztságnak a városi munkásság létformájához való közeledését figyelte kételkedve.

Ennek a sötét, elkomorult helyzetrajznak persze megvolt a valóság-alapja. Szabó Zoltán ugyanis a munkásság helyzetét is vigasztalannak látta, s ha az ekkortájt született nagy *Móricz-regényre*, *A boldog emberre*, Jóó György nagyvárosi viszontagságaira gondolunk, meg is volt az oka a félclemre. Úgy látta, hogy kilátástalan sorsot hagy maga mögött a tardi paraszt, mikor átlépi faluja határát, de ugyanilyen kilátástalan sorssal találkozik a városokban is. A politikát teszi felelőssé a magyar falu süllyedéséért, azt a politikát, mely nem képes életben tartani a paraszti közösséget, holott (ezt már a *Cifra nyomorúságban* írja): „*A paraszt mindennek magja és országának gyökere.*” A politikának a falu életlehetőségét kell biztosítani – sugallja a könyv utolsó fejezete, mert a paraszti életformájából menekülő egyén többnyire zárt ajtókra lel a társadalom más osztályainál is.

Súlyos, komor diagnózissal zárul *A tardi helyzet*, s a vasárnap pompázatos népviseletbe öltözött, hétköznapi napi 16 órát robotoló bujái lány mintha csak ezt a keserű konklúziót mélyítené el a *Cifra nyomorúság* első oldalain: baj van a faluval, a még meglévő külsőségek mögött hatalmas értékek mennek veszendőbe.

Szabó Zoltán parasztsorsszemléletének megértéséhez közelebb jutunk, ha az ugyancsak 1938-ban megjelent *Erdei Ferenc*-könyvvel, a *Parasztok*kal vetjük össze. Ez a sodró lendületű, szociológiai-szociográfiai szempontokat érvényesítő mű szintén foglalkozik a megkerülhetetlen kérdéssel: mi lesz az életformájából emigrálni kényszerülő parasztság sorsa a jövőben? Szabó Zoltán igazát erősíti Erdei, amikor azt írja: „... *arra csak a legritkább esetben számíthatnak, hogy fenntartás nélkül befogadást nyernek* (ti. a parasztok.) *Annál gyakoribb az az eset, hogy se kint, se bent nem állanak és két világ közt függve nem lelik helyüket. Abhoz sok paraszterbet burcolnak magukkal, hogy tökéletesen tudnának használni, abhoz pedig keveset, hogy maguk alakítsák át az idegen világot.*” De Erdei rögtön hozzáfűzi mindehhez: „*Vágyakban és törekvésekben mindenütt... valóságosan is a szocialista társadalom kínálja a maga világot megoldásul a parasztkérdésekre. A parasztok türelmetlenebbjei és a földtelenek különösen kapnak ennek az új világnak az ígérését, annál is inkább, mert parasztsorsuk legbitelesebb magyarázatát a szocialista világ-szemlélet adja.*”

Szabó Zoltán keveset nyilatkozott magáról: gondolkodásának irányáról művei beszélnek. Annyi bizonyos: a népi íróknak ahhoz a csoportjához tartozott, akik meg nem szűnő érdeklődéssel és aggodalommal kísérték népük sorsának alakulását, de akiknek látószögén kívül esett annak a társadalomnak a megvalósulási lehetőségére, ahol az alsóbb néposztályoké lett volna a vezető szerep.

Azt kell mondanunk, hogy történelmünk alakulása a későbbiekben

éppúgy igazolta Erdei bizakodó álláspontját, mint Szabó Zoltán szorongását a parasztjövő fejlődését illetően. Jelképi jelentőségű az a tény, hogy pontosan tíz évvel a *Cifra nyomorúság* megjelenése után, 1948-ban, Veres Péter tollal ragad és megírja a *Parasztjövendőt*. A sorstársai mindenkori helyzetéért aggódó író legmélyesebb gesztusa ez a könyv. Tette ezt akkor, mikor ugyanennek az évnek nyarán *Rákosi Mátyás* Kecskeméti meghirdeti a kommunista párt parasztprogramját. Veres Péter, aki mindig, mindenkor társadalmi összefüggéseiben vizsgálta a magyar valóságot, aki *A tardi helyzetben* az ábrázolni kívánt jelenség egyoldalú megközelítését nehezményezte, ebben a művében, a *Parasztjövendőben*, a paraszti életmódról ír hasonlóképpen. A paraszti közösség, s benne a régi hagyományos rendszeren alapuló életmód fennmaradását szerette volna Veres ekkor, 1948-ban a jövőben is biztosítva látni, persze mindezt a korábbi szűk életfeltételek megváltoztatása mellett. Anakronizmus volt ez? Igen, az életmód kérdését nem lehet a mindig változó termelési viszonytól leválasztani; nem lehet különvált parasztvilágról beszélni ott, ahol az egész társadalom újjászervezéséről van szó. De anakronizmusában is figyelmeztető volt ez a Veres Péter-könyv. Mintha csak előre látta volna a jeleket: a Rákosi-féle parasztpolitika későbbi káros kihatásait; a parasztkérdés bonyolultságára, a parasztmentalitás megismerésére helyezte a hangsúlyt, melyet minden társadalomépítésnek figyelembe kell vennie. Arról akart írni, amire Erdei is célzott a könyvében, „... , *hogy lehet parasztemberekkel országot építeni, ... , hogy lehet paraszt elvekkel nem parasztéletet is berendezni, ... , hogy az az emberfajta, amely épségben kibírta a sötétben lappangás századait, képes arra is, hogy romlatlan ösztönrel építsen akkor is, ha napvilágra kerül.*” Nem rajta és a népi írókon múlt, hogy a józan, okos tanácsok akkor figyelmen kívül maradtak.

Szabó Zoltán is bízott a parasztban, s tagadta a parasztsorsot abban a formájában, ahogy Erdei is tagadta, de amíg Erdei módot és utat látott a méltánytalan helyzetből való kilábalásra, Szabó társadalomszemléletében a paraszt lehetőségek nélkül él történelem alatti világában.

Szorongásának alapoka abban gyökerezett, hogy a *Cifra nyomorúság* földrajzi területén, tehát a Cserhát, Mátra, Bükk vidékén „az iparosodás nem a parasztságból formált egy másik réteget, hanem a parasztság mellé hozott egy másik réteget.” S, ha van is átjárás a paraszti életformából a munkáslétbe, az is csak az életnivó alsóbb szintjére érvényes. A paraszt leginkább a barakki proletárság irányába vághat ösvényt magának a bányavidékeken, ott van kereslet munkaerejére, de az életformájában polgárosultabb munkásság zárt világába már nem nyer bebocsátást. A salgótarjáni szénmedence summásmunkája a bánya, mely lehetőségként se többet, se kevesebbet nem ad, mint az ország más vidékein az időszakos mezőgazdasági munka. Sorsuk a zsellérek életformájához teszi őket hasonlóvá.

A *Cifra nyomorúság* – ezt a korabeli kritikák is kiemelték – abban különbözött a kor más, szociográfiai műveitől, hogy a parasztság sorsa mellett szólt a munkásság helyzetéről is. A valóság megközelítésének módjában, a különféle szociográfiai szempontok alkalmazásában a legtöbb újat ezen a téren hozta. Jó példa erre Salgótarján bemutatása. A város a „vidéken székelő magyar kapitalizmus” egyik – sajátosan egyedi kontúrokkal rendelkező – megjelenési formájaként jelentkezik az ő elemzésé-

ben. A magyarországi kapitalizmus történetiségében, kialakulásának stációiban, folyamatjellegében érdekli a szerzőt, s e folyamatjelleg felől elemzi és értékeli a konkrét képet. Ezért írja, írhatja azt, hogy a három salgótarjáni városkép (bányavállalat, palackgyár, rimamurányi acélgyár) „nemcsak a város három arcát, hanem a magyarországi kapitalizmus három korszakát is mutatja.” Meghökkenően újszerű kitételei, mint a következő példa is: „*az üveggyári és Hirsch-gyári kolóniák a mai átlagkapitalista gondolkodásmódot fejezik ki városrész formában*”, megközelítési módjának azt az egyedi vonását ragadják meg, mely az elvont és konkrét dolgok összekapcsolásával kísérel meg minél átfogóbb képet adni a valóságról. Elemző-értékelő módszere hasonlít a *Puszták népében* kipróbált illyési gyakorlathoz: magasból indul, a történetiség, a tárgyismeret régiójából, s aztán lezuhan az egészen apró dolgok, az illusztrációnak szánt példák közelébe.

Új fejezetet nyit a könyvben a vidéki értelmiséggel, a hivatalnokréteggel foglalkozó társadalomrajz. A középosztályról készült itt rötgénfelvétel, mely az országban mindenütt inkább jelentett „társadalmi állást és modort”, mint a fogalom klasszikus értelmében vett osztályt. Ha az alsóbb néptömegekről szólva az osztályokon belüli szűk életlehetőségek megmerevedését találta riasztónak, itt, az „úri középosztályi-értelmiségi konglomerátum” kapcsán azt a szemléletet ítélte el, mely hozzásegített ennek az állapotnak a konzerválásához.

A sorok mögött ott a kérdés: vajon a középosztály torz, illúziókat ringató népszemléletének nem az-e az oka, hogy a parasztság és munkásság csak néhány fiában juthat fel ebbe a régióba, s így nem is változtathat annak reflexein. S bár az író több lehetőséget lát az alsóbb néposztályok felemelkedésére e vidéken, mint az ország más tájain, az olvasó nem felejt: épp e terület falujából, Tardról hozta a példát a szerző a jegyzőgyakornok parasztfiúról, kit szülei hatalmas erőfeszítéssel igyekeztek maguk és a falu fölé emelni, s kinek nagyreményű életét korai halál lobbantotta el.

Hogy a *Cifra nyomorúság* nem lett olyan indulatok felkavaró könyv, mint *A tardi helyzet*, annak elsősorban az volt az oka, hogy a szociográfiai műfaját éltető és igénylő *Márciusi Front* ekkor már felbomlóban van. A kormány ügyes megosztó taktikája több frontra tördelte a népi írók táborát. Egy részüket – Féját, Kovács Imrét – elhallgattatta. „*Nyugodni vágy az uraság, kíméld az ablakát*” – írta Illyés a népi írók pörbe fogásakor *Csönd* című versében. A *Válasz* júniusi száma még hírt ad a *Cserépfalvi* kiadónál megjelent két könyvújdonság – *József Attila* összes versei és a *Cifra nyomorúság* – megjelenéséről, de a népi írók sajtóorgánuma a következő hónapban már nem lát napvilágot.

Hogy a politikai közhangulat miként nyomta rá a bélyegét Szabó Zoltán pályaképére, azt mutatja az a tény, hogy a *Cifra nyomorúság* az író utolsó szociográfiai munkája is egyben. Tájról és népről írni fog a későbbiekben is, lírába oltott, szépírói eszközökkel, de olyan kötet, mely életviszonyok, sorsok, lehetőségek elemzésével, tények tárgyilagos számbavételével kívánna hatni, már nem kerül ki a keze alól. A palócság könyve nemcsak egy tehetséges alkotó legmarkánsabb műve, de a harmincas évek történelmi értékű szociográfiai irodalmának egyik legsokoldalúbb, kitckintésiben leggazdagabb darabja is egyben.

VASY GÉZA

Nagy László történelemszemlélete

I.

Alkotóművészek történelemszemlélete a legritkább esetben szokott filozófiai kategóriákban megfogalmazódni. A történelemszemlélet mindig a művészi világkép szerves része, s e művészi világképről az egyik leglényegesebb információt éppen az adhatja meg, hogy milyen az adott művész történelemszemlélete. A művészi alkotás (az életmű) jellegét és jelentőségét döntő mértékben formálja és minősíti az, hogy a benne megnyilvánuló történelemszemlélet egyrészt mennyire tudja a személyes élményeket a nemzeti és az emberiség szintű tapasztalatokkal egyeztetni, másrészt az, hogy ezeket az élményeket mennyire tudja a művész egyéni és szuggesztív eszközökkel kifejezni.

Természetesen a történelemszemlélet sem tekinthető statikus, egyszer s mindenkorra érvényes adottságnak. Nemcsak egyes korszakok önszemlélete, múlt- és jövőképe változik – változhat – annak a művésznek a szemlélete is, aki ezeket a korszakokat átéli. S ez a változás bekövetkezhet akkor is, ha a korszakban nincs lényegi elmozdulás.

A *Nagy László* számára megadatott életidő mint történelmi korszak, éppen nem mondható nyugalmasnak. Rendkívül kiélezett történelmi fordulatot – társadalmi rendszerváltást – is hozott, majd a későbbiekben olyan társadalmi válságokat, amelyek szükségszerűen és lényeges mértékben formálták át a költő szemléletét.

Az átformálódás magyarázatát elsősorban abban a feszültségben lelhetjük fel, amely a társadalmi forradalom és a későbbi válságok tényéből születik meg. A pályát kezdő 18–20 éves fiatalember írásai – amelyek akkor még nyilvánosság elé sem jutnak, s később is csak átdolgozva – ugyan egy nagy társadalmi megrázkódtatás (a világháború) és egy ebből is következő céltalanságérzet hírmondói, de ekkor még sem érett világképről, sem érett költészetről nem beszélhetünk. Ezt a kettős válságérzetet söpri el a társadalmi forradalom lendülete, amelynek sodrában a személyes gondok is megoldódni látszanak a fővárosba és egyetemre kerüléssel.

Az „aranykor” kezdődik el az 1946 kora őszen Budapestre költöző fiatalember életében. Szinte örök tavasz van, örök újjászületés és megújulás. Fújnak a fényes szellők, fényesítik a közelgő ünnepet. *Tűnj el, fájás*, adja a címet első, 1949. könyvnapjára megjelenő kötetének a költő, s az 1947 és 1952 közötti szakasz versei már az első gyűjteményes kötetben, a *Deres majálisban* a *Májusfák* címet kapják, s ez a ciklusmegnevezés a

későbbiekben sem módosul. Maga a *Májusfák* című vers a költő akkori életérzésének, szemléletének a *Tavaszi dal* mellett művésziileg legerőteljesebb kifejezése. Nem véletlenül lett hát mindkét vers szinte állandó antológiadarab. A tavaszkép, a májuskép, a majáliskép hangsúlyosan jelenik meg tehát a pályakezdő Nagy László költészetében, bár ekkor még nem sejthető, hogy mi lesz majd az igazi jelentősége és tartalma. Ez a tavaszkép –, bár személyesen is átélte –, eredetét inkább az ország, a fiatal nemzedék akkori közhangulatában lelheti fel, nem annyira egyéni, mint inkább kormotívum, korjelkép: „*Májusfák subogják magasan / az ember szabadult kedvét.*” Az öröm és az ünnep érzete hatja át az ekkori verseket, ezért lehet jellegadó képük a májusfák sora, amelyek *bajnalban állnak már vitézül*. A majális napja *viruló ünnep*, ezért a felszólítás: *ünnepi rubádat vedd elő*.

A természet rendjében a tavaszra nyárnak kell következnie, a majálisra aratásnak, s a fényes szellők ígézetében fogant világkép szerint az ünnep ígéretét a megvalósult ünnep, a boldogság állapota követi. Három-négy esztendő telik el a *Májusfák* után – ami még az emberéletnyi történelem esetében is kevesebb, mint a természet esztendejében az évszakváltás –, mikorra megjelenik Nagy László költészetében az a *nyárkép*, amely a tavaszkép szerves folytatása. S, mindjárt, a korszak egyik leghangsúlyosabb versében, az *Aszály* címűben, 1952-ben. Az *Aszály* azonban, mint erre már a verscím nyomatékosan felhívja a figyelmet, nem az ünnepi nyárképzet, hanem a kifosztott, önmaga lényegének, a teremtésnek ellentétévé vált nyárképzet verse. Az aszályos termőföld és a szinte tehetetlen reménytelenségben munkálkodó emberek szuggesztív erejű megjelenítéséből nem következik történetfilozófiai kilátástalanság, ellenkezőleg, az a felismerés kap hangot, hogy az élet rendjébe, a törvénybe beletartozik a kudarc is. Mintha átértelmeződne az ünnep fogalma is (bár e versben nem szerepel közvetlenül ez a kifejezés), mert az ünnep már nem annyira a boldogság idilli állapota, mint inkább a harc – az embernek olykor minden erejét mozgósító harca –, a boldogság akarása:

Rossz lesz a termés, szép csak ez a küzdés,
nem a bőségért: a megmaradásért.
Szívét az ember dacosabban hordja
aszályos földön.

Aki az égő füvek szenvedését
érezni tudja, az lesz a hatalmas.
Ujjától majd a magasság megrendül,
zúdul a zápor.

Az aszálynak a versben bemutatott képe természeti katasztrófa, s *katasztrófavers* lesz az 1953-as *Gyöngyszoknya* is, amely Nagy László poétikai-szemléleti költői forradalmának első reprezentatív műve. De előbb még megírta a *Csodamalac* verses meséjét is, amely nem annyira különleges esztétikai értékei, mint inkább allegorikus jelentése miatt érdekes. A mese ugyanis következetesen alkalmazza az évszakok rendjét, s hozzá kötődően a nélkülözés és a gazdag termés képzetét. A mesebeli szegény embernek még arra sem volt itt pénze, hogy vegyen egy malackát, hiába kérelték lányai. Még az sem hozott változást, hogy a tél után „*Május borult a batárra*”, s „*Fölébredtek az álmok is*”. A szegény ember is megál-

modja a malackát, s reggelre lön csoda: ott rőfögött a kismalac. Étvágya feneketlen volt, viszont nem hizott egy keveset sem. Ezért megölték, s egy gömböcöt csináltak a húsából, majd eltették aratásra. „Eljött a nyár, a drága nyár”. Mire fogyasztani akarták volna, a gömböc nekilódult, fel-falta a szegény embert családotstul, majd a mezőn az aratókat, a huszárokat lovastul, a juhalkát juhászostul. Az ökröket is bekebelezte, de a kisgulyás bicskájával kihatította a gömböc oldalát, „kijöttek mind a bentvalók”, s lett nagy vigalom. A mese törvényei szerint boldog a megoldás, s rossz álomnak tünteti fel azt, ami keserves valóság. Ha gömböc nincs is, érvénysül az igazság, megvan az aratás ígérete, s előlegül a bőség is: „ökröket nyárson sütöttek”. A nyár betöltheti termő és teremtő funkcióját. A *Csodamalac* a Rákosi-kor allegorikus meséje, de nyilván értelmezhető volt úgy is a megírás idején, mint az 1945 előtti világ kritikája, tehát mint nem allegorikus, hanem „realista” történet.

Az allegorikus jelleg meghatározóan jelen van a *Gyöngyszoknyában* is, de ez a más, a gyöngyszoknya-jégverés jelkép mégis olyan szimbólummá tud válni, amely nemcsak a Rákosi-kor kritikája, hanem általában az emberi küzdelemnek és a megcsalottságnak, kifosztottságnak a drámai küzdelmét ragadja meg. A *gyöngyszoknya* az első olyan igazi Nagy László-szimbólum, amely a világ törvényszerűnek mutatkozó kétarcúságából építkezik. A vihar és a jégeső fensége, önmagában nézve szép is lehet, maga a gyöngyszoknya kifejezés pozitív hangulatú, és a szépre, kellemesre utal: a jégeső pusztítása viszont szörnyűséges, hatásában tragikus. A természeti katasztrófa verse ez is, a képanyag hangsúlya ezen van. Észre kell azonban vennünk, hogy a természeti katasztrófának nemcsak a ténye, hanem a következménye is a vers lényegi magja. Az *Aszály* már hangsúlyosan megkülönböztetett kétféle emberi magatartást: a katasztrófát idillé hazudót („Szép lesz a termés – szól a tudósító”), és az azzal szembenézőt. A *Gyöngyszoknya* különbségtevése nem ilyen ellentétezően erkölcsi alapú. Nem a hazug és az erkölcsös ember jelenik meg, hanem a naivan ábrándozó, tervezgető és a kijózanodó. A költemény indítása és zárása ugyanannak az embernek ezt a kétféle, a katasztrófa hatására egyikből a másikba váltó szemléletét jeleníti meg. Az ábrándoknak valósággá képzelése a versindítás, illetve ennek a magatartásnak a számonkérése:

Miért laktál jól, ember, sűrű gabonaszaggal?

Nem sajtoltál még mustot, miért dicsekedsz azzal?

Együgyű kismadárként fürdesz a tűnő fényben,

s napod sötét felére fordul, akár egy érem.

S, az átok, a jégverés dúlása után következik az eltökélt szembenézés:

S, mégis: amiket a szív s ész gyönyörűn cregettek,

ábrándok, terveik sárba lesújtva nem lehetnek!

Áll az ember a tájban, vassá mered a lába,

főséges fejét bánat, bitangság fölé vágja –

s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt,

mellébe levegőt vesz, tartja – egeket zendít.

Aligha tévedek, ha úgy gondolom, hogy az 1953-as kormányprogram, a hibaigazítás lehetősége volt az, ami a katasztrófaélményt a *mégis-morál* ilyen erőteljes meggyőződésével volt képes ellensúlyozni. Ez az Adyhoz sokban hasonlítható, az övével lényegében rokon Nagy László-i mégis-morál itt, ezekben a versekben alakul ki, s marad meg, lesz innentől kezdve

a költői világkép döntő ismérve még akkor is, amikor e katasztrófa képre sokkal súlyosabbak rakódnak rá.

Eppen azért, mert a társadalomban a mindennapi életben is egyre több az aszály-, a jégverésélmény 1953 után, a nyárképzetet fölváltja az *ősz* és a *tél*. A *késő ősz* lesz a jellegadó kép: *Dérütött réten* áll a férfi, *Deres majális* idéz az emlékezet. A fiatalemberből férfi lett, s a felnőtttség lényegi ismérve az a józanság, amely már nem engedi meg, hogy idillt képzeljen a valóságos, a reális időben. Az *ősz*- és a *tél*képzet meghozza az elmúlás képzetét is, de ez nem annyira jövőirányultságú, nem a személyes lét elmúlására vonatkozik elsősorban, hanem múltirányultságú, s a tavaszképzet, a május befejezettsége, még hozzá értékhiányos befejezettsége hatja át. Ugy múlik el a tavasz, hogy nincs termés, nincs mit betakarítani. A nyárképzet még a katasztrófa képpel együtt is a tavasz folytathatóságának hitével volt áthatva, az *őszképzet* már nem a történelmi folyamatosságot, hanem a távolságot hangsúlyozza a múlt és a jelen között. Idő- és érték-szembeesítő költemények sora keletkezik, az *akkor* és a *most*, a *tündöklő végtelen* és annak hiánya a versképző erő. József Attila, és főleg a kései József Attila hangvételéhez és szemléletéhez itt áll legközelebb Nagy László, azt ismervén fel, hogy

Jaj annak, aki gyönyörűt vár,
szabad levegőt örülten áhít.

A hangsúlyos *őszképzetnek* és *kifosztottságélménynek* az életműben cikluscímme is emelt vezérképe a *kezedben a rózsa lefejezve* a *Születésnapra* című versből:

Nem látsz a tündöklő végtelenbe,
nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass,
kezedben a rózsa lefejezve,
tövises szára az, amit szorítasz.

Emellé társítja a *Deres majális* a személyes elmúlás képzetét, de úgy, hogy egymásra rétegyzi a régi majálisélményt (*Májusfák*), a mégis morál mai meglétét és a személyes életutakkal bemutatott jelenbeli sivárságot is:

Dobol a szívem majális –
varjak jönnek a hívó szóra.

A majális, a május képe itt kezd azzá a szimbólummá válni, amelyik már kiszakad az évszakok rendjéből, s lényege a történetfilozófiai jelentés lesz majd.

De egyelőre még tovább forog az évszakok rendje, jön a *tél*: a *bavas erdő némasága*. A mégis-morál legválságosabb időszaka ez: a lírai hősnak önmagát is biztatnia kell: „*lélek, ó lélek, bajolj a hit parazsára*”. S ez a ciklikus szerkezetű hosszú vers, a *Havon delelő szívárvány* a továbbblendítő erőt a munkában és a családi élet intimszférájában találja meg. Övni kell az életet

hogy az otthon, mint a nagyvilág
ki ne hűljön,
hogy az ember az életét
újra kezdje,
ha szétzüllött a csillagok
égi kertje.

Az 1946-tal kezdődő évtizedben Nagy László költészetében éppen kör-

befordult a naptár tavasztól télig, s az elmúlás döbbenetében megfogalmazódott az igény az újrakezdésre. Ez az újrakezdés nem indult – nem is indulhatott a történelmi helyzetet reálisan értékelve – a tavasz jegyében. S nem is volt már szüksége a költőnek feltétlenül arra, hogy poétikai eszközként használja az évszakok körforgását. Az egész múlttal, a létezés minden kérdésével kíván szembenézni az, aki egyszerre kérdezi önmagától s mindenkitől: „*dült hiteknek kicsoda állit / káromkodásból katedrális?*” Az életmű összeállításaikor az 1956 utáni szakasz nyitóverse lett a *Ki viszi át a Szerelmet*, s közben több is ennél: az egész életmű egyik legismertebb alkotása. Nemcsak esztétikai értékei miatt, hanem azért is, mert ennek az életműnek a lényegét ragadja meg.

Időközben – 1953 és 1956 között – lezajlott Nagy László költészetében egy poétikai-szemléleti forradalom is, amelynek eredményeként a leíró jellegű lírai realizmusból átváltott egy látomásos-szimbolikus kifejezőmódba. Az évszakok rendje már annyira ősi, hogy szinte köznapivá kopott szimbólumkör. Ez is magyarázhatja, hogy miért szakít vele a költő. De az is, hogy a leíró jellegű versekben több volt a közvetlen életrajzi és társadalomrajzi elem. Az új poétika sem szünteti meg ezeket a leíró elemeket, de tágabb összefüggés-rendszerbe építi őket. Természetesen már a *Gyöngyszoknya* mutatta ennek az új poétikának a megjelenését, de az egészen általánossá 1956 tájkán vált.

Ez a látomásos-szimbolikus költői világ az évszakok rendjéből a tavaszt emeli ki, s azon belül is a májust, de most már nem évszakjelentésével. Nem annyira a kezdésnek (és az újrakezdésnek), mint inkább a legpozitívabb emberi értékeknek, a „Szerelemnek” a jelképe a társadalom és az egyén számára egyaránt. De mivel az újrakezdés képessége maga is a legfontosabb emberi értékek közé tartozik, természetesen ez is része a májusképzetnek. Érdemes idézni azt a vallomást, amely kéziratban maradt ránk, csak a költő halála után jelent meg *A tavaszról*:

„Az ember természete olyan, hogy mind a négy évszakban megleli a kedveset, a szepet, de természeténél fogva a telet hamar megújni, mert klímánkban a tél egyáltalán nem mondható humánusnak, drámaian fehér és fekete, az embert nagyon is kifárasztja – ezért lehet nálunk a tavasz a megváltás és a forradalom örök jelképe. Egyéni megújulásunk is reményteljesebb, ha a hullámozó füveket, vetéseket látjuk, meg a sokszínű lepke- és madártünceményeket a tapsoló levelek közt. Szenvedélyes, teremtő évszak a tavasz, igája is édes.” (*Adok nektek aranyvesszőt*, 17. l.)

Ezt az egyszerre örök jelképet és édes igát olyan érvényesen adja vissza az *Asszony-fejű felleg*, hogy arra is gondolhatunk: a tavaszleírás ezt a verset (is) magyarázza. E versnek azonban nemcsak ebben van jelentősége, hanem abban is, hogy a májusszimbólum itt teljesedik ki, itt nyeri el végérvényes jelentését. Mert hiszen a május sok mindent jelentett eddig is, s jelent még ezután is. Jelentette az évszakot, az ifjúságot, a fényes szellők idejét, de mindezeket a jelentésrétegeket megőrizve, itt jelenti először elsősorban azt az emberi magatartást, amelyet ugyan Nagy László visszavetítve a fényes szellők korának magatartásaként ír le, de amelyről ő maga is pontosan tudja, hogy azóta sokat formálódott-gazdagodott. Hiszen a fényes szellők szemléletét – Nagy Lászlóék szűkebb nemzedékében – csak a történelmi optimizmus hatotta át, a hatvanas éveknek a májusjelképe viszont ennél sokkal összetettebb. A történelem menetét

már nem egyenesvonalúan fejlődő előrehaladásnak látja a költő, hanem olyan spirálisnak, amelyben hullámvölgyek, megszakítások is vannak útközben. A cél elérését lehetetlennek látja, közelítését is alig érzékelhetőnek. De a cél tudatát az emberi lényeg döntő magjának tekinti. Ez a felismerés erősíti meg a mégis-morál dacát, ez hív életre olyan továbbhímnuszt, mint *A Zöld Angyal* zárórésze:

tovább e jelen világon, villámló karokon át,
tovább a reményen, ha a lehetetlenért is tovább...

Az *Asszony-fejű felleg* a természettörvényt és az emberi természet törvényét vetíti egymásra:

Igazért, szépért űző május,
az emberfia gyönyörűl
kijelölsz annyi lehetlent,
hogy a képe belefehérül.
Mohóság áldott ideje, május,
Törvényeden muszáj merengnem:
Az a győztes, ki mindig éhes,
éhem és szomjam ezeréves,
nagy szenvedélyben fölvirágozó.

Most már nem kábítja el az a tény sem, hogy „a teremtés álma dözsöl”. Tudja, hogy a május nem a győzelem, csak annak képze:

S mindig hiába győzve, belátom,
új szükség minden aratásom.
Mégis, emberi sors ez, s szép is.
Mégfogyva ifjúságban, húsban,
rajongok, szép jelű május van.
Erősödök a fénytől, a hangtól,
fönn a kék hazában és bennem
olajfavirágtól szagosan
asszonyfejű felleg barangol.

II.

Az *Asszony-fejű felleg* semmiféle közvetlen utalást nem tartalmaz sem a fényes szellők korára, sem a költő személyes életrajzára, de hogy a májusjelkép kialakulásában ezek is döntően részesek, azt nemcsak az eddigiek igazolják, hanem egy olyan, évekkel későbbi költemény is, amely éppen fordított eszközökkel: személyes és történelmi emlékképekkel dolgozik, azok segítségével ragadja meg a májusjelképet úgy, hogy ki sem ejti sem a tavasz, sem a május fogalmát. Ez a vers *Az Országház kapujában*, 1946:

Péter és Julcsa a lépcsők legtetején,
háttal a kapunak harangszavú délben,
seregek a fényben, százezer fő meg szekér,
aknaszilánkos gebékkal fohászkodva állunk:
mi vagyunk a Himnusz, s Péter ama tiszta ingben
megborzong a köig, látva az ünnepi bárányt,
látva a kenyeret, bort, s az áldozat sugallatától
megütve kifakad a lebitangolt haza nevében
s mutat ujjal a kőtornyok tumultusára:

AMÍG EZ A HÁZ NEM A MIÉNK – nem a miénk,
visszhangzik bennem, aki könyöklök ott egy lovacskán
s tudom: az idő a miénk, tudom: a köveknk is
távlata por, mert áthullhat minden a rostán.

De soha az ő képük, soha a mi fiatal arcunk.

Azt a tényt kérdésessé se lehet tenni, hogy itt történelmi emlékképpel van dolgunk. Már a verscím egyértelművé teszi a tér- és időmegjelölést: kiemelkedő történelmi „pillanat” megidézése a téma. S a címre azért is érdemes felfigyelnünk, mert ez a pontos tér- és időmegjelölés egyáltalán nem szokása Nagy Lászlónak. Mindössze még egy verse van, a *Rossz álom, február 17*, amely dátumot tartalmaz, de mint láthatjuk, ez a dátum csak egy fikcióban konkrét, s nem a történelmi időben. A vers világának terét behatároló verscím se sok van, olyan pedig szintén nincsen, amely ennyire egyértelműen, minden magyar versolvasó számára – talán nyugodtan mondhatjuk – vizuálisan is ismert teret idéz fel.

Ezután a rendkívül egyértelműnek tetsző, de már a címadással is jelképes értelmet sejtető tartalommal látszólag nem egyezik a versindítás. Mert hiszen kik állnak a *lépcsők legtetején?* Péter és Julcsa, s azt bizony már a mai olvasók többsége nem tudja megmondani, hogy kikre is gondolhatnánk. Ellenőriztem értelmiségi környezetben, magyartanárok különböző csoportjaiban, s összesen mintegy száz fő közül 1987-ben mindössze ketten-hárman gondoltak arra, hogy Péter és Julcsa neve mögött esetleg konkrét személy is kereshető, s hogy itt Veres Péterről és feleségéről (is) szó van. Sokkal többen gondoltak arra (a vers egészének ismeretében), hogy itt népmesei hősről, paraszti figurákról van szó, egy fiatal párról, amelyik most indul neki az (új) életnek.

Ellentétes-e ez a fajta értelmezés a költői szándékkal? Alapjában véve talán nem, hiszen ha Nagy László azt akarta volna, hogy Péter neve kapcsán minden olvasó mindenkoron egyértelműen Veres Péterre gondoljon, akkor ezt a szándékát a műben jelezte volna. Mint ahogy ezt meg is tette a vers első szövegközléscskor, ahol a verscím után ajánlás következik: *Veres Péter emlékének* (Élet és Irodalom, 1971. november 13.) A kötetben való megjelentetésekor azonban (*Versben bújdosó*, 1973) már elhagyja ezt az ajánlást, s később soha nem állítja vissza. (Mindössze egyetlen szövegközlésről tudok, ahol az ajánlás szerepel, s érthető indokkal: a *Magyar költők Veres Péterről*, Debrecen, 1987. gyűjteményben). Azt is tudjuk, hogy a vers születésekor sem szerepelt ez az ajánlás a szövegben. A *Kísérlet a bánat ellen* közli a vers (egyik?) kéziratát, s ebben nem ajánlás olvasható, hanem „– pontos kép –” megjelölés, ami nyilván az emlékidézés tárgyiaságára, hitelességére utal. (E kéziratban nemcsak a Julcsa, hanem áthúzott javításként a Juliska névváltozat is szerepel, s tudjuk, hogy Veres Péter feleségének ez volt a valódi beceneve.)

A költemény a *Versben bújdosó* című kötet első, *Seb a cédruson* ciklusában jelent meg. A címadó vers több személyt nevez meg, az utána következő művek hősei: Bartók Béla, Hölderlin, Ady Endre, Lorca, Krúdy Gyula, Egry József, majd két búcsúzó, halottat elsírató vers következik, a *Végakarata: tűz – Ferenczy Béni halálára* alcímmel – és a *Búcsú Tamási Arontól*. Utánuk olvasható *Az Országház kapujában*, 1946, lám, annak ellenére ajánlás nélkül, hogy a ciklusban ez nem szokatlan. A következő néhány mű már közvetlenebbül személyes-életrajzi jellegű:

gyerekkori emlékeket idéz meg, s az édesapját siratja. Már *Fodor András* felfigyelt arra (*Futárposta*, 1963. 1.), hogy a ciklusnak ebben az építkezésében *Az Országház kapujában, 1946* fordulópontra, s az „eszményített alkotókhoz címzett”, versek után „felső-iszkazi hátországhoz” kötődőek következnek, s az 1946-os emléket idéző is ezek közé tartozik: „azt a köztes drámai szituációt mutatja föl, amikor a költő a jövőért sereglő közösség névtelenjeként, közvetlenül a szellemi kiválasztódás előtt áll”. Hozzátehetem, hogy ez a személyesség, ez a „hátországhoz kötődés” önmagában nem indokolná az ajánlás elhagyását, sőt, éppen az ajánlás erősíthetné a személyes jelleget. Hiszen Nagy László nem a versben megidézett jelenetben találkozott először Veres Péterrel. Láttam, hallottam már Pápán: „Veres Pétert a kollégiumban láttam először, a fiatalok tudathasadásáról beszélt nagyon soványan”. S, ha ez az emlék esetlegesen is tekinthető, az már kevésbé, amit pályakezdő költőkoráról többször megírt, elmondott Nagy László: „Veres Péter, mint honvédelmi miniszter, elküldte értem kocsiját. Egyik tisztjének, aki gróf volt nemrég, így szólt: Hozzatok sört a fiúnak! Elmondta, hogy tehetségesnek tart, s költő lehetek, ha nem leszek eklektikus. Meghatódva gondolok rá”. (Mindkét idézet az *Életemből* való.)

A személynevek egyértelműsítésének elhagyása a maga teljes értelmét és indokát majd a vers vizsgálata során nyerheti el. Akkor nyerhet bizonyítást az, hogy a cél egyértelműen az volt, hogy erősödjön a vers jelentésének általános-jelképes volta, hogy ne egyetlen személyhez, s a címmel látszólag ellentétben ne is egyetlen történelmi korszakhoz kötődjön egy felmutatott magatartásminta, hanem az emberiség egészének történelméhez.

Veres Péter halálakor (1970. április 16.) még minden versolvasó tudta, hogy Nagy László versében a Péter és Julcsa megnevezés kikre vonatkozik. S, ha lett is volna valami kétely a Péter név után, az emberpár megnevezése egyértelműsítette a személyeket. Olyan jelkép volt Péter és Julcsa, amit bizvást köztudottnak lehetett tekinteni. Mára viszont a „pontos kép” elmosódottabbá vált. Ezért is szükséges legalább utalásszerűen felidézni, mit jelentett az ország számára Veres Péter, akit egyébként általában nem is teljes nevén, hanem Péter bácsiként ismertek. Illyés Gyula azt mondta búcsúztatva őt: „Lángelmét temetünk”. Mire kell gondolnunk e megfogalmazást értelmezve? Az íróra? Arra is, bizonyosan. De elsősorban *egy magatartás lángelméjeként* kellene őt ma is mindannyiunknak számon tartani. A sok kínálkozó megfogalmazás közül Németh László egyik vallomását idézem: „A történelemben nincs, mint a vegyi kísérletekben, kontroll kémcső. Nem tudjuk, hogyan alakultak volna a magyar szocializmus első évei Veres Péter alakja körül. S mint-hogy azóta ő maga is föladata nemcsak politikai becsvágyát, de önértetét is, tán nincs is jogunk őt a múlton követelni. (Bár, engem ő sem tud a hitemből kimoszítani, hogy lett volna olyan vezető, mint mások.) De, ha nem is szocializmusunk főpallérja, lett, ami ugyanannyi: élő szimbóluma. A politikától visszanyert szabadsága és szorgalma munkáiban váltotta be a várakozást, egy olyan monumentális emberséget emelve fölénk, amelynek a szeretetében minden magyar szocialista, paraszt, munkás, értelmiségi találkozhat, vagy hogy reálistábban szóljunk: találkozhatna”. (*Beszélgetés Veres Péterről*, Kortárs, 1967. 1. 68.)

Folytatjuk

Napló helyett II.

Egy hivatali gyakorlat anatómiája

Sokat beszélünk az utóbbi időben értékválságról. S nem is hiába. A legkülönbözőbb jelenségekben érhetjük tetten, a legkülönbözőbb megnyilatkozásokat vezethetjük vissza rá.

Egy szakmai értekezleten szót kér egy közismert, a pályán megöszült szakember. Mindenki által tudott visszásságot tesz szavá, méghozzá példákkal gondosan alátámasztva, bizonyítva állítását. A kollégák – akik a jelenségnek éppoly sérelmezettjei, mint ha úgy vesszük, maga a felszólaló is, és kiknek az egyctértésére, támogatására joggal számíthatna – hallgatnak.

S addig jó, amíg csak hallgatnak. De aztán megszólal az egyikük. Nem hangosan persze, hanem tompított, tréfacsínáló hangon: „– Az öregnek, úgy látszik, megint nem jutott hely a fazék mellett.” Szétszaladó nevetés a visszhang. Egyctértő, kárörvendő nevetés. Mintha ők nem jártak volna épp annyira pórul, mint az, aki szavá teszi a gondot. Mégsem állnak mellé.

Miért?

Vélhetné az olvasó, talán magát régen lejáratos ember a felszólaló. Nem, tisztos szakmabeli. De nem is ez az egyetlen eset, amikor hasonló közönyt, részvétlenséget figyelhettem meg bizonyítékul arra, hogy a közsérelmet úgymond illetéktelenül, csupán a saját józan eszére, erkölcsi érzékére hallgatva felpanaszoló nem nyeri el automatikusan sorstársai egyctértését, támogatását. Manapság mintha nem tartanánk értéknek a közügyek iránti felelősségérzetet, a mások igazságáért való kiállást.

De korábban annak tartottuk-e? – hiszen értékvesztésről csak akkor beszélhetünk.

Ha az európai szellemiség egészét nézem, föltétlen *igen* a válasz. Nem akarok a görögök, rómaiak köztéri tanácskozásaira vagy a nomád népek „tanácsaira” hivatkozni, mert még azt mondja valaki, az nagyon régen volt. De az elmúlt századok történelmi mozgásaiban is jelentős szerepet játszott a társadalmi egyenjogúság gondolata, a „*népképviselés*”, a *citoyen* öntudat eszméje, fogalma. És ezek az áramlatok nem hagyták hidegen a magyar szellemi életet és politikai küzdőteret sem.

„Fogadatlan prókátornak ajtó mögött a helye” – veheti ellenemre a régi közmondást valaki. Úgy tűnik, ilyen okvetetlenkedőnek, ilyen fogadatlan prókátornak tartjuk manapság azt, aki hivatali illetékesség vagy különösebb előzetes összebeszélés nélkül szavá teszi egy kisebb vagy nagyobb közösség gondját, sérelmét.

De hát mi kára származhat abból a többinek, ha valaki az érdekekben szót emel!?

Semmi – volna a kézenfekvő válasz. És mégsem így van. Mert igenis kára származik abból, sőt, egyenesen rossz hírbe keveredik az a közösség, amelynek

egyik-másik tagja a bevett, már-már hivatalosnak tekintett elintézési mód vagy a közömbösség helyett a nyilvános okvetetlenkedést választja.

Es nem csak az általános emberi gyarlóságokon alapuló rosszallás veszi körül az ágálot, nevezetesen, hogy felszólalásával esetleg lelkifurdalást ébreszt másokban, *ők miért nem álltak ki?* – vagy azt a rosszhiszemű, de nemegyszer megalapozott feltevést látszik alátámasztani, hogy a szereplésvágy, kitűnnivágyás dolgozik benne.

Nem. Az ellenézésnek sokkal realisabb és alapvetőbb oka is van. Nevezetesen az a tapasztalat, hogy *semmit sem lehet elérni így*. Az esetek nagy többségében legalábbis semmit.

A protestáló, a mások nevében is megszólaló semmibe veszi azt a ki tudja honnan és mikorról örökölt hivatali gyakorlatot, amelynek a lényege, hogy minden állampolgár *egymaga álljon az íróasztal túlsó oldalán*, ha valamilyen ügye van. Ha tíz embernek van is ugyanaz a panasza, akkor se jöjjön csak egy elmondani azt mindöjük helyett, hanem igenis mind a tíz vegye magának a fáradtságot, és egyenként jelenjék meg az Úr színe előtt (ha a baját már másképp elintézni nem tudja).

Azt a képtelenséget akarom tehát állítani, hogy a gondoktól-bajoktól ellepett hivatalok azt szeretik, ha minél több ember ostromolja őket? Ha ugyanazzal a kis semmi problémával eljönnek akár százan is, akár százszor is? Nem volna talán kényelmesebb a hivatalnak, ha egy-egy alkalmatlan rendeletre rácbredve eltörölné azt, egyszer s mindenkorra megszabadulva aktáinak jókora halmazaitól?

Sokszor tapasztaltam, hogy nem. Így kényelmesebb. – Jöjjön be az elvtársnő, majd meglátjuk, tudunk-e segíteni! – Dicséretül szóljon, hogy legtöbbször tudnak. Mert az akadékot jelentő bezárt nagykapu mellett többnyire van valamilyen kiskapu. Nem csak törvénysértő, csúszópénzre nyíló. Nem. Van általában valami fortélyos paragrafus-kiskapu is – elvégre régi jogásznemzet vagyunk –, ami megnyílik annak, aki a hivatali zarándoklatoktól nem sajnálja a fáradtságot.

Mert azt sajnálni épp oly botorság, mint gondjaink orvoslását értekezleteken való okvetetlenkedésektől, hozzászólásoktól várni. És ezt pontosan tudják a szakmák bennfentesei és ezért néznek rossz szemmel az ostoba felszólalóra, akinek vagy hátsó szándékai vannak, messzebbre hordóak a felpanaszlott ügynél, vagy meglett kora ellenére sem képes felismerni a körülvevő világ természetét. Egyik esetben sem érdemel támogatást.

– De hát mi haszna volna abból a hivatalnak, hogy állandó, természetlen zarándoklatokra kényszerítse „alattvalóit”? Különösen akkor, ha az elmondottak szerint ráadásul ezek az utak gyakran a hivatal meghátrálásával, engedékenységével végződnek? – kérdezhetné bárki. – Miért szervezné meg egy testület a saját állandó ostromát, mikor anélkül is békésen élhetne és uralkodhatna?

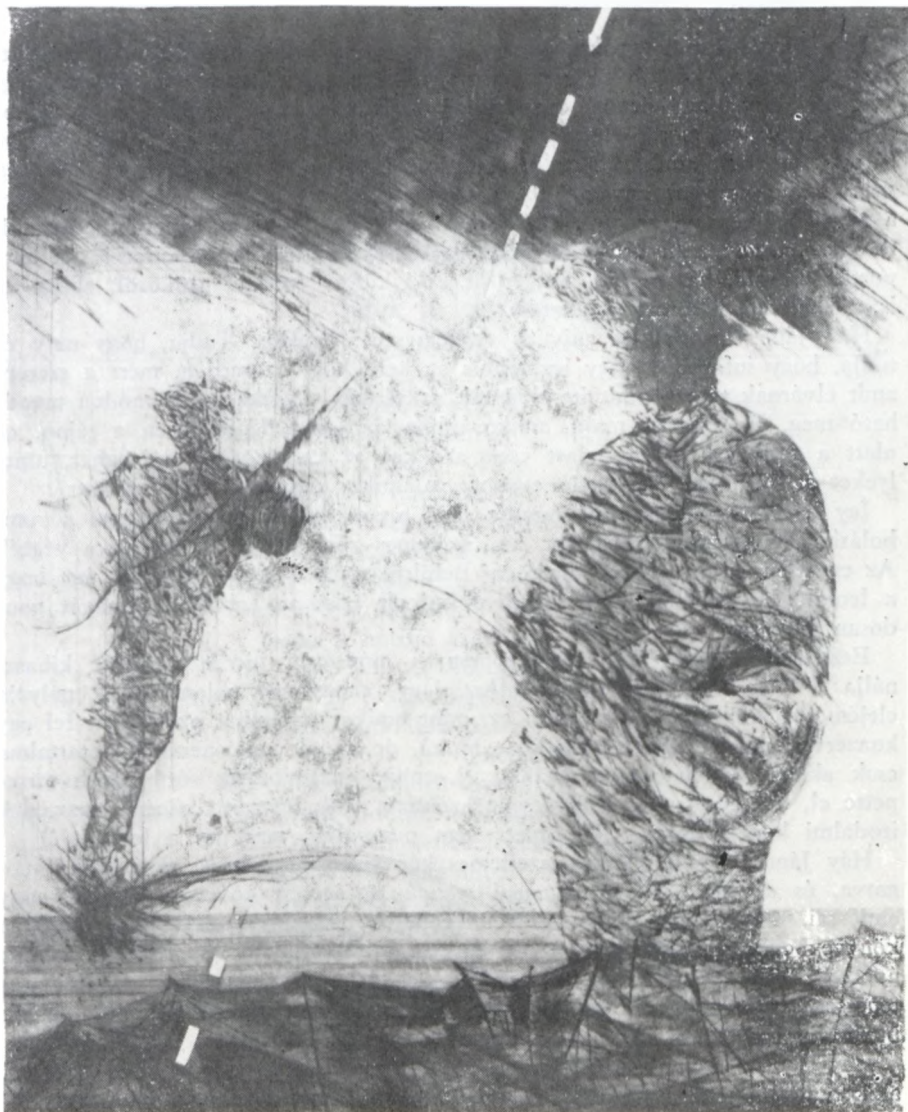
A kérdésre sokféle válasz adható, kinek-kinek a fantáziája vagy olvasottsága szerint. Előfordulhat, hogy valaki magasra néz és *Macchiavellinél* keresi a felcletet; akadhat olyan is, aki a humort kedveli és *Parkinson*t lapozgatja. Egyesek az abszurd művészet klasszikusaihoz fordulnak magyarázatért, mások a gazdasági rendszert kevesebb költészettel megírt jelentéseit forgatják.

A legjobb persze az volna, ha az annyira óhajtott társadalmi kibontakozás nem is olyan mellékes eredményeként egyszerűen kimenne a divatból ez a gya-

korlat, csupán irodalmi emlékeket és bárgyú, de megbocsátható nosztalgiát hagyva maga után, mint a gőzvicinális.

Mert nélkül aligha várható, hogy visszakerüljön a „háztájiba” az állampolgári öntudat és ismét becsülete legyen a mások nevében is megszólalónak. Hogy ismét érték legyen, ami érték.

MEZEY KATALIN

Felállványozott konzervdoboz

Háy János versei elé

Háy Jánosnak a leggyakrabban a legjobb és a legizgalmasabban szerkesztett *Harmadkornban*, később és ritkábban a budapesti (*Kortárs*) és vidéki (*régi Tiszatáj*) lapokban jelentek meg versei. A *Harmadkort* említeni azért fontos és szükséges itt, mert – hosszú idő után – most jelentkezett újra egy írói évfolyam, amelyik amikor dönt kéziratát sorsáról, nem engedi, hogy a dicsőség szempontjai vagy az anyagiak befolyásolják. A *Harmadkor* például nem fizet a publikációkért. A számok elsősorban „megcélzott” olvasókhöz juthatnak el. A *Harmadkort* nem árusítják hivatalok által rangosított folyóiratok mellett; postán érkezik, ha érkezik, Szegedről. Aki küldi: gesztust gyakorol, ahogy az is, aki ír bele. Elsősorban gesztust.

Háy János kellemesen naiv és szellemesen infantilis. Tudja, hogy naiv és tudja, hogy infantilis, vagy legalábbis az kell, hogy maradjon, mert a szerep, amit elvárnak tőle – amit itt elvárnak a költőtől – csak ezen a módon tagadható meg. Egyszer és majd, amikor eljön az ideje. Költő ezen a tájon, ez alatt a félrevert harang alatt csak azokkal az eszközökkel dolgozhat, amelyeket az irodalmi konvenció egykor, valamikor már el- és befogadott.

Így hát Háy „csak azt” tanulta meg a szakmából, ami elégséges a romboláshoz, a zavarkeltéshez, azt, ami kellemes zürzavarhoz vezet. Ez a végcél. Az egyetlen üdvös – az ő esetében. Belülről rombol kifelé haladva, úgy hogy a leomló hulladékból és a magával hurcolt friss anyagból – önmagát gondosan fölépíti.

Eszközeivel nem élhet a hagyományos módokon, hiszen egyelőre kihasználja és nem megteremti a *dolgokat*. Úgy, ahogy egy valamirevaló, pályája elején levő költőhöz illik. Olyan ez, mint amikor az ember azért bont fel egy konzervet, mert tudja: semmi köze hozzá, de annak a konzervnek a tartalma csak akkor romolhat meg, poshad el, rohad meg, büzlik sűrű gázok közepette el, ha levegő éri. Háy *egyike* azoknak, akik levegőt, oxigént eresztenek irodalmi konzervünkbe. (De miért nem pumpálják már azt a levegőt?!)

Háy János verseit olvasva, szellemes képverseit böngészve, rajzolatait tapogatva, és a *hagyományos szomorú manók* történeteit követve érezzük, hogy amit mi, többiek művelünk, amit mi többiek olvasunk, amivel mi többiek a könyvekben, a folyóirtokban nap mint nap találkozunk – áporodott és tovább áporodik. Talán nem rossz és nem korszerűtlen; ugyanaz a kor rendel meg tehetséges emberek tollából, és sokan megveszik – mégis áporodott, mégis büzlik, ha oxigénnel, ha az életelemmel érintkezik.

Háy János egyike korosztálya legjobbainak, és egyben egyike azoknak, akik a legfrissebbek közülünk. Egyike azoknak akik képesek a jövő konzervdobozába a maguk megkerülhetetlenségét beleereszteni. (!)

Háy verseit olvasván nem érzem az ember, amit olyan gyakran érezhetett: fészkelik magukat az úgynevezett fiatalok; hol itt, hol ott, hol ennek, hol annak az elvárásnak akarnak megfelelni. Hol ennek is meg annak is – egy

időben. Háy önmaga előtt akar megfelelni. Ehhez van szüksége a tiszta, friss levegőre is. Konokul, tisztességesen – és persze: akaratosan is építi állványait a konzervdoboz körül. Olykor esetlenül is, de legjobb írásai nagyon komolyan veendő kordokumentumok is. Háy János, tiszta lélekkel, patetikus felhanggal mondanám: áldozatkészen hozza korosztálya szomorú diagnózisát. Erőltetett menet az állványokon. Amit nem kaptak meg – az az övék.

KÓRÖSSI P. JÓZSEF

HAY JÁNOS

Hosszú macisajtvers

Játék a lélekkel

B nagymama kezével H
O kezdődött minden Ū
D – megértettem – T
H rohanni a hűtőhöz Ő
I kinyitni belekukkantani S
F és bent valóban Z
A ott didergett E
N a három macisajt K
I mind a három kicsi R
N középső É
CS és nagy is NY
A ezüst bundájuk alatt N
I vacognak I
É milyen szomorú látvány N
L három didergő macisajt CS
E – miért nincsenek jegesmacisajtok – A
K gondoltam magamban cinikusan H
N hiszen nekik birodalom Á
E lenne egy hűtő R
M most már mindegy O
T megsimogatom M
Ū melengetem M
K a létezőket A
O lassan érzem C
R átizzik az I
H ezüstbunda S
A három kis bundás tűz A
S lesz kezemben J
E – mi lehet a bunda alatt – T

M – mi lehet a bunda alatt – N
 M a három macisajt lelkeE
 I talán a három macisajt lelkeM
 S hallgatnak nem beszélT
 I a három izzó macisajtÜ
 N –akkor táncoljunk–K
 C körtáncot a kedvemértÖ
 S körbe-körbe a kedvemértR
 H –insein–H
 O súgta az egyikA
 N biztosan a legkisebbS
 N kicsiközépsónagy macisajtE
 É – tegyél vissza minket a hűtőbe–M
 T – tegyél vissza minket a hűtőbe–M
 L drága nagymama! én akkor annyiraI
 E elszomorodtam hogy mind a hármatS
 N visszadobtam a hűtőbeI
 N rájuk csaptam az ajtótN
 E majd barna színű negyvenöt centisCS
 P játékmacimat is elástam a kertbenH
 O R Y G A N E N N E L T É N N O m
 MAMA
 c z c
 z z z
 c c c
 k k k
 a a a
 m m m
 a a a
 m m m
 y y y
 g g g
 a a a
 n n n
 ezekamamyganezekeamamyganagymamakezzenagymamakezc

archaikus versleletek

„Különb en csak torzult és suta kö
”

(Rilke)

1. BABITS MIHÁLY VERSE A KÖLTŐ ELŐADÁSÁBAN

lopakodom
 az utcákon
 mint egy fridsider
 fagyott lábakkal
 fehér kabátom
 összetörök
 minden lépésnél

zsebemben ki-
 tört szemeim

jeges kincsek
zsebemben
mirelit áruk
menekülő kincsek

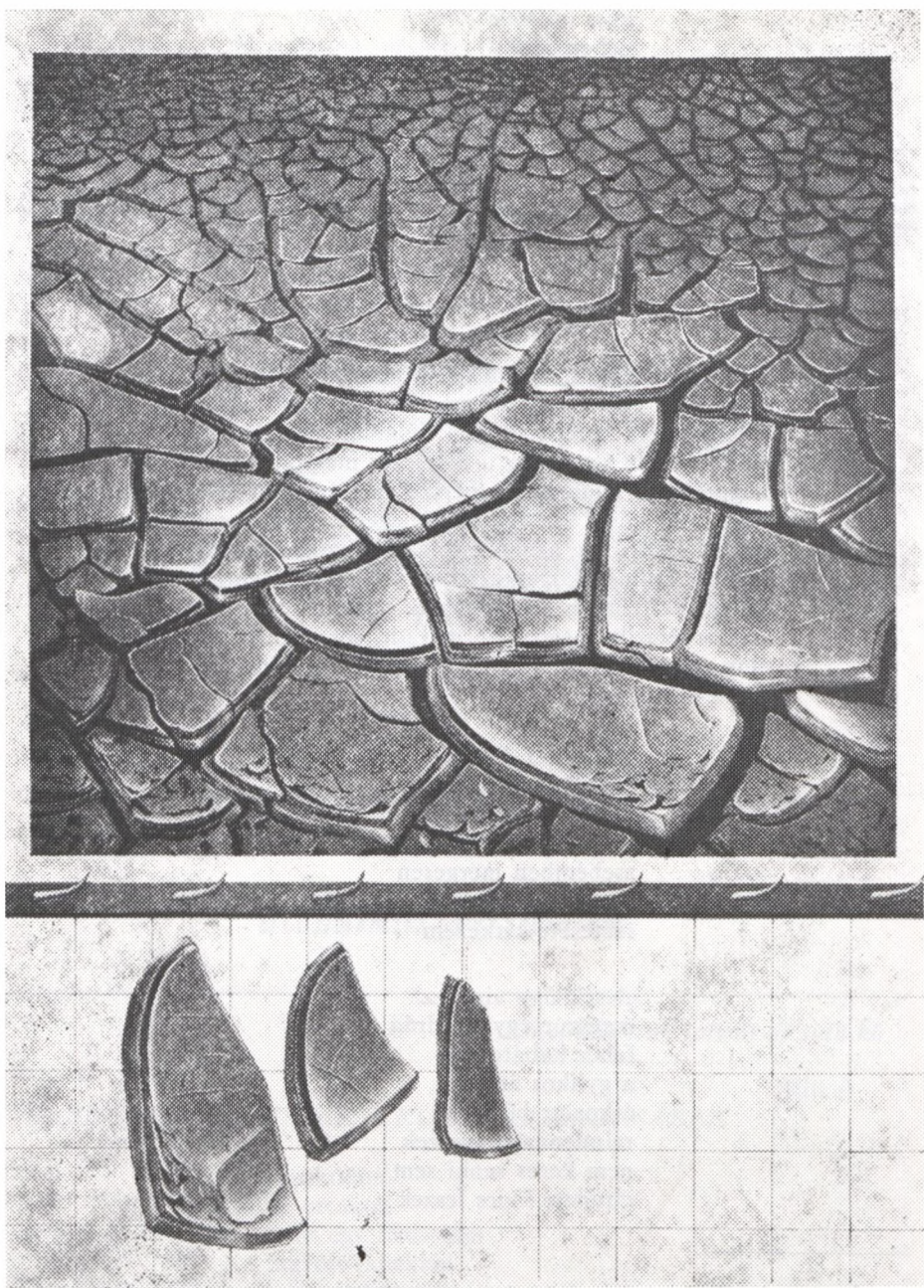
**a beszédbang (és vele együtt a költemény is) itt juldoklásba menekült. egy-egy szó, mint pl. de, idő, kioltvad, mincs, minden, bideg, meleg stb. még kivéhető; de ezek segítségével sem rekonstruálható a vers.*

2. méhes marietta, az énekesnő babitsot hallgatva valamiféle verset írt, de nem sikerült, mert már a babits-vers közepét is csak félálomban hallotta. ezért döntött úgy, hogy a befejezés megírását újra megpróbálja félálomban. persze ez a félálom már egész-álom volt, mivel két fél az egy egész. plusz egy hülye esetből kifolyólag aznap este altató hatású gyógyszert vett be, aminck következtében a vártnál is korábban csapott át félálma egészálomba. tehát a fele vers nem is létezik, megíratlan maradt. sőt, arra is gyanakodhánk, hogy már az eleje is bizonytalanul született. íme a költemény:

fridsider éjszaka
rohanhatok haza
itt van a kétkezem
kitörve édesem
zsebemben mérgesen
duzzog a jégverem
szétesett kétkezem

elesek úgy vigyázz
megszúr egy jégvirág
fehér kabátomon
a gyilkos átoson
átkozott bűncset
mindennap elveszek
nem keres senki sem
elrejtett kincs leszek

a szerkesztő megjegyzése: credetileg mindkét költemény befejezetlen. az olvasó szeme azonban ezekben is, mint egy szobortorzóban, megtalálhatja az egységet és az arányt. ezért tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy a jegyzetek, magyarázatok csak a filológus pontosságának és a versek hiányosságainak bizonyítékai.

Magyarország felfedezése

(ÓRSZIGETHY ERZSÉBET:
ASSZONYOK FÉRFISORBAN)

Régóta vártunk erre a könyvre. A sorozat eddigi kötetei látszólag nagyobbat markoltak, amikor egy-egy gazdasági szektort, vagy tájegységet mutattak be. Lassan eljön az ideje annak is, hogy átfogóbb értékelés szülessen meg a sorozatról, s ez majd kimutatja hogyan finomodtak kötetről kötetre a szociográfiai módszerek. Ez nem csupán problémaérzékenységet jelent, de a szempontok gazdagodását is. *Órszigethy Erzsébet* munkája azért magvas olvasmány, mert miközben a vizsgált területet a lehető legszűkebbre, egyetlen falura, Hévizgyörkre, szűkítette, kitérítette az időbeli kereteket (az elmúlt 2–500 évre), segítségül hívta a „keményebb” disciplinákat is: a közgazdaságtant, a mezőgazdaság-történetet, a néprajzot, sőt a jogtudományt is. Így érte el, hogy egyetlen Pest megyei, agglomerációs község bemutatása során egész sor, önmagán is túlmutató jelenséget, tendenciát tud érzékelteni. A magyar szociológia, szociográfia, falukutatás legjobb hagyományait követi ebben. Elég legyen itt csupán két névre utalni: *Erdei Ferencére* és *Nagy Lajoséra*.

A reveláció erejével hat ez a könyv azért is, mert valóban hi-

ányt, illetve lemaradást pótol. Bármennyire is paradoxon és fájó kimondani, de alig született munka az elmúlt évtizedekben, amely pontos, megbízható és naprakész látéleletet adna a mai faluról. Érvényes ez a szépirodalomra is, amely még mindig adós azzal a nagyregénnyel, amely a falu történelmének legradikálisabb, s bizony legdurvább átalakulását ábrázolná. Vanak eredményes kísérletek (lásd *Galgóczi Erzsébet*, *Ördögh Szilveszter*, *Boda István*, *Újbelyi János*, *Galambos Lajos*, *Szabó István* stb., stb.), de ezek is csak sorstorzókát, egy-egy részjelenséget, történelmi epizódot villantanak föl. *Órszigethy Erzsébet* szociográfiája viszont – noha nem szépirodalmi igénnyel íródott – miközben egyszeri és egyedi sorsokban gondolkodik, az interjúk, riportbetétek konkrétak, eljut az elvi általánosításokig, sőt – ezt is gyakorta számon kéri az irodalmon is, a szociográfián is – a diagnózis ismeretében megkísérel egyfajta prognózist, terápiát is adni. A szerző érdeme, hogy a tapasztalatszerzése, az anyaggyűjtése empirikus, azaz személyesen is jelen van, sőt részt is vesz a falu életében, jelesebb eseményekben, ám amikor értékeli és ítéletet mond, igyekszik tárgyilagosan eltávolodni a témától, azaz az elvi következte-

tésciben hűvös objektivtásra törek-
szik. Ez persze nem mindig siker-
rül, de nem is sikerülhet, hiszen
a vizsgált téma, folyamat eleven, s
még korántsem lezárt. Szüksége is
van egyfajta szubjektívizmusra, il-
letve helyesebb, ha empátiát mon-
dunk, bele- és együttérző képessé-
get, mert nélkülül nem tudna kapcsolatot
teremteni interjúalanyaival.

Órszigethy abból a sztereotípiából
indul ki, hogy a paraszti lét, te-
hát a falu sorsa mindenkor küzdel-
mes volt, s egyfajta hátrányos
helyzetet jelentett. A rövid, de kör-
rültekintő történelmi elemzésben a
feudális alávetettség és kiszolgál-
tatottság okait, módozatait és vál-
tozatait írja le, valamint azt az el-
lenállást, belső kohéziós erőt, ami-
vel a falu mindenkor meg tudta
teremteni és őrizni az értékeit.
Mindez így túl általánosnak tűnik,
csak hogy – mint mondtuk – szer-
zőnk egyetlen, s a maga nemében
sajátos falu elemzését adja.

Melyek Hévízgyörk sajátosságai?
Mindenekelőtt maga a földrajzi
környezet: a Galga-mente, vala-
mint Pest közelsége. Minthogy a tör-
ök elpusztította a falut, a XVIII.
században települ újra több vidék-
ről, népelemből (magyarok, szlo-
vákok, németek), s vallásból (evan-
gélikus, református, katolikus).
Ezeknek az elemeknek külön-külön
is karakterformáló szerepük van,
illetve súlyuk korszakonként válto-
zik. Megkülönböztető jegy, hogy
részben a viszonylagos földszegény-
ség, valamint a város közelsége mi-
att viszonylag korán, már a XVIII.
században kialakul egyfajta árugaz-
dagság, mégpedig a piacra terme-
lés. Egyrészt a kényszerűség, más-
részt a paraszti lelemény, élni aka-
rás alakítja ki azt a – környék fal-
vaival összehasonlítva is – belter-
jesebb gazdálkodást, földhasznosí-
tást, amely mindmáig markáns je-

gye Hévízgyörknek. Maga a cím is
magyarázatra szorul, mert ez is
sajátossága a községnek. A vasút-
építéssel, az iparosodással olyan al-
ternatíva kínálkozott Hévízgyörk-
nek (és más, ma agglomerációs köz-
ségnek), amely el is szívta, de
mintegy ki is lökte a faluból a fér-
fi munkacrőt, illetve létrehozta egy
rosszlelkű szóval a „kétlaki”
életformát.

Melyek ezek a taszító motívu-
mok? A feudális, majd a kapitali-
zálódó korban a föld elégtelenség.
Részben Mária Terézia úrbéri ren-
delete, részben a falu változó föld-
birtokosainak a hatására megbom-
lik a falu zárt gazdasági egysége,
önigazgató ereje, amely a családok
iga- és munkacereje alapján osztot-
ta föl a határt. A rohamosan osztó-
dó jobbágytelek már nem ad
elég munkát mindenkinek, sem a
megélhetést nem biztosítja önma-
gában. Ezért a férfiak előbb fuva-
rozással egészítik ki a jövedelmet,
később máshol (MÁV, a város) ke-
resnek munkát. Lényegesen föl-
gyorsítja, sőt a nőkre is kiterjeszti
ezt a folyamatot a téész, illetve a
falu téészének balkezesen, meggon-
dolatlanul történt összevonása egy
gyengébb gazdasággal. Miután a
falu elveszítette gazdasági, közigaz-
gatási (elviszik a tanácsot is) önál-
lóságát, az eddig váltakozó erőssé-
gű homlási folyamat lökészerűen
fölgyorsul. Előáll az a képtelen
helyzet, hogy noha a parasztek vál-
tozatlanul szeretik a földet, ragasz-
kodnának is ehhez az ősi mester-
séghez és életformához, már nem
tehetik, illetve nem merik megten-
ni, hogy a faluban keressenek fő-
foglalkozást. Megrendült a bizalom,
minthogy a döntéseket mindenkor
a falu feje fölött és nélküle hoz-
ták.

Hogyan kerültek az asszonyok
férfisorba? Így, ahogyan azt fön-

tebb vázoltuk. A piacra termelés, s maga a piacozás is minden terhével, felelősségével az asszonyokra maradt. Nem mondanak le erről, de ha akarnának se mondhatnának le, hiszen a család fő jövedelmét még ma sem a férfiak (akik sokáig csak segéd-, mára már zömmel szakmunkások) fizetése jelenti, hanem a zártkertekben, a téasztól bérelt parcellák, s újabban már a fölök alatt termelt sokféle zöldség és gyümölcs a budapesti piacokon eladott áru. Őrszigethy árnyaltan érzékelteti ennek a folyamatnak, helyzetnek az ellentmondásait, kényszerpályajellegét. Nem mondhatnak le a piacozásról, mert ez a megélhetés fő forrása, ugyanakkor, minthogy az egész család közreműködésével (hiszen a városban dolgozó férfiak, férfiek is besegítenek) létrejött jövedelem már nem tőkésíthető, nem fektethető be –, mint tették ezt korábban – földbe, termelőeszközbe, létrejött egyfajta presztízsfogyasztás, amely az átépített házak, autók után például a lakodalmi szokásokban nyilvánul meg. Ez az a jelenség, amely irritálni szokta a felületesen ítélő közvéleményt, amely az így felhalmozódó (és elfogyasztott) javak mögött nem az önkiszákmányoló erőfeszítést, testet, lelket próbáló, elnyűvő munkateljesítményt látja, hanem csupán a falu elbizonytalanodását, tőtova városutánzását. S valóban: a falut eddig megtartó, kormánvzó értékrend föl bomlóban van, illetve csak látványos külsőségeiben (rongyrazó lakodalma, a drága népviselet, a nem mindig funkciója szerint épült és használt új házak stb.) él tovább. Vegyük még ehhez hozzá, hogy a falu megfosztott attól az értelmiségétől is, önrendelkezési jogától és belső szokásrendjétől is, amelyek mindig megóvták a krízishelyzetekben. A falu ma is úgy

érzi, érezheti, hogy nem valós értékei, tehát szorgalma, földszeretete és ismerete, más szóval a több generáció által kialakított termelési kultúrája alapján ítélik meg, hanem külsőségei és a tőle idegen, kívülről deklarált elvek alapján. A régi értékrend már nem tud akkumulálódni, újakat teremteni, így a kívülről irányítottág, az importált értékek, izlések, szokások hálójában vergődik. Valami elmozdult – nem biztos, hogy jó irányban –, s ebben éppen az a gond, hogy nem a falu benső értékeiből, nem organikusán fejlődik, hanem a kényszereknek és divatoknak engedelmesskedve. Vannak már szabályozók, de ezeket inkább csak elviseli ez a gazdasági szisztéma, mintsem megértve, sajátjává téve, vállalja, alkalmazkodik hozzá. Jó példa erre még a kötet címlapján szereplő híres asszonykórus is. A népdal, a folklór hajdan része volt az életnek, mert szervezte, keretbe fogta a falu életét, annak a szokásrendjéből nőtt ki, míg most mint egy gomb fityeg rajta, megsodált, de érdeme szerint mégsem becsült díszként. Aligha erre gondoltak, ezt akarták Bartókék és Kodályék, a népiesek mozgalma. Őrszigethy érdeme, hogy mindezt a belső törvényszerűségeket föltárva, átvilágítva, érzékletesen mutatja be. Konkrétan és mégis modellértékűen.

CSUPOR TIBOR: MIKOR CSÍKBÓL ELINDULTAM Az ember én-tudatát legalább három tényező határozza meg: a neme, a kora és az őt fölnevelő közösség, amelyet (helyzetétől függően) nevezhetünk nemzetnek, nemzetiségnek, s a régebben használt, ma már el nem fogadott kifejezéssel fajnak. Az első két tényező a születéskor (újabb ismereteink szerint a fogan-

tatáskor) adott, míg a nemzethez, nyelvhez tartozásnak tudata a szocializáció során, tehát a családban, iskolában alakul (vagy nem alakul) ki. A sorrendből úgy tűnhet, hogy ez, a harmadik tényező kevésbé fontos, holott ez nem így van. Az anyanyelv, a nemzettudat – más-képpen identitástudat – zavarai súlyos idegi-lelki betegségeket idéznek elő az egyénnél is, a közösségeknél is. Ezek, így leírva, evidenciáknak tűnnek – tankönyvbe valóknak –, mégsem árt újból és újból leírni és tudatosítani, mert – s erre is csak az utóbbi évtizedek negatív tünetei döbbsentették rá előbb csak a szakemberket, később a politikusokat is – orvoslásuk is csak a tények higgadt, tárgyyszerű föltárása, ismerete után kezdhető el. Ha van értelme, feladata a *Magyarország felfedezése*-sorozatnak, akkor ez mindenképpen azok közé sorolandó. A magyar irodalom mindenkor köteletségének érezte, s magas esztétikai szinten teljesítette is ezt a feladatot. Elég legyen itt csupán utalni *Dúba Gyula*, *Gál Sándor*, *Gion Nándor*, *Vári Attila*, *Bosnyák István*, s nem utolsósorban *Illyés Gyula* munkásságára. Nem véletlenül emelem ki Illyést, hiszen az ő magyarságdefiníciójánál toleránsabbat és tömörebbet nem tudunk: magyar az, aki magyarnak vallja magát. Márpedig az nem mindig és nem mindenütt könnyű, magától értetődő. Közép-Kelet-Európa történelme vassal és vérrel íródott, mindmáig be nem gyógyult sebektől sajog. Joggal vetődik föl a kérdés – sokáig csak így tették föl! –, van-e értelme, szabad-e megbolygatni, föltárni ezeket a sebeket? Akik így tették, teszik föl a kérdést, mindenkor a szomszédos népek vélt, vagy valós „érzékenységére” hivatkoztak, mondván, hogy a nemzetiségi sorban élő

magyar testvéreink helyzetét neheztítjük meg azzal, ha a múltról (és jelenről) beszélünk. Maga a történelem, a szomorú csemények bizonyították be, hogy ez a túlzott tapintatoskodás mennyire hamis és káros. A történelmet nem lehet meg-nem-törtéنتé tenni, nem ismerni pedig egyenlő az önsorsrontással. Generációk nőttek föl a „bűnös nép”, az „utosó csatlós” dermesztő és igaztalan vádjának súlya alatt, elhintve, súlyosbítva a vesztett háborúk és forradalmak miatt már meglévő identitás zavart, kisebbség-tudatunkat. Ahelyett, hogy a költőinkre hallgattunk volna, az anyanyelvét mártírhalálig meg nem tagadó *Radnóti*, aki bűnösségünket csak a többi népéhez tudta mérni, és *József Attilára*, aki erkölcsi parancsként fogalmazta meg, hogy a múltat be kell vallani. Bármilyen fájdalmas is legyen az.

Sajátos, de érthető, hogy a szép irodalom korábban mozdult ebben a kérdésben (is), mint a történelemtudomány, vagy éppen a szociográfia. Ez utóbbi műfajban először *László Lajos*, *Thierry Árpád* tettek kísérletet arra, hogy Baranya soknemzetiségének múltjából, jelenéből egy-egy szeletet föltárjanak. Átfogóbb érvénnyel írt *Albert Gábor*, éppen a *Magyarország felfedezése*-sorozatban megjelent *Emelt fővel* című munkájában. Az át- és ki-, majd betelepítések okozta károszt, a méltánytalanságok okozta sebeket azóta több regény (lásd *Tamás Menyhért* – a bukovinai székelyekét, *Kalász Márton* a dunántúli németekét) is feldolgozta, de hiányzott a láncból még egy szem. Ezt pótolja most Csupor Tibor könyve. Amint az a fentebbi felsorolásból is kiderül, szerepe már nem az úttörő, szerencsés, szerencsénkre járt úton haladhat. Egyre több könyv

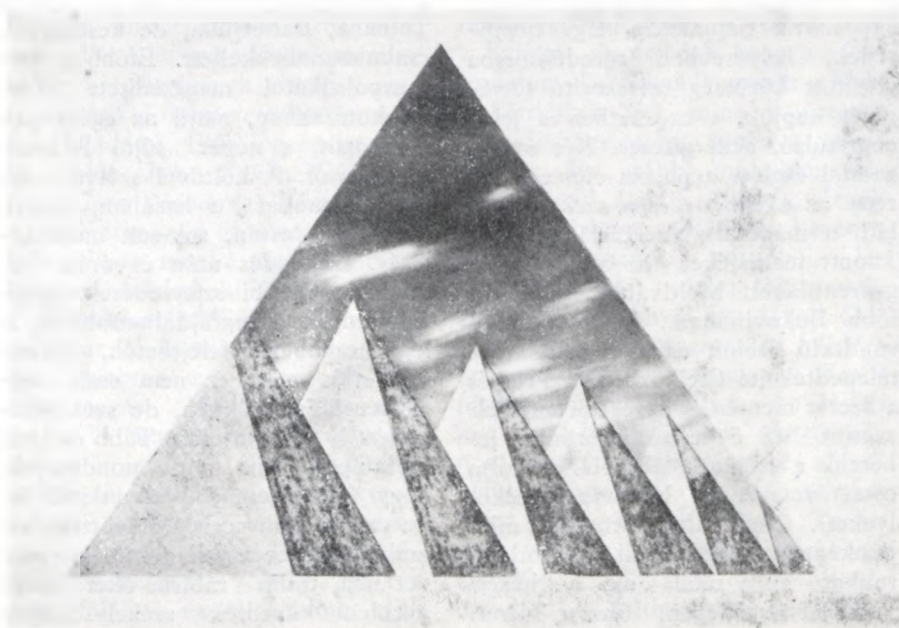
jelenik meg mostanában Erdélyről, a székelység történetéről is. Sajátos, ha nem is kitüntetett helye lesz czekek között Csopor Tibor szociográfijának a bukovinai székelyek kálváriájáról, s lassú konszolidálódásáról. A nem túl lelkes fogalmazás oka az, hogy a szerző keveri a műfajokat. Maga a történelmi áttekintés: a mádэфalvi veszedelemtől a Baranyába, Tolnába, való letelepedésig lényegében nem mond újat Albert Gábor vagy Tamás Menyhért munkáihoz képest, a Bácskából való menekülés, a kilakoltatott svábokkal való kényszerű ütközések története pedig Albert Gábornál is olvasható. Mi az, ami mégis új (ismeretanyagában is) Csupornál? Az a szorgalmas riporter-szociográfusi munka, amellyel az egyes sorsokat követi nyomon Bukovinától Véméndig, Bonyhádig, Érdig, egy szóval napjainkig. Egy néptörredék, helyesebben töredéksorsba szorított közösség szívszorító történetét kapjuk, s ez esetben a jelző nem túlzó, nem giccses. Két évszázaddal ezelőtt a pusztá életét mentette az a néhány száz székely család, a mádэфalvi mészárlás után, s kapott menedéket az akkor még gyéren lakott Moldvában, majd később Bukovinában (a Levédiából vándorló őscink egyszer már megtelepedtek itt Etelközben, a Prut és a Szeret mentén, s egyes történészek szerint az ő leszármazottaik lehetnek a csángók, akikkel gyakorta összetévesztik a bukovinai székelyeket). Csodával határos, de mindenképpen megérdemli a csodálunkat az a mód, az a hűség, amellyel az idegen, sokszor bizony ellenséges környezetben megőrizték székelységüket az andrás-hadik-sándor-józseffalvai stb., menekültek. Nagy lecke ez néprajzosnak, nyelvésznek, szociológusnak: elemezni, hogy mi volt a megtartó

erő? A nyelv? A vallás? Az életösztön? a másság különbözőség, különbség tudata? Aki czekekre a kérdésekre tudja a választ, az jobban megérti a mai tömeglélektant, tömegmozgást is. Vagy elégedjünk meg a romantika felfogásával, amely szerint „a lélek tesz csuda dolgokat”? Csopor könyvének éppen azok a legtanulságosabb, egyszerűségi legszomorúbb és leghasznosabb oldalai, amelyekken ennek az összetartozás-tudatnak az erodálását, kopását, elporladását, s az ebből következő emberi tragédiákat írja le. A bukovinai székelyek – részben hívásra, biztatásra, részben az élesedő román nacionalizmus nyomása előtt menekülve – hittel, reménnyel, bizakodással jöttek az „édes hazába”: előbb a szerbektől alig visszafoglalt Bácskába, majd a háború forgószelétől továbbbúvetve Tolnába, Baranyába, de keservesen csalatkozniuk kellett. Előbb a revanspolitikától megszedített Horthy-korszakban, majd az egész parasztságot, s népet sújtó Rákosi-rendszerrel. A költővel szólva, nem lelték honukat e hazában, illetve csak igen lassan, sok-sok megaláztatás, szenvedés után és árán. S talán ez utóbbi szenvedések, megaláztatások a legfájdalmasabbak, a legnehezebben felejthetőek, elszenvedhetőek, mert ez nem csak egzisztenciális létükben, de székelységükért is sújtotta őket. Több évtized távlatából, s már mondhatjuk, hogy fölöslegesen, értelmetlenül is, de ez mit sem segít. Megtörtént az, amire az idegen, ellenséges környezet nem tudta rábírtani őket: szégyenleni kezdték székelységüket, úgymond elmaradottságukat, mert itt, az „édes hazában” vegzálták, csúfolták érte őket. Tényleg be is következett, amit csak a többszörösen hátrányos helyzet hozhat létre: valóban sokáig el- és lemarad-

tak a környező népcsoportokhoz (németek, felvidéki és más telepek, őslakos magyarság) képest. Itt érhető tetten az, amire a bevezetőben is utaltam: a nemzettudat hiánya, csorbulása, sérelme egzisztenciálisan is hátrányos helyzetbe szorítja az egyént. A székely például sokáig nem küldte iskolába a gyerekeit. A kínált – Bukovinából hozott – életmodell, szokásrend, már nem tudta betölteni az eligazító, megtartó szerepét, ugyanakkor akadályozta, lassította az újhoz való alkalmazkodást, az adaptációt is. A megoldást az idő és a politikai bölcsesség hozza meg (s nemcsak a székelységnek): a nemzeti(ségi),

nyelvi sajátosság, a másság, elismerése, tolerálása, az öntudat visszaadása és erősítése. Annak a tudata, hogy nem kevesebbek másnál, akinek történelme, sorsa, helyzete szerencsésebb. A másik (hasznosítható) felismerés is ebből fakad: a tolerancia is csak az egészséges öntudatból fakadhat, azaz én is csak akkor ismerem el mást, ha engem emberszámba vesznek. De hiszen erről már *Engels* elmondott minden fontosat, amikor az angol munkásság nyomoráról beszélt: nem lehet az szabad, aki másokat elnyom... (Szépirodalmi)

HORPÁCSI SÁNDOR

Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség

A *Néprajzi Közlemények* című folyóirat korábbi kötetei többnyire csak szakkönyvtárakban hozzáférhetők. Noha a bennük megjelenő, elsősorban anyagfeltáró írások a népművészet, a paraszti kultúra iránti laikus érdeklődők – utóbbi időben egyre szélesedő – táborában is olvasókra találnának. Szerencsére *Fejős Zoltán* Hiedelemrendszer, szöveg, közösség című munkája megvásárolható a könyvesboltokban. A szakember örül, ha tudományának eredményei egyre szélesebb körben válnak ismertté. S külön öröm, hogy jelen esetben olyan munkát ajánlhatunk az olvasónak, amely Nógrád parasztságának hagyományaiból meríti anyagát.

A mű második részét képező *Adattár* több mint ezer Karancs-kesziben magnetofonszalagra vett, illetve lejegyzett hiedelemszöveget tartalmaz. A feldolgozás szempontjaitól vezérelve, a szerző különös gondot fordított a szöveghűsége, megőrizve a beszéd esetlegességeit, az elbeszélők egyéni stílusát, s jelöli a főbb nyelvjárási jellegzetességeket is. Mindez azt eredményezi, hogy belefelejtkezve az olvasásba, szinte úgy érezzük, magunk is ott ülünk valamelyik régi keszi házban, s Gáspár bácsi, Etel „nene” egyenesen nekünk meséli, amit a „régiektől” hallott a boszorkányokról, földet tartó állatokról, az anyajegy elmúlásztásáról stb. Mert amit a gyűjtő az elmúlt évtizedben rögzíthetett, nagyobb részt már csak nyelvi formában élt. A szak-

szerű, alapos kutatómunka eredményeként azonban feltárul előttünk a község gazdag, változatos hiedelemkészlete. A terjedelmes anyagban az átgondolt rendszerezés mellett a szerző tudományos elemző értékelésével is segíti tájékozódásunkat.

Elöljáróban megtudjuk, milyen emlékek élnek a falu szűkebb, tágabb határába eső nevezetes helyeknek elnevezésével kapcsolatban. A naiv, inkább folklorisztikus szempontból érdekes szómagyarázatok mellett, több névben (például Záhfalva, Torna vára) a község legkorábbi történetére utaló nyomok is fellelhetők. A tulajdonképpeni hiedelemrendszer bemutatása tartalmi szempontok alapján történik. Az embert körülvevő *természeti világ* az első nagy egység. A népi kozmogónia körébe tartozó szövegek túlnyomó része vallási, vagy tudományos magyarázatok átvett, popularizálódott ismereteit közvetíti. Nyomokban azonban fellelhető bennük egy ettől alapvetően különböző világkép emléke is. A tűzhöz, vízhez fűződő hiedelmek gyökere ugyancsak messze vezet. Az időjárással kapcsolatos jóslások, következtetések alapja viszont főleg a megfigyelés, a tapasztalat. A természeti világ két másik alcsoportját alkotó, a növényekkel, illetve az állatokkal kapcsolatos hiedelmek lényegileg hasonlóak egymással. Részint vallásos motívumokat tartalmazó eredetmagyarázó történetek sorakoznak itt, részint a termékenység, a haszon növelésével kap-

csolatos cselekvések, jóslások. Az állatok, elsősorban a tehén esetében, az utóbbi kérdéskör negatív pólsa, azaz a rontás is nagy szerepet kap. Ugyanakkor itt is jelen van egy természetismereten nyugvó öszszetevő.

Az *emberi világra* vonatkozó kövvekező adatscsoport szemléletesen tükrözi, hogy a hiedelmek átfogják, végigkísérik az emberi tevékenység egészét. Továbbá bizonyos esetekben a környezet számos, köznapi tárgya a felhasználás módja, alkalmi, körülményei révén sajátos jelentőséget, ún. hiedelemfunkciót kaphat. Bár, mint a szerző hangsúlyozza, a népi gyógyítás kimerítő feltárását nem tekintette feladatának, a hiedelemszempontú közelítéssel is számottevő mennyiségű adat került felszínre, amelyeket betegségek szerint csoportosít, de az alkalmazott gyógymódok felől is megvilágít. Különösen gazdag a szemmelverésre vonatkozó anyag, amely bizonyos fokig napjainkban is élőnek tekinthető. Az emberi élet fordulói: a születés, szerelem, házasság, halál gyűjtőpontja a hiedelmeknek. Különösen az óvó, védő tartalmú cselekvéseknek jutott itt – illetve esetenként még jut ma is – nagy szerep.

Az Adattár legterjedelmesebb, s a néprajzban kevésbé járatos olvasó számára is talán legérdekesebb része a *mitikus lényekkel* kapcsolatos hiedelmek csoportja. Az adatok nagy hányada ún. hiedelemmonda. E gyakran művészi szempontból is kiérlelt, epikus történetekben az előadók a különböző emberfeletti erővel rendelkező személyek jellemző tulajdonságairól, ténykedéseiről számolnak be, szívesen hivatkozva saját, vagy közvetlen környezetük „tapasztalataira”. Ízlítőül csak néhány címszó: boszorkány, tudós pásztor, gyógyítók, halott-

látó táltos, garabonciás, váltott gycrck, kísértet, visszajáró halott, lidérc, tüzes ember, clátkozott mérnök, bányarém.

Szándékosan szoltam először az Adattárról, amelynek a közönség körében minden bizonnyal több olvasója lesz. Inkább a már bizonyos néprajzi tájékozottsággal rendelkezők érdeklődésére tarthat számot a mű első része, amelyben a bemutatott anyagon nyugvó következtetéseit adja közre a szerző. Elöljáróban szükségesnek látta sorra venni azokat az elsősorban társadalomtörténeti tényezőket, amelyek Karancskeszzi néphitének alakulását, konzerválódását meghatározhatták. Ad támpontokat – a rendelkezésre álló szerény kutatási előzmények adta lehetőségeken belül – a község táji, illetve etnikai hovatarozásának kérdéseiben is. Majd a modern hazai és külföldi irodalom imponáló ismeretében elhelyezi saját elveit, módszereit a néphitkutatás mai irányain belül. Az anyag értékelését két alapvető irányból közelíti meg. Vizsgálja egyrészt a gyűjtött szövegek tartalmából kirajzolódó hiedelemrendszert, elemzi annak kategóriáit. Keresi a választ arra, hogyan élt, működött ez a rendszer az 1970-es években Karancskesziben, melyek azok az egységci, amik már csak emlékek, s melyek azok, amelyek adott helyzetben még ma is életre hívhatók a passzív tudásból a közösség, vagy annak egy része (főleg az idősebbek) körében. A továbbiakban a szövegeket formai szempontból, mint folklórjelenségeket vizsgálja. A hiedelmek megjelenhetnek, mint egyszerű, mondatnyi megállapítások, parancsoló jellegű mondások, de – jól körvonalazható szabályok szerint megformált – epikus történetekként is. A szerző számos új gondolatot, problémát világít meg, szé-

les tudományos összefüggésekbe ágyazva, amikor túllépve a szövegközpontú elemzésen, a szöveg, az előadó, az előadás szituációja, a befogadás (hallgatók) bonyolult kölcsönhatását vizsgálja.

A mű tudományos eredményeinek mindenre kiterjedő elemzése, értékelése nem lehet cél egy szerény, érdeklődésfelkeltőnek szánt írásban. Annyit azonban leszögezhetünk, hogy a mai magyar folklórkutatás figyelemre méltó munkáját veheti kezébe az olvasó. Továbbá fontos kiemelnünk, hogy a rekonstrukciós és szinkronikus módszer együttes alkalmazásával a mű révén nemcsak hagyományainkra vonatkozó ismeretünk gyarapod-

nak. Eligazítást kapunk abban is, hogy a múlt ide vonatkozó emlékei mennyiben, hogyan vannak jelen egy mai nógrádi falu lakosságának kultúrájában.

Még csupán annyit, hogy Fejős Zoltán, a közelmúltban alakult magyarságkutató csoport tudományos munkatársa, nem kizárólag szakmai megfontolásból választotta kutatása színhelyéül éppen Karancseszék. Maga is nógrádi, közelebről balassagyarmati származású, s még több publikált, vagy feldolgozás alatt álló munkája épül Nógrád megye paraszti hagyományaira, kultúrájára. (Múzsák)

KAPROS MÁRTA

A másság ideológiája vagy tudománya?

Orvosbiológiai tanulmányok a hazai cigányságról

A cigányságról alkotott ítéletek újra meg újra felülvizsgálatra szorulnak. Nemcsak azért, mert a teoretikus megállapításokat is befolyásolhatják az előítéletek, hanem azért is, mert még mindig hiányoznak azok az összefoglaló munkák, melyek igazodási pontokat jelentenének az átfogó elemzéshez. Akarva-akaratlanul az okok után kezdünk tehát kutatni. *Am vajon a másság ténye lenne az egyetlen kiindulási alap?* S ha igen, indokoltan vagy indokolatlanul választhatunk-e olyan szűk vizsgálódási területeket, melyek – feltételezhetően – a reális ítéletalkotást lehetővé teszik? Akár orvosbiológiai szempontból is. Mivel – ahogyan a kötet bevezetőjében olvashatjuk – „Magyarországon, de a világ egyéb helyein is, nemhogy a cigányság genetikájával, de az az egészségi állapotával, vagy az azt befolyásoló tényezőkkel sem igen törődtek”, a válasz magától adódik. Vagyis a tudományos elemzés szükségességét akár evidenciaként is felfoghatjuk. S még inkább kényszerítő szükségyszerűségként. Mindenekelőtt abban az értelemben, hogy ha valóban megalapozott a kutatás, elméleti és gyakorlati haszna aligha vonható kétségbe. *Mert leegyszerűsítő vélekedéseket segít eloszlatni, félígazságokat és előítéleteket rombol szét.* De csak akkor, ha tudományos érvényessége cáfolhatatlan. Elméletileg bármennyire nyilvánvaló is ez a következmény, s bármennyire nem nevezhetjük is kudarcnak azokat a kísérleteket, melyek a felismerés jegyében születnek, a szándék és az eredmény mégsem ta-

lálkozik mindig. Véletlenszerűen? Aligha, hiszen az *Orvosbiológiai tanulmányok a hazai cigányságról* címmel megjelent tanulmánykötet is rengeteg munkát rejt magában. Valójában egy tudóscsoport vizsgálódásáról van szó.

Ám az orvosi jelző ezúttal inkább elméleti háttérrel érzékeltet. Nem jelent bajmegállapítást, megelőzést, gyógyítást a szó hagyományos, medicínalis értelmében, s nincs igazán köze – a korszerű orvoslás megváltozott paradigmái szerint – az egészséghez sem. *Paradox módon inkább a másság ideológiáját, semmint tudományát adja.* Annyira, hogy a kötetben közölt vizsgálati eredmények fontossága vagy nélkülözhetetlensége akárha kétségbe is vonható. Kiváltképp zavaró, hogy már az első tanulmány igen szimplifikáltan és felemásan kezeli a Szolnok megyében élő cigányság történetét. Nagyobbreszt szankciókkal foglalkozik, a mindig kisebbségi és idegen embeerekkel szembeni erőszakkal s a tolerancia hiányával. Kiragadva a jelenség egyik oldalát, jelesül az adott hatalom cseppét sem különös viselkedését. Ugyanakkor sok szempontból indokolatlanul, mivel a cigánysággal szembeni represszió mögött valójában egy meghatározott „közítélet és -megvetés” rejlik, ami viszont mindenképpen az ezt kiváltó, illetve szüntelenül ébren tartó társadalmi-kulturális okokkal áll összefüggésben. Túl, vagy talán innen azon, hogy a cigánynépeség „asszimilálásának” esélytelensége a korlátozott eszköztársadalomban rejlik. Ám az elemzett első és második kérdéskör is messze esik az orvosbiológiai

giai érvényességtől. A cigányság vércsoportbeli megoszlásának vizsgálatából például azt tudjuk meg, hogy Szolnok megyében a „cigányok nemcsak a nem-cigányoktól különböznek (pl. a „B” vércsoport nagy gyakoriságában, vagy az RH-negativitás ritka előfordulásában), de önmagukban is heterogének (mindhárom vizsgált vércsoport tulajdonságában).”

Legfeljebb annak tűnhet különösnek ez az evidencia, aki erről először hall vagy olvas. Éppígy látszólag nyugozheti le az olvasót az a tanulmány is, mely a megye cigánylakosságának *bőrléc* tulajdonságait taglalja. A témában járatlan rácsodálkozik a munka precíz, jól dokumentált eredményeire, mint a világ számtalan ismereteinck egyikére, de kontextusából kiszakítva mégis igen keveset mond. Nem azért, mert szakmailag bizonyítatlan megállapításokról van szó, hanem inkább a részleges eredményképzés miatt. A másság szemszögéből figyelemre méltó lehet az a vizsgálódássor is, melyben a szerzők a *kézkulcsolás, a karfonás és nyelvgöngyölítés* eltéréseit elemzik cigányok és nem cigányok között. Csakhogy ebben az esetben is a biológiai háttér jóval összetettebb annál, ahogyan ez a kutatásból kiderül. Mert ha a munkacsoport tagjai ezeket a jelenségeket teljes joggal vizsgálták, legalább utalásszerűen foglalkozniuk kellett volna azokkal a biológiai magyarázatokkal is, melyek az idegrendszeri hátteret – például a domináns agyi félteke, jobb- és balkezesség – világítják meg. Az *ízéző képességről* írt gondolatok hasonló dilemmákat vetnek fel. S ez összefügg azzal is, hogy a kötetben rendre olvashatók olyan megállapítások, melyekkel az olvasó (nemcsak a laikus, hanem a szakértő is) vajmi keveset tud kezdeni. S nem csupán az egészség és betegség dimenziójában. Mert ha az önmagukban helytálló felismerések valóban medi-

cinális vagy kulturális kontextusban jelennének meg, egységes gondolati alakzatot képviselhetnének.

Újra meg újra felbukkan például a cigányság indiai eredete, gondolati hozadéka azonban nagyon kevés. Mert hiányzik a tágabb értelmezési keret, s kivált azok az elemzési szempontok maradnak rejtve, *melyek valamely népcsoport eredetvizsgálatánál a kulturális, nyelvi, települési szokásokat tárnák fel*. Még a valóban „szűk” orvosi analizisek is ennek esnek áldozatul. A hepatitis B antigén-ellenanyagok vizsgálata a cigány populációban kétségtől vizsgálmas feladat. Ám ha a felvetés kidolgozása hiányzik (azaz annak vázolása, ami a májgyulladásos fertőzés gyakoriságát és a rossz szociális helyzetet mint a nagyobb előfordulás okát érzékelteti), a következtetések szükségszerűen „féloldalasak” maradnak. Nem szólva arról, hogy a megállapítások valódisága akkor lenne megkérdőjelezhetetlen, ha a hasonló helyzetű szociokulturális csoportokkal való összevetés lehetővé válna. Ma már közkeletű ugyanis, hogy a betegséggyakoriság arányos (vagy legalábbis korrelál) a rossz szociális helyzettel, a népsűrűséggel, a családi szerkezettel, az urbanizáltsággal stb. Legalább a tájékoztatás szintjén elkerülhetetlen lett volna ezekre utalni. S talán azért is áll elő az a helyzet, hogy a kötetben felsorolt s a cigányság életében anomáliaként és fejlődési rendellenességként kezelt jelenségeket kétkedve fogadja az olvasó. Bár a cigány gyermekek születési súlyának változásaiban valóban kimutathatók törvényszerűségek, de a megállapított alacsony testsúlyértékek *elszívetelten* szintén nem sokat mondanak.

A szerzők nem terjesztették tovább a vizsgálatot az okok kutatására, illetve egy-egy gyakoribb okegyüttes felmérésére. Akár a szülők születési súlya, akár a multifaktorialitás más

összetevői szempontjából (hányan dohányoztak, ittak stb.). *Megállapításai ugyan igazak, ám önmagukban nem elég valóságok.* Vajon a nem cigány lakosság hasonló helyzetű rétegei körében milyen súlygörbét lehetne kimutatni? Egyáltalán: a cigányság ténye ennyire rétegspecifikus tényezők esetében jelent-e igazán meghatározó faktort? Aligha. Legfeljebb árnyal bizonyos összefüggéseket, melyek semmiképp sem szakíthatók ki a szélesebb szociokulturális mezőből. Ebből azután egyenesen következik, hogy a másság mégoly objektívnek tetsző tárgyilagossággal való kezelése, illetve kizárólagos értelmezési alapként történő felfogása óhatatlanul a tudományos megismerés és feldolgozás akadályozó tényezője lesz. Míg a medicinális jellegű okfejtéseknél ez még leplezhető is (bizonyos értelemben a mérőszközök objektivitása folytán), a demográfiai és szociológiai elemzések ezt *ab ovo* lehetetlenné teszik. Alighanem túlságosan is átlátszó érv a cigányság demográfiai sajátosságainak vizsgálatok arra hivatkozni, hogy a „demográfiai jellegű anyagok gyűjtése során” a szerzők azért nem törekedtek teljes körű minta felvételére, mert vizsgálataikat csak munkanapokon tudták végezni, „amikor a munkaképes lakosság jelentős része nem tartózkodott otthon”. S éppígy kétkedéssel fogadható az a következtetés is, melyet a bőr keloidképződése kapcsán fogalmaznak meg.

Általánosságban is úgy tűnik, mint ha a munkacsoport inkább adott eszközöket, lehetőségei szerint tervezte volna a vizsgálatokat; figyelmen kívül hagyva a gondolati összevetés és összehasonlíthatóság szempontjait. De ha a kutatási feltételek szűkössége ennyire meghatározó volt, teljesülhet-e az a szándék, mely a konkrétan mérhető tulajdonságok (akár genetikai, akár szociális) alapján próbálja a más-ságot tudományosan bizonyítani. Mi-

lyen szempontból lehetnek fontosak az eredmények? És mennyire lényeges czecket orvosbiológiailag lényeges megállapításokként kezelni? Ha igen, milyen viszonylatban, következmény-nyel és teendővel? S ami ezeknél a kérdéseknél is fontosabb: *mi lehet a jelentősége a cigányság tényének orvosilag?* Mennyire szakítható ez ki abból a pszicho-szocio-szomatológiai egységből, melyben ma az egészségügynek gondolkodnia és cselekednie kell? A részmegállapítások – melyek más-más életstíluscsoportokra talán ugyanígy érvényesek – biológiai aspektusa vajon nem foghíjas-e így? *Megannyi kérdés és megannyi válaszlehetőség.* Ha a tudományos elfogulatlanság és bizonyítás számunkra az irányadó, akkor az előbbi kérdések meghaladandó dilemmákként jelennek meg. Nem abban az értelemben, hogy a másságról nem veszünk tudomást (még ha egy sajátos népcsoportról van is szó). Ellenkezőleg, a különbségeket – feltéve, hogy ezek valóban bizonyítottak – a tudományos következtetéseknek kell felszínre hozniuk. Túl annak regisztrálásán, hogy a tanulmánykötet inkább *az ideológizálató mássághoz* szolgáltat érveket, el kell gondolkodnunk azon is, vajon milyen érzékenységet tarthatnak ébren az említett vizsgálatok? Vagy „kirekesztettségtudatot” talán? Jóllehet feltétel nélkül egyet kell értenünk *Hollán Zsuzsával* abban, hogy a „korrektség és a pártatlanság” szándéka valamenynyit tanulmányban érzékelhető, ám az-za nem, hogy az összehasonlíthatóság szempontjai hiányoznak, s ezzel fél-igazságok megfogalmazásához is bizonyítékokkal szolgálnak. S ezek a fél-igazságok vagy túláltalánosítások – amiként már utaltunk rá – veszedelmes tények is lehetnek. Kiváltképp azok számára, akik az előítéletes gondolkodás korlátaitól nem tudnak vagy nem akarnak megszabadulni. (Szolnok)

FÜGI SAROLTA –
KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Madách-pályázat eredményhirdetése

Szépirodalmi kategória

- I. díj Onagy Zoltán (Esztergom)
- II. díj Faludi Ádám (Tatabánya)

Tanulmány, esszé, szociográfia kategória

- I. díj Mezey László Miklós (Budapest)
- II. díj Beke Mihály András (Budapest)
- III. díj Vasy Géza (Budapest)
Marsall Miklós–Nyilas György (Budapest)

Dicséretben részesültek:

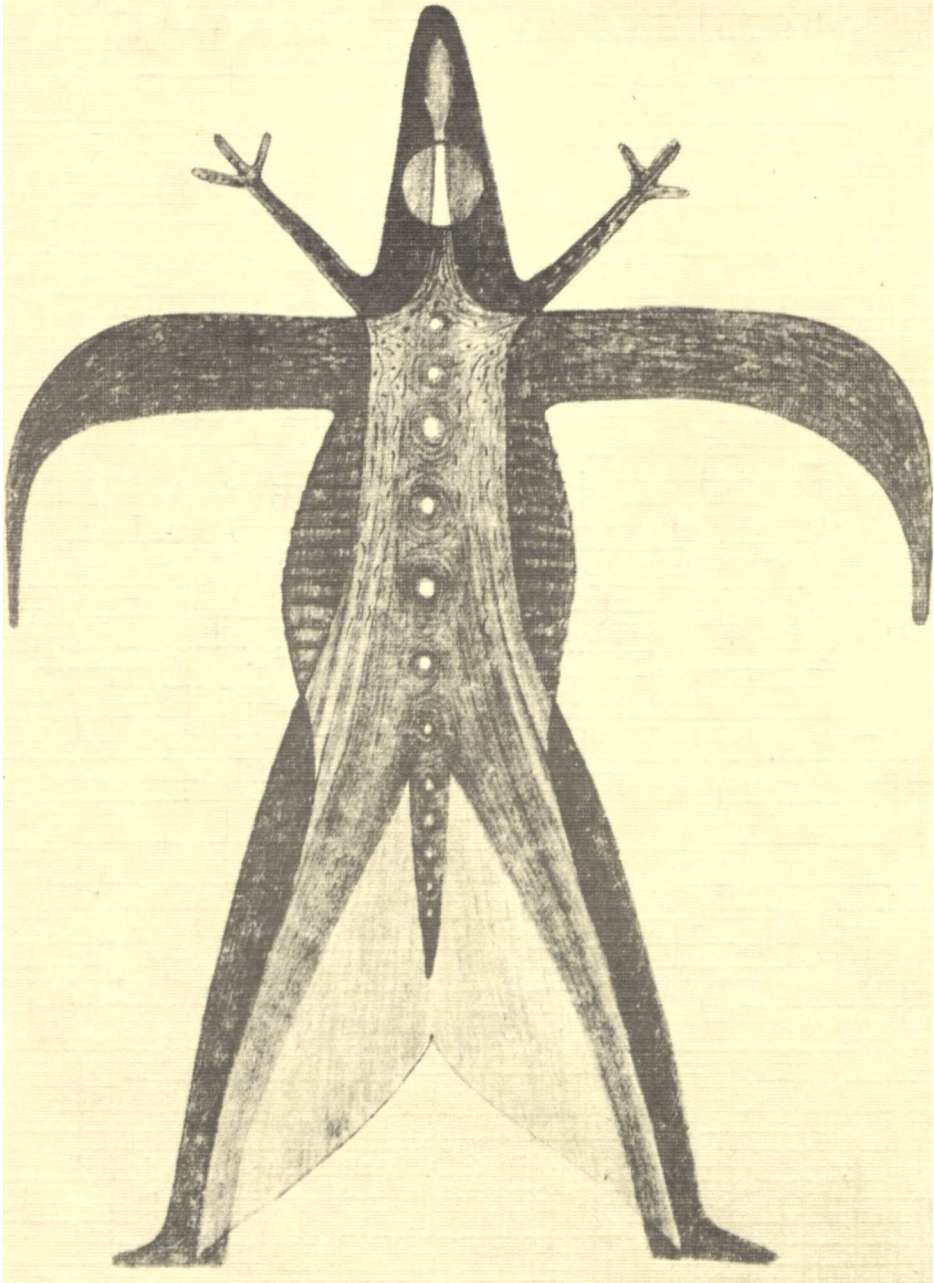
Szépirodalmi kategória

- Csorba Piroska (Szuhakálló), Kővári E. Péter (Békéscsaba),
Konczek József (Budapest)

Tanulmány

- Zonda Tamás (Budapest)

Ára: 16,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988/2 · XXI.

1988 MAJ